

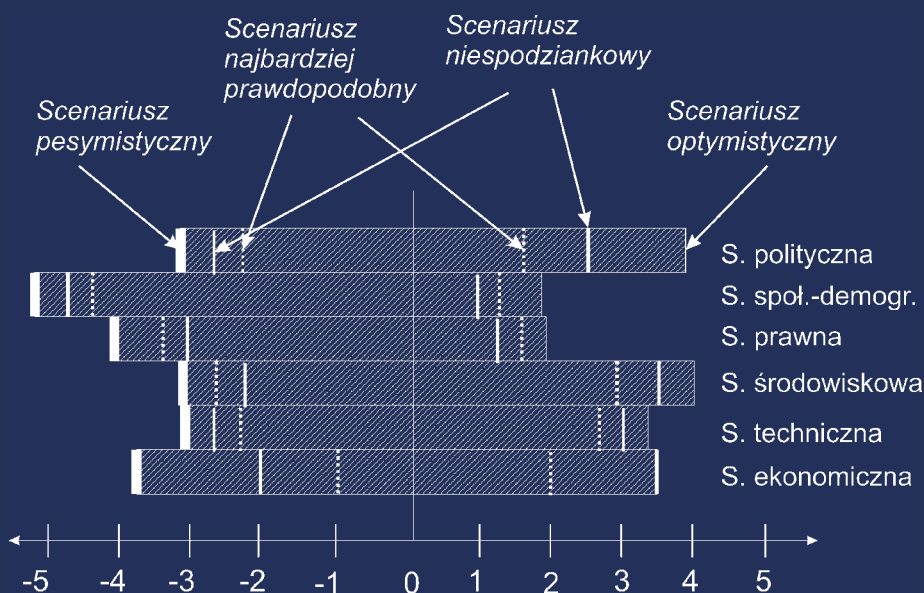
KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Polska wieś w perspektywie 2050 roku

Jerzy BAŃSKI

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom XXXIII

COMMITTEE OF RURAL AREAS
POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

STANISŁAW LESZCZYCKI
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Rural Studies
Vol. 33

**POLISH COUNTRYSIDE
IN A 2050 PERSPECTIVE**

Jerzy BAŃSKI

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom XXXIII

POLSKA WIEŚ W PERSPEKTYWIE 2050 ROKU

Jerzy BAŃSKI

WARSZAWA 2013

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH / RURAL STUDIES

RADA REDAKCYJNA / EDITORIAL BOARD:

Jerzy BAŃSKI <i>Polish Academy of Sciences</i>	Michael SOFER <i>Bar-Ilan University</i>
Roman KULIKOWSKI <i>Polish Academy of Sciences</i>	Vladimír SZÉKELY <i>Slovak Academy of Sciences</i>
Toivo MUILU <i>University of Oulu</i>	Antonín VAISHAR <i>Mendel University of Brno</i>
Roman RUDNICKI <i>Nicolaus Copernicus University</i>	Michael WOODS <i>Aberystwyth University</i>

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL COMMITTEE

Redaktor / Editor-in-Chief

Konrad CZAPIEWSKI
Polish Academy of Sciences

Zastępcy Redaktora / Deputy Editors

Maria BEDNAREK-SZCZEPAŃSKA
Polish Academy of Sciences

Marcin WÓJCIK
University of Lodz

Członkowie Komitetu / Committee Members

Barbara SOLON (Managing Editor)
Polish Academy of Sciences

Edyta REGULSKA
Polish Academy of Sciences

Michał KONOPSKI
(English Language Editor)
Polish Academy of Sciences

Mirosław BICZKOWSKI
Nicolaus Copernicus University

Marcin MAZUR (Cartography Editor)
Polish Academy of Sciences

Krzysztof JANC
University of Wrocław

RECENZENCI / REVIEWERS

Wioletta KAMIŃSKA
The Jan Kochanowski University in Kielce

Bronisław GÓRZ
Pedagogical University of Cracow

Adres Redakcji / Editorial Office
00-818 Warszawa, Twarda 51/55
phone (+48 22) 697 88 34 fax (+48 22) 620 62 21
e-mail: b.solon@twarda.pan.pl, www.igipz.pan.pl

Skład i łamanie / Typesetting
Janusz KSIEŻAK

Praca naukowa została sfinansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/01/B/HS4/00840, projekt pt. *Scenariusze rozwoju i wizje polskiej przestrzeni wiejskiej w perspektywie długookresowej*

ISSN 1642-4689
ISBN 978-83-62089-23-9

Oddano do druku w czerwcu 2013 r.
Druk i oprawa: Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o.

Spis treści

Wstęp	7
1. Zagadnienia teoretyczno-metodyczne	9
1.1. Uwagi pojęciowe	9
1.2. Metody prognozowania	10
1.3. Metody scenariuszowe	12
1.4. Wizje rozwoju	20
2. Globalne trendy rozwojowe i ich potencjalny wpływ na obszary wiejskie	23
2.1. Globalizacja	24
2.2. Kształtowanie się nowych potęg ekonomicznych	25
2.3. Lokalizm	26
2.4. Polaryzacja demograficzna	27
2.5. Przekształcenia środowiska naturalnego	28
2.6. Dywersyfikacja źródeł energii	29
2.7. Społeczeństwo wiedzy	31
2.8. Społeczeństwo informacyjne	33
3. Diagnoza stanu zagospodarowania obszarów wiejskich w zarysie	35
3.1. Współczesna struktura funkcjonalna obszarów wiejskich	35
3.2. Identyfikacja kluczowych zjawisk społecznych, ekonomicznych i przyrodniczych na wsi	41
4. Obszary wiejskie w koncepcjach zagospodarowania przestrzennego – ujęcie historyczne	47
5. Obszary wiejskie we współczesnych dokumentach strategicznych	51
5.1. Strategie krajowe	51
5.2. Strategie regionalne	55
6. Prognozy na temat wybranych elementów struktury przestrzennej wsi ..	65
6.1. Prognozy demograficzne	65
6.2. Prognozy gospodarcze	67
6.3. Prognozy środowiskowe	69
7. Scenariusze rozwoju obszarów wiejskich	73
7.1. Eksperckie scenariusze stanów otoczenia	73
7.2. Synteza wyników	114
8. Polska wieś 2050 – podsumowanie	115
Summary	120
Literatura	123

Wstęp

To, co wydarzy się za kilkanaście lub kilkadziesiąt lat jest dla nas wielką niewiadomą, bo o przyszłości możemy powiedzieć z pewnością tylko tyle, że... nastąpi. Dzięki temu budzi ona w nas ciekawość. O przyszłych zdarzeniach możemy wypowiadać się z większym lub mniejszym prawdopodobieństwem. Dużo łatwiej jest przewidzieć to, co wydarzy się jutro niż za miesiąc lub rok; im dłuższa perspektywa czasowa, tym więcej czynników może wpływać na przyszłość. Dlatego długoterminowe przewidywania obarczone są większym błędem, ale przy tym ich większa niepewność wzmacnia ludzką wyobraźnię.

Przewidywanie przyszłych zdarzeń jest bardzo interesującym zagadnieniem badawczym z teoretycznego, metodycznego i praktycznego punktu widzenia. Badania teoretyczne i metodyczne dostarczają nowych rozwiązań i metod pozwalających z większym prawdopodobieństwem formułować i oceniać przyszłe zdarzenia i procesy w różnych horyzontach czasowych. Daje to z kolei podstawę do lepszego planowania i podejmowania decyzji oraz wdrażania działań i analizowania możliwości spełnienia zamierzonych celów.

Prognozowanie przyszłości jest podstawą w planowaniu i zarządzaniu strategicznym przedsiębiorstwem, organizacją lub działalnością gospodarczą. Bez rzetelnej i kompleksowej prognozy trudno planować długofalowy rozwój jakiegoś przedsięwzięcia. Ważnym elementem planowania strategicznego jest również wizja, do której powinny zmierzać nasze działania. Prowadzić do niej mogą różne sposoby postępowania, w których uwzględnić należy szereg zmiennych (uwarunkowań) oddziałujących na prognozowaną rzeczywistość. Wpływ zmiennych może mieć różną siłę i kierunek oddziaływania, dlatego zazwyczaj opracowuje się kilka alternatywnych scenariuszy rozwoju.

Jednym z podstawowych celów naukowych tego opracowania było przygotowanie teoretyczno-metodycznych podstaw tworzenia scenariuszy rozwoju obszarów wiejskich. Ze względu na zróżnicowaną strukturę funkcjonalną, przestrzenną i społeczno-gospodarczą wsi, zadanie takie jest dużo bardziej skomplikowane niż w przypadku tworzenia scenariuszy i prognoz dla konkretnych przedsięwzięć gospodarczych.

Drugim równie ważnym celem badań było przygotowanie obrazu polskiej przestrzeni wiejskiej w perspektywie długookresowej (30–40 lat). Zadanie to było praktyczną weryfikacją celu pierwszego. Autor zwrócił się do badaczy specjalizujących się w problematyce wiejskiej o wykonanie eksperckich opracowań scenariuszowych na bazie przygotowanej metody scenariuszowej. Należy podkreślić, że opracowanie koncentruje się przede wszystkim na formułowaniu możliwych kierunków rozwoju obszarów wiejskich w przyszłości oraz identyfikacji czynników otoczenia odgrywających istotną rolę w tym rozwoju.

Cele poznawcze opracowania wynikają ze studiów na temat głównych trendów społeczno-gospodarczych na świecie i ich potencjalnego wpływu na przyszłość obszarów wiejskich oraz z identyfikacji kluczowych zjawisk we współczesnej przestrzeni wiejskiej. Zbadano także krajowe i regionalne dokumenty strategiczne, które w najbliższych latach kształtować będą strukturę obszarów wiejskich. Wyniki badań posłużyły do wypracowania wizji obszarów wiejskich w 2050 roku.

Niniejsze opracowanie stanowi drugi tom Studiów Obszarów Wiejskich na temat przyszłości polskiej wsi. W pierwszym zatytułowanym *Polska wieś w perspektywie długookresowej – ujęcie regionalne*, który jest zbiorem artykułów przygotowanych przez autorów z wiodących ośrodków akademickich w Polsce, zagadnienie to ma wymiar regionalny (Bański 2013).

1. Zagadnienia teoretyczno-metodyczne

1.1. Uwagi pojęciowe

W planowaniu rozwoju obszarów wiejskich posługujemy się kluczowymi pojęciami: prognoza, wizja i scenariusz. Mają one bardzo szeroką konotację, dlatego na początku należy wyjaśnić ich znaczenie w kontekście naszych rozważań. Wymienione pojęcia są szeroko charakteryzowane w literaturze przedmiotu (Gierszewska i Romanowska 2002, Lisiński 2004, Penc 2001, Stabryła 1995).

Prognozowanie jest wyborem najbardziej prawdopodobnej drogi rozwoju wyróżnionego zjawiska ekonomicznego w nadchodzącym okresie, przy czym podstawą tego wyboru jest dotychczasowy przebieg zjawiska i aktualny stan układu (Zaliaś 2003). Według M. Cieślaka (2000) prognozowanie jest racjonalnym i naukowym przewidywaniem przyszłych zdarzeń, w którym wyrażamy sądy odnoszące się do określonej przyszłości, weryfikowalne empirycznie, niepewne, ale akceptowane i formułowane w oparciu o dorobek nauki. W prognozie na temat obszarów wiejskich formułujemy sądy o przyszłych zjawiskach społeczno-ekonomicznych i ich wpływie na stan wsi. Ów stan zależy od czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Prognozowanie jest więc badaniem przyszłych relacji pomiędzy tymi czynnikami i ich wpływu na analizowane zjawisko.

Pojęcie scenariusz ma szeroką konotację i posługują się nim w odmiennym znaczeniu przedstawiciele bardzo różnych dyscyplin. W naszych rozważaniach chodzi o metodę planowania zdarzeń w przyszłości, co do których możemy proponować kilka alternatywnych rozwiązań (mniej lub bardziej prawdopodobnych). Metoda scenariuszowa jest jedną z metod podejmowania decyzji na podstawie sformułowanych propozycji wariantowych. Na przykład przewidując kilka wariantów rozwoju obszarów wiejskich, opracowujemy sposoby postępowania dla każdego z tych wariantów, zakładając, że może on być prawdziwy. Możemy też wybrać tylko ten najbardziej prawdopodobny scenariusz i na nim koncentrować całą uwagę. Jak podkreślają G. Gierszewska i M. Romanowska (2009), metody scenariuszowe nie służą prognozowaniu przyszłości, lecz analizie planowania w zmiennym otoczeniu.

Pod pojęciem wizja rozumiem obraz fragmentu rzeczywistości utworzony przez twórczą wyobraźnię jej autora. W przypadku studiów dotyczących obszarów wiejskich, jest to wyobrażenie stanu zagospodarowania polskiej przestrzeni wiejskiej w jakiejś perspektywie czasu (na przykład w 2050 roku). W planowaniu strategicznym wizja jest bardzo szeroką koncepcją obrazu przyszłości, która wymaga określania sposobu i kierunków działania dla osiągnięcia ostatecznego celu.

Można zaproponować szereg różniących się wizji wynikających z naszych oczekiwań i potrzeb. Niektóre z nich mogą ocierać się o tzw. fantastykę naukową. Intencją autora tego opracowania jest jednak to, aby nakreślane wizje miały charakter naukowy, tj. aby zakreślały możliwe do osiągnięcia cele oraz kierunki, w ja-

kich podejmowane muszą być działania do ich uzyskania. Wizje takie powinny w możliwie precyzyjny sposób określać docelowy obraz badanego zagadnienia nie tylko w formie jakościowej, ale także ilościowej (w postaci faktów, wskaźników i danych).

1.2. Metody prognozowania

Metody prognozowania mogą mieć charakter ilościowy (wynik przedstawiony w postaci liczbowej) lub jakościowy (wynik opisowy). W metodach ilościowych mamy najczęściej do czynienia z tworzeniem różnorodnych modeli (szeregów czasowych, trendów, zmiennych wiodących, analizy kohortowej), zaś wśród metod jakościowych przeważają studia społeczne polegające na badaniu opinii kierownictwa, opinii ekspertów (metoda delficka) lub intencji nabywców (Dittmann 2003). Z uwagi na okres, który obejmuje prognoza, możemy ją podzielić na: krótkoterminową (obejmującą kilka lub kilkanaście miesięcy i charakteryzującą się głównie zmianami ilościowymi), średnioterminową (do 5 lat) i długoterminową (powyżej 5 lat, z istotnym udziałem zmian jakościowych). W tym opracowaniu formułowane są wyłącznie prognozy długoterminowe.

Przygotowanie prognozy składa się z następujących etapów:

- 1) określenie zadania prognostycznego, tj. celu, obiektu prognozy, badanych zmiennych i horyzontu czasowego,
- 2) zebranie danych i ich analiza w celu identyfikacji czynników mających wpływ na prognozę,
- 3) wybór metody prognozowania, która zapewni zrealizowanie założonego zadania,
- 4) formułowanie prognozy zgodnie z przyjętą metodologią; prognozowanie obejmuje na ogół dwie fazy: diagnozę przeszłości i aktualnego stanu oraz wyznaczanie przyszłości,
- 5) weryfikacja prognozy oceniająca jej trafność oraz poziom spełnienia postawionych przed nią celów i zadań; chodzi o to, aby wyciągane na jej podstawie wnioski były trafne i użyteczne w praktyce (np. w formułowaniu kierunków rozwoju jakiegoś przedsięwzięcia).

Podstawową funkcją prognozy jest wspomaganie procesów decyzyjnych dotyczących badanego przedsięwzięcia, zmierzających do podejmowania jak najbardziej racjonalnych decyzji co do przyszłości. Drugą funkcją jest aktywizacja działań sprzyjających realizacji prognozy, w przypadku gdy zakłada ona pozytywne zdarzenia lub aktywizacja działań przeciwstawiających się, gdy zakładane zdarzenia mają ocenę negatywną. Prognozy mają też charakter poznawczy, bo informują z dużym prawdopodobieństwem, jak w przyszłości będą kształtowały się interesujące nas zdarzenia i procesy. Funkcja informacyjna prognozy ma szczególne znaczenie dla niniejszego opracowania; jego zadaniem jest bowiem wyłonienie obrazu przyszłości polskiej wsi.

Generalnie metody prognozowania można podzielić na cztery grupy:

- 1) Metody prognozowania na podstawie szeregów czasowych, w których bada się zmienność zjawisk w czasie, tworząc ich uporządkowany zbiór wartości w różnych momentach przyszłości. Badamy zatem to, co się zdarzy, bez poszukiwania przyczyn i odpowiedzi na pytanie, dlaczego się tak zdarzy? Efektem badań może być wskazanie głównych trendów (wzrost, stagnacja, spadek) oraz okresowych wahań w obrębie analizowanego zagadnienia.
- 2) Metody prognozowania przyczynowo-skutkowego zakładające, że prognozowane zmiany można formułować na podstawie zdiagnozowanych zdarzeń w przeszłości.
- 3) Metody prognozowania przez analogię zakładające, że wiedza o zjawiskach może być wykorzystana w przypadku podobnych zdarzeń (naturalnych, historycznych, przestrzennych).
- 4) Metody prognozowania eksperckiego zakładające możliwość przewidywania przyszłości przez ekspertów o odpowiednich kwalifikacjach w zakresie badanej problematyki (wiedza i doświadczenie).

Jedną z najpopularniejszych metod prognozowania przyszłości jest metoda delficka wykorzystująca wiedzę, doświadczenie i opinie ekspertów na temat prawdopodobieństwa lub czasu zajścia przyszłych zdarzeń i procesów (Penc-Pietrzak 2003). W metodzie tej eksperci odpowiadają na zbiór kilkakrotnie powtarzanych pytań ujętych w formie ankiety. Badanie składa się z pięciu głównych etapów:

- 1) zdefiniowanie problemu, czyli określenie celu, zakresu i przedmiotu badania,
- 2) wybór ekspertów i ocena ich kompetencji,
- 3) techniczno-organizacyjne przygotowanie badań,
- 4) ankietowanie ekspertów,
- 5) opracowanie wyników.

Kluczowy jest etap ankietowania ekspertów. Przebiega on w kilku fazach. Na początek każdy ekspert indywidualnie określa horyzont czasowy, w którym wystąpi interesujące nas zjawisko i ocenia jego skutki. Następnie eksperci zapoznają się ze wszystkimi odpowiedziami, ale są one anonimowe (dzięki czemu badanie ma charakter obiektywny, bo pozbawione jest nacisków ze strony „autorytetów” lub „kierownictwa”). Proces ankietowania powtarza się, zakładając, że ekspert pod wpływem poznanych odpowiedzi udzielonych przez innych ekspertów może zmodyfikować swoją opinię. W przypadku zmiany opinii ekspert jest proszony o uzasadnienie tej zmiany. Powtórzenie ankiety zmniejsza zakres rozbieżności opinii, a badanie prowadzi się aż do uzyskania względnie zgodnej opinii ekspertów.

Modyfikacją metody delfickiej jest badanie polegające na wywiadach z ekspertami podczas spotkań seminaryjnych. Eksperci formułują prognozy dotyczące interesujących nas zjawisk i w wyniku dyskusji (burza mózgów) dochodzą do

wspólnych wniosków. Inną pochodną metody ekspertów jest metoda QUEST (z ang. *quick environmental scanning technique*), która polega na ocenie istotnych czynników otoczenia badanego przedsięwzięcia lub organizacji mających podstawowe znaczenie w jego długofalowym rozwoju. Badanie realizowane jest przez grupę ekspertów, których wiedza i doświadczenie w zakresie analizowanego zagadnienia są agregowane do spójnych wniosków. Metoda składa się z trzech etapów postępowania:

- 1) Techniczno-organizacyjne przygotowanie badania polegające na wyborze ekspertów, zgromadzeniu informacji na temat zjawisk i tendencji występujących w otoczeniu przedmiotu badania oraz przygotowaniu warunków technicznych studiów.
- 2) Gromadzenie opinii ekspertów wyrażanych w trakcie dyskusji na temat wskaźników opisujących i diagnozujących stan przedmiotu analizy, zdarzeń krytycznych mających istotny wpływ na jego funkcjonowanie, związków pomiędzy zdarzeniami w otoczeniu i innych ważnych zagadnień dla funkcjonowania badanego podmiotu.
- 3) Określenie wariantów rozwoju wynikających z opinii ekspertów i ocena tych wariantów.

Prostą metodą prognozowania jest ekstrapolacja trendów opierająca się na założeniu występowania w otoczeniu badanego podmiotu zmian ewolucyjnych. W metodzie tej zakłada się, że obserwowane dotychczas trendy i mechanizmy zmian można ekstrapolować w przyszłość. Mając wiedzę o przeszłym i aktualnym stanie zdarzeń w otoczeniu, prognozujemy ich prawdopodobny przebieg w przyszłości. Nie bierze się natomiast pod uwagę zmian czynników oddziałujących na przebieg badanego zjawiska. Analiza trendów nadaje się najlepiej do badania zjawisk, które cechuje mała dynamika zmian i względna stabilność otoczenia. Wiarygodność wyników jest wówczas duża.

1.3. Metody scenariuszowe

W swojej ponad sześćdziesięcioletniej historii analizy scenariuszowe były wykorzystywane przez naukowców reprezentujących różnorodne dyscypliny naukowe oraz przez praktyków – planistów, strategów, ekspertów i konsultantów (Ringland 1998). W latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku w Stanach Zjednoczonych budowano scenariusze militarne, w latach sześćdziesiątych metody scenariuszowe były stosowane w polityce rozwoju miast i regionów we Francji, zaś w kolejnej dekadzie upowszechniły się w sektorze dużych przedsiębiorstw (Dammers 2010). Teoria i metodologia badań scenariuszowych jest współcześnie przedmiotem odrębnej wiedzy rozwijanej przede wszystkim przez przedstawicieli szeroko rozumianych nauk ekonomicznych z wykorzystaniem skomplikowanych procedur logicznych i matematycznych. Analizy scenariuszowe są na tyle liczne i zróżnicowane, że doczekały się własnych badań podstawowych, w których bierze się pod uwagę przedmiot i cel scenariusza, skalę przestrzenną i czasową badania, rodzaj wykorzystanych wskaźników i instrumentów, sposób postępowania badawczego (van Notten i in. 2003; Gausemeir i in. 1998, Postma i Loeb1 2005).

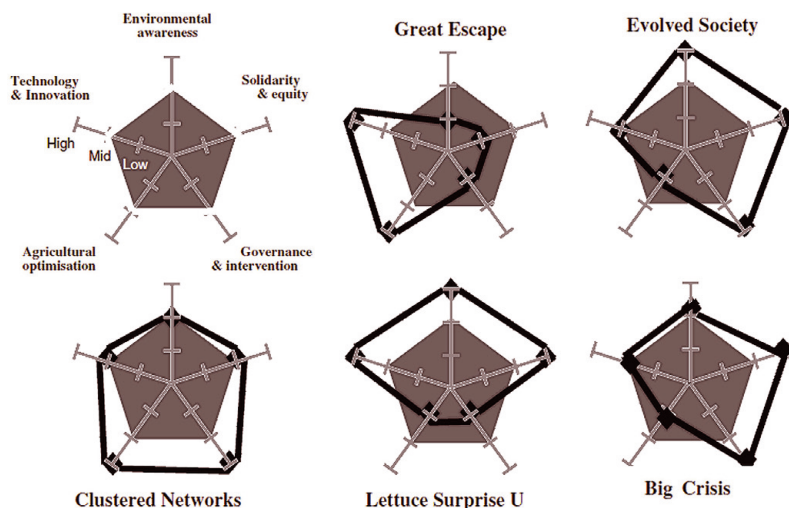
Metody scenariuszowe są wykorzystywane przede wszystkim do celów praktycznych przez duże przedsiębiorstwa i organizacje międzynarodowe. Jednym z najbardziej znanych i cytowanych przykładów zastosowania metody scenariuszowej jest scenariusz rozwoju Royal Dutch Shell, który był podstawą do opracowania alternatywnych kierunków rozwoju tego wielkiego koncernu petrochemicznego (Coates 2000). Wśród innych przykładów można wymienić scenariusze British Airways mające na celu analizę rozwoju potrzeb odnośnie pasażerskiego transportu lotniczego (Moyer 1996), scenariusze rozwoju przedsiębiorczości w zakresie biotechnologii World Business Council for Sustainable Development (1998) lub scenariusze mające na celu ocenę emisji dwutlenku węgla do atmosfery i jego wpływu na zmiany klimatu (IPCC 2000, Romans i de Aires 1997).

Na uwagę zasługują też międzynarodowe badania naukowe finansowane przez Unię Europejską, których celem podstawowym lub uzupełniającym jest wskazanie kierunków rozwoju gospodarki i społeczeństwa w Europie w nadchodzących dekadach. Jednym z programów badawczych w latach 1998–2001 był projekt VISIONS analizujący powiązania pomiędzy procesami społeczno-gospodarczymi i środowiskowymi oraz ich konsekwencje dla rozwoju Europy w perspektywie 50 lat (Gough 1999). Z kolei w projekcie PRELUDE finansowanym przez Europejską Agencję Środowiska analizowano alternatywne scenariusze w zakresie użytkowania ziemi i krajobrazu. Badania miały charakter kompleksowy; wykorzystano wiedzę i doświadczenia praktyków z różnych regionów Europy oraz wiedzę ekspertów i specjalistów zajmujących się modelowaniem (Volkery i in. 2008). W efekcie tego projektu wypracowano 5 scenariuszy: Europa kontrastów – „Great Escape”, Europa harmonii – „Envolved Society”, Europa struktur – „Clustered Networks”, Europa innowacyjna – „Lettuce Surprise”, Europa spójna – „Big Crisis” (ryc. 1). Scenariusze były też opracowywane w wybranych projektach Europejskiej Sieci Obserwacyjnej Rozwoju Terytorialnego i Spójności Terytorialnej (ESPON).

Interesujące pod względem metodycznym badanie scenariuszowe na temat rozwoju obszarów wiejskich w Europie wykonali badacze holenderscy w ramach projektu EURURALIS finansowanego przez Ministerstwo Rolnictwa w Holandii (Westhoek i in. 2006, Klijn i in. 2005). Wykorzystano w nim bardzo bogate zasoby danych statystycznych z zakresu ekonomii i demografii, dane dotyczące dynamiki zmian użytkowania ziemi na podstawie CORINE oraz projekcje zmian klimatu IPCC. Analiza przyszłych zmian na obszarach wiejskich Europy w skali regionów (NUTS 2) i perspektywie 2030 objęła takie procesy jak: depopulacja i starzenie się ludności, urbanizacja, rozszerzenie Unii Europejskiej, globalizacja produkcji i handlu, zmiany klimatu, zmiany użytkowania ziemi, rozwój technologiczny. Efektem prac było przygotowanie czterech scenariuszy (ryc. 2) opartych na dwóch nadrzędnych cechach analizowanych procesów odnoszących się do 1) czynnika skali (globalne lub regionalne) oraz 2) czynnika polityki gospodarczej (wysoka lub niska ingerencja).

Scenariusze mogą mieć charakter eksploracyjny lub antycypacyjny. Pierwszy z nich polega na formułowaniu logicznego ciągu zdarzeń prowadzącego do moż-

liwej przyszłości z uwzględnieniem kluczowych tendencji w otoczeniu. W drugim zakładamy obraz przyszłości (wizję) i zdarzenia, które wpłyną na rzeczywistość w taki sposób, aby osiągnąć założony obraz.

Ryc. 1. Diagramy pięciu scenariuszy w projekcie PRELUDE

Źródło: Volkery i in. 2008, s. 470.

Diagrams of the five scenarios in PRELUDE project

Source: Volkery et al. 2008, p. 470.

Metody scenariuszowe stosuje się przede wszystkim w planowaniu strategicznym rozwoju przedsiębiorstw i organizacji oraz różnorodnych przedsięwzięć gospodarczych. Niektóre z nich można też wykorzystać do planowania rozwoju obszarów wiejskich. Według M. Lisińskiego (2004) metoda scenariuszowa wykorzystywana jest do długookresowych prognoz w przypadku: braku dostatecznej wiedzy o prawidłowościach badanych zjawisk, nieciągłego charakteru zjawisk lub trudności ich ilościowego opisu. Są bardzo przydatnym narzędziem analityczno-diagnostycznym służącym do formułowania celów strategicznych i opracowywania opcji strategicznych. Jednakże wymagają od badaczy dużej wiedzy faktograficznej i metodycznej oraz doświadczenia w posługiwaniu się tymi metodami.

Na ogół w analizie rozwoju przedsiębiorstw lub organizacji gospodarczych wymienia się cztery metody scenariuszowe (Gierszewska i Romanowska 2002):

- 1) scenariusze możliwych zdarzeń,
- 2) scenariusze symulacyjne,
- 3) scenariusze stanów otoczenia,
- 4) scenariusze procesów w otoczeniu.

Ryc. 2. Podstawowe założenia czterech scenariuszy EURURALIS

Źródło: Westhoek i in. 2006, s. 13.

Basic assumptions of the four EURURALIS scenarios

Source: Westhoek, et al. 2006, p. 13.

Scenariusze możliwych zdarzeń opisują ciąg zjawisk w przyszłości w obrębie badanego przedsięwzięcia (rozwoju firmy, sektora gospodarki, działalności gospodarczej, itp.) z uwzględnieniem szeregu czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Innymi słowy metoda polega na tworzeniu listy istotnych dla przedsiębiorstwa wydarzeń, jakie mogą nastąpić w przyszłości. Jest to metoda intuicyjna wykorzystująca doświadczenie i wiedzę ekspertów. Efektem jej zastosowania jest opracowanie wariantowych rozwiązań i przygotowanie dla nich w drodze dyskusji odpowiednich decyzji strategicznych i sposobów postępowania. Decyzje powinny być formułowane na podstawie analizy powiązań pomiędzy czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi oraz na podstawie skutków, jakie te czynniki powodują.

Tworzenie scenariuszy możliwych zdarzeń odbywa się w kilku etapach. Pierwszy polega na ustaleniu zakresu analizy, czyli na wskazaniu podstawowych decyzji strategicznych mających długookresowe konsekwencje dla przedsiębiorstwa. W kolejnym etapie identyfikowane są czynniki, które determinują efekty decyzji strategicznych, a w następnym siły zewnętrzne, które mają podstawowe znaczenie dla rozwoju działalności. Czwartym krokiem jest ustalenie logiki scenariuszy, czyli formułowanie scenariuszy możliwych zdarzeń wg logicznej sekwencji uwzględniającej szereg elementów wewnętrznych i zewnętrznych. Tworzone scenariusze

powinny też charakteryzować szanse i zagrożenia otoczenia przedsiębiorstwa. Po tym etapie następuje analiza skutków scenariuszy i analiza skutków decyzji wykreowanych na podstawie zawartych w scenariuszu wydarzeń. Analiza skutków powinna umożliwić odpowiedzi na pytania: jakie szanse i zagrożenia wynikają z opracowanej strategii i jak została wykorzystana o nich wiedza w procesie budowy strategii? jakie czynniki należy szczególnie monitorować, biorąc pod uwagę informacje zawarte w scenariuszach? czy informacje o przyszłości mogą być podstawą przyjęcia strategii przedsiębiorstwa? (Gierszewska i Romanowska 2002).

Scenariusze symulacyjne służą do oceny poszczególnych decyzji strategicznych w zależności od przyszłej sytuacji w otoczeniu firmy. Mogą służyć do dokonywania wyprzedzającej oceny wartości poszczególnych wyborów strategicznych organizacji zależnie od oddziaływań otoczenia (Gierszewska, Romanowska 2002) lub do oceny różnych opcji strategicznych (Lisiński 2004). W przypadku badań obszarów wiejskich mogą być wykorzystywane do oceny sformułowanych kierunków ich rozwoju. Na przykład w procesie kształtowania strategicznej wizji rozwoju obszarów wiejskich, przed wyborem planu postępowania rozważamy, którą z alternatywnych wizji należy wybrać. Ocena kierunków rozwoju polega na formułowaniu wariantów scenariuszy z wykorzystaniem symulacji. Na podstawie modelowania symulacyjnego opracowuje się scenariusze, które są podstawą do formułowania alternatywnych strategii, spośród których wybiera się najbardziej optymalną.

Procedura opracowania scenariuszy symulacyjnych obejmuje trzy następujące etapy (Lisiński 2004): 1) budowa modelu ekonometrycznego, opisującego warunki funkcjonowania przedsiębiorstwa, 2) wykonanie symulacji i opracowanie scenariuszy, 3) formułowanie opcji strategicznych i wybór strategii.

Scenariusze stanów otoczenia to metoda szacowania prawdopodobieństwa wystąpienia w okresie objętym planowaniem procesów i zjawisk z otoczenia przedsiębiorstwa. Dużą rolę w tworzeniu scenariuszy odgrywa wiedza i doświadczenie ekspertów z zakresu różnorodnych zjawisk społeczno-ekonomicznych występujących w otoczeniu przedsiębiorstwa. Z uwagi na powszechność stosowania tej metody oraz możliwość wykorzystania w badaniach obszarów wiejskich poświęcono jej nieco więcej uwagi.

Metoda uwzględnia cztery typy scenariuszy:

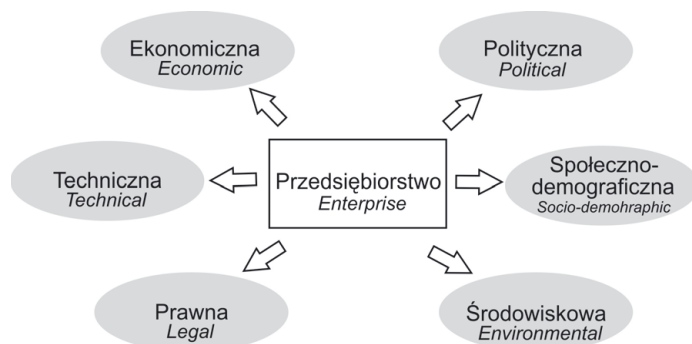
- scenariusze optymistyczne,
- scenariusze pesymistyczne,
- scenariusze najbardziej prawdopodobne,
- scenariusze niespodziankowe.

Procedura tworzenia scenariuszy obejmuje cztery podstawowe etapy, przy czym każdy z nich składa się z szeregu kroków. Kolejne etapy polegają na następujących działaniach:

- identyfikacja makrootoczenia,
- szacowanie ocen tendencji w otoczeniu,

- formułowanie scenariuszy,
- graficzna prezentacja i ocena.

W pierwszych dwóch etapach wykorzystuje się analizę PEST, która stanowi podstawowe narzędzie opisu otoczenia. Generalnie polega ona na ocenie zjawisk zachodzących w otoczeniu przedsiębiorstwa z uwzględnieniem ich trendów i siły oddziaływania. Pierwszy etap polega na identyfikacji istotnych czynników makro-otoczenia i otoczenia konkurencyjnego przedsiębiorstwa w zakresie głównych sfer jego funkcjonowania: ekonomicznej, społeczno-demograficznej, prawnej, technicznej, politycznej i środowiskowej (ryc. 3).

Ryc. 3. Sfery makrootoczenia

Źródło/Source: Gierszewska, Romanowska 2002.

Zones of macro-environment

W każdej sferze wyróżniamy czynniki mające największy wpływ na działalność przedsiębiorstwa w okresie, dla którego tworzymy scenariusz. Uwzględniając modyfikację tej metody dla potrzeb badania obszarów wiejskich, wśród czynników środowiskowych wyróżnimy na przykład: położenie geograficzne, zmienność pogody, powierzchnię obszarów chronionych, wśród czynników prawnych: system finansowo-bankowy, kodeks celny, regulację cen, a wśród czynników społeczno-demograficznych: strukturę płci, przyrost naturalny, poziom wykształcenia ludności, itd. Liczba czynników powinna być nieduża; najlepiej skupić się w każdej sferze na tych uwarunkowaniach, które mają największy wpływ na funkcjonowanie przedsiębiorstwa lub w naszym konkretnym przypadku, na stan rozwoju obszarów wiejskich.

Ocena tendencji w otoczeniu firmy jest drugim i najważniejszym etapem postępowania badawczego. Ustalamy w nim wpływ wyróżnionych czynników na działalność przedsiębiorstwa w postaci szacunku siły wpływu i prawdopodobieństwa wystąpienia określonego trendu (wzrost, stagnacja, spadek). Pierwszy krok polega na punktowej ocenie siły wpływu czynnika (np. od -5 – bardzo negatywny wpływ do 5 – bardzo korzystny wpływ), drugi – na wskazaniu prawdopodobieństwa wystąpienia każdego z trzech trendów w obrębie analizowanego

czynnika (wartość prawdopodobieństwa w obrębie każdego z nich powinna sumować się do 1). Następnie w trakcie tworzenia scenariuszy wskazujemy dla każdego czynnika jeden z trzech potencjalnych trendów (tab. 1).

Trzecim etapem w omawianej metodzie jest formułowanie czterech typów scenariuszy. Scenariusz optymistyczny uwzględnia najwyższe ocenione trendy w każdym z czynników, czyli ma on najbardziej pozytywny wpływ na analizowane zagadnienie. Z kolei w scenariuszu pesymistycznym wybiera się najniższe ocenione trendy każdego czynnika (tab. 2)

Tabela 1. Przykład analizy trendów w scenariuszu stanów otoczenia

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Ekonomiczna	E1	wzrost	3	0,1
		stabilizacja	1	0,8
		spadek	-4	0,2
	E2	wzrost	-3	0,2
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	-1	0,5
	E3	wzrost	4	0,1
		stabilizacja	-1	0,7
		spadek	-3	0,2
	E4	wzrost	-5	0,3
		stabilizacja	-1	0,2
		spadek	3	0,5

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Przykład wyboru trendów w scenariuszu optymistycznym i pesymistycznym

Scenariusz optymistyczny			
Strefa	Czynnik	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	E1	3	3
	E2	2	
	E3	4	
	E4	3	
Scenariusz pesymistyczny			
Strefa	Czynnik	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	E1	-4	-3,75
	E2	-3	
	E3	-3	
	E4	-5	

Źródło: opracowanie własne.

W scenariuszu najbardziej prawdopodobnym, w każdym z czynników wybiera się ten trend, który ma najwyższe prawdopodobieństwo wystąpienia, zaś w scenariuszu niespodziankowym trend, który ma najmniejsze prawdopodobieństwo wystąpienia (tab. 3).

Ostatnim etapem postępowania badawczego jest graficzna prezentacja scenariuszy uwzględniająca średnią siłę wpływu czynników w każdej sferze i ich ocenę (ryc. 4). Ocena polega na: wskazaniu rozpiętości pomiędzy scenariuszem optymistycznym i pesymistycznym oraz odchylenia scenariuszy optymistycznego od najbardziej prawdopodobnego (różnica średniego wpływu każdego czynnika scenariusza optymistycznego i analogicznego czynnika scenariusza prawdopodobnego), odchylenia scenariusza pesymistycznego od najbardziej prawdopodobnego (tą samą metodą), sumy odchyleń, miejsca każdego czynnika, ustalonego za pomocą sumy odchyleń (tab. 4).

Tabela 3. Przykład wyboru trendów w scenariuszu najbardziej prawdopodobnym i niespodziankowym

Scenariusz najbardziej prawdopodobny				
Strefa	Czynnik	Siła wpływu	Średnia siła wpływu	
			pozytywna	negatywna
Ekonomiczna	E1	1	2	-1
	E2	-1		
	E3	-1		
	E4	3		
Scenariusz niespodziankowy				
Strefa	Czynnik	Siła wpływu	Średnia siła wpływu	
			pozytywna	negatywna
Ekonomiczna	E1	3	3,5	-2
	E2	-3		
	E3	4		
	E4	-1		

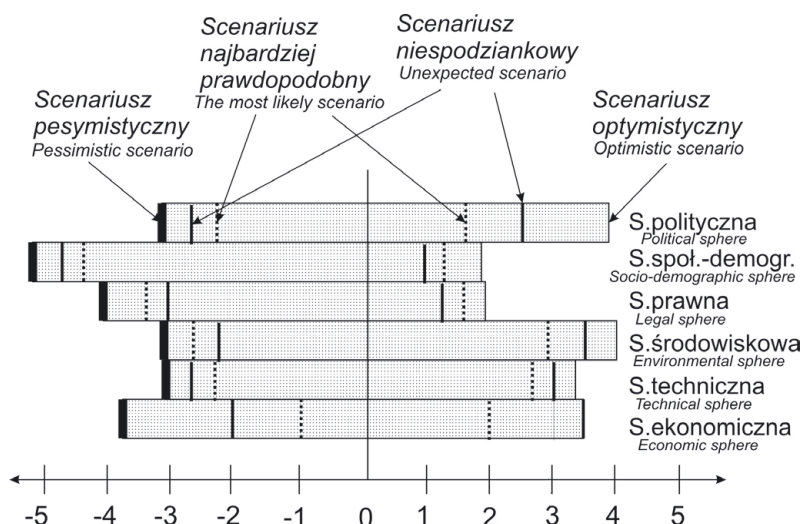
Źródło: opracowanie własne

Tabela 4. Przykład analizy scenariuszy stanów otoczenia

Sfera	Czynnik	Średnia siła wpływu			Odchylenie So-Snp	Odchylenie SP-Snp
		Scenariusz optymistyczny	Scenariusz pesymistyczny	Scenariusz najbardziej prawdopodobny		
Ekonomiczna	E1	3	-4	1	2	5
	E2	2	-3	-1	3	3
	E3	4	-3	-1	5	5
	E4	3	-5	3	0	8

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 4. Graficzna prezentacja scenariuszy stanów otoczenia

Źródło: opracowanie własne.

Graphical presentation of surrounding states scenarios

Source: own elaboration.

Scenariusze procesów otoczenia są modyfikacją scenariuszy stanów otoczenia i odnoszą się do kluczowych procesów, które mogą oddziaływać na funkcjonowanie przedsiębiorstwa. Procedura badawcza składa się z trzech etapów: 1) identyfikacji kluczowych procesów, 2) analizy trendów tych procesów i 3) formułowania scenariuszy procesów w otoczeniu wraz z ich oceną. Pierwszy etap składa się z dwóch kroków, tj. 1) identyfikacji procesów kluczowych o dużej sile oddziaływania i dużym prawdopodobieństwie wystąpienia w przyszłości oraz procesów „nieciągłych” o dużej sile, ale małym prawdopodobieństwie, 2) identyfikacji zjawisk, które kształtują wykazane procesy. Analiza trendów ustala minimalne i maksymalne „siły” procesów, ich trwałość, tendencje zmian oraz skutki. Etap budowania scenariuszy składa się z również dwóch kroków. W pierwszym, na podstawie przeprowadzonej diagnozy tendencji, formułowane są trzy scenariusze odpowiadające trendowi wzrostowemu, spadkowemu i stabilizacji analizowanego procesu. Drugi krok polega na ocenie scenariuszy i wyłonieniu kluczowych procesów i ich skutków dla funkcjonowania przedsiębiorstwa.

1.4. Wizje rozwoju

Tworzenie wizji to skomplikowany proces twórczy, w którym dochodzi do zderzenia zamierzonych celów i oczekiwań z rzeczywistością. Cechą wizji jest odejście od ujęć szczegółowych do ogólnych i wykorzystanie w jej kształtowaniu wiedzy i doświadczenia oraz wyobraźni i marzeń, z tym że te pierwsze podpo-

rządkowujemy tym drugim. Jak zauważa J. Szczepański (1993, s. 2) „...wizja jest obrazem rzeczywistości, w którym czynniki naukowe i ideowe zostają zupełnie podporządkowane treściom emocjonalnym”.

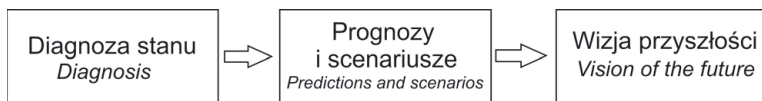
Wizja rozwoju ma istotne walory praktyczne. Według J. Wilkina (2005) konstruowanie wizji może być czynnikiem integrującym i mobilizującym oraz stanowi punkt wyjścia do sekwencji: wizja – strategia – plan – działanie. Słusznie stwierdza też, że: „Wizja jest początkiem i drogowskazem budowania strategii rozwoju” (Wilkin 2005, s. 13). Ten drogowskaz jest jednak rzadko wykorzystywany przez autorów strategii. Studia regionalnych dokumentów strategicznych składają do wniosku, że do opracowania wizji nie przykładają się należytej uwagi, a same wizje ograniczają się zazwyczaj do haseł marketingowych o bardzo ogólnej konotacji. Na przykład wizja Krakowa wg strategii rozwoju tego miasta brzmi następująco: „Kraków miastem obywatelskim, zapewniającym wysoką jakość życia mieszkańców i zrównoważony rozwój; europejską metropolią, konkurencyjnym ośrodkiem nowoczesnej gospodarki opartej na potencjale naukowym i kulturowym” (Strategia Rozwoju Krakowa, 2005, s. 21), zaś wizja Gdańska wg analogicznego dokumentu ogranicza się do stwierdzenia: „Gdańsk atrakcyjnym miejscem zamieszkania o konkurencyjnej i nowoczesnej gospodarce” (Strategia Rozwoju Gdańska... 2004, s. 18). Jest to bardziej misja, jaką mają pełnić wymienione wyżej miasta, niż wizja ich przyszłej roli społecznej, gospodarczej i kulturowej.

Podczas opracowywania wizji polskiej przestrzeni wiejskiej stawiamy sobie dwa podstawowe pytania: jak wyobrażamy sobie obszary wiejskie w 2050 roku? oraz, jak powinny wyglądać obszary wiejskie w 2050 roku? Dzięki temu pobudzamy naszą innowacyjność i wyobraźnię. Dobrze skonstruowana wizja przestrzeni wiejskiej ma głęboki sens poznawczy i praktyczny, bo stwarza okazję do naukowej dyskusji oraz kształtowania płaszczyzn porozumienia i integracji działań mających na celu podnoszenie walorów przestrzeni wiejskiej w szerokim tego słowa znaczeniu. W praktyce wizja obszarów wiejskich stanowi podstawę do tworzenia strategii rozwoju o różnej skali szczegółowości, w której pytamy: jak osiągnąć założony obraz przestrzeni wiejskiej w określonej perspektywie czasowej? Równocześnie weryfikujemy zgodność aktualnych działań z dalekosiężnymi planami.

Można zaproponować trzy główne etapy tworzenia wizji (ryc. 5). Pierwszym z nich jest przygotowanie do formułowania wizji; diagnozujemy sytuację wyjściową i wskazujemy cele wizji, czyli odpowiadamy na pytanie – czemu ma ona służyć?. Drugim etapem jest konstruowanie prognoz i alternatywnych scenariuszy, które dadzą podstawę do opracowania obrazu przyszłości. Trzecim etapem jest tworzenie tego obrazu i jego porządkowanie. Jest to faza odkrywcza, w której najważniejszą rolę odgrywa twórcze myślenie, pozbawione zahamowań i przeszkód mentalnych, ale mające charakter racjonalny i uwzględniające wyniki diagnozy z pierwszego etapu oraz prognoz i scenariuszy z etapu drugiego.

Prace nad koncepcją wizji obszarów wiejskich powinny ogniskować się wokół następujących pytań badawczych: w jakim kierunku mają rozwijać się obszary wiejskie? jakie będzie ich zróżnicowanie przestrzenne? jakie bariery rozwoju może napotkać? co będzie stymulowało rozwój wsi? Ostatnią fazą prac nad wizją

obszarów wiejskich powinna być weryfikacja osiągniętych wyników w postaci konsultacji w gronie specjalistów zajmujących się problematyką wiejską. Weryfikacja powinna przede wszystkim ocenić realność zaproponowanej wizji. Jej pozytywny wynik jest podstawą do wykorzystania wizji w przygotowaniu długoterminowej strategii rozwoju obszarów wiejskich.

Ryc. 5. Etapy postępowania w tworzeniu wizji rozwoju obszarów wiejskich

Źródło: opracowanie własne.

Procedure steps in creating vision for development of rural areas

Source: own elaboration.

2. Globalne trendy rozwojowe i ich potencjalny wpływ na obszary wiejskie

Przed przystąpieniem do rozważań na temat możliwych kierunków przekształceń na obszarach wiejskich warto zidentyfikować kilka najważniejszych megatrendów mających wpływ na aktualny i przyszły obraz Polski. Efekty trendów kształtowanych przez globalne zjawiska społeczno-ekonomiczne i cywilizacyjny rozwój świata są od nas zależne w niewielkim stopniu. Możemy je tylko modyfikować odpowiednią polityką uwzględniającą przyjęte priorytety rozwoju kraju i regionów. Przyszłość naszego kraju w coraz większym stopniu zależy od trendów ogólnoswiatowych. Istotnym zagadnieniem jest więc to, ile jesteśmy gotowi oddać z naszej autonomii za cenę szybszego rozwoju i wychodzenia z „zaścianka” Europy. Przykładem jest rosnąca zależność Polski od decyzji politycznych i ekonomicznych podejmowanych w Brukseli. W imię wyższych interesów musimy godzić się też czasem z decyzjami krytycznie ocenianymi w naszym systemie wartości.

Według raportu *Polska 2050* (2011) trendy globalne będą miały decydujący wpływ na przyszły rozwój Polski. Autorzy raportu koncentrują uwagę na egzogenicznych zagrożeniach rozwojowych, wśród których znalazły się takie czynniki, jak: powstawanie korporacji międzynarodowych o silnych wpływach ekonomicznych i politycznych powodujące oligopolizację gospodarki świata, rewolucje polityczno-kulturowe (zbrojne i pokojowe) w krajach słabo rozwiniętych, rozwój spekulacyjnych rynków finansowych, rozchwywanie gospodarki i kryzysy, antropogenne naciski na globalne środowisko naturalne, deficyt surowców naturalnych, polaryzacja dochodów społeczeństw i rosnące bezrobocie, nierównomierny przestrzenne rozwój ludnościowy świata, komercjalizacja wiedzy i upowszechnianie pseudowiedzy, zagrożenia związane z rewolucją biotechniczną. Nie wyczerpują one pełnej palety zagrożeń, które niosą współczesne trendy rozwojowe świata, ale uświadamiają nam, jak bardzo skomplikowany jest to system uwarunkowań. Na przykład w raporcie rozważane są trzy możliwe scenariusze dotyczące Unii Europejskiej: 1) intensywna integracja, 2) rozpad, 3) „klajstrowanie” zagrożeń. Każdy z nich może mieć różną intensywność i całkowicie odmienny wpływ na przyszły rozwój Polski. A jest to przecież tylko jeden z elementów systemu, w którym powinny się też znaleźć: relacje z Rosją, kierunek rozwoju politycznego Chin i Indii, światowe konflikty religijne itp.

Intensywność rozwoju świata w każdej dziedzinie życia jest coraz większa. W związku z tym przyszłość jest coraz bardziej niewyraźna i chwiejna, dlatego próby jej opisu są trudne i mogą być obciążone poważnymi błędami. Nie zwalnia nas to jednak z konieczności podejmowania wyzwań porządkujących wiedzę, poszukujących nowych metod ocen oraz podnoszących naszą świadomość na temat szans i zagrożeń związanych z przyszłością, którą będą określać przede wszystkim trendy o wymiarze globalnym.

2.1. Globalizacja

Świat wokół nas kurczy się – jesteśmy „globalizowani”. Nasze myślenie, postawy i wybory oraz sposób zachowania i styl życia mają coraz bardziej wymiar globalny. Takim samym procesom poddawani są inni ludzie, grupy społeczne, wsie, miasta, regiony. Globalizacja w swoich założeniach była (lub jest) koncepcją altruistyczną; zakłada bowiem powszechność dostępu i równość szans. W rzeczywistości jest jednak pełna paradoksów.

Globalizacja ma wymiar gospodarczy, polityczny i społeczno-kulturowy. Uzyskaliśmy powszechny dostęp do nieprzebranych zasobów informacji, swobodnej komunikacji. Możemy rozwijać swoje kwalifikacje oraz swobodnie wybierać dobra i usługi. Geograficzna przestrzeń skurczyła się i stała się bardziej dostępna. Z drugiej zaś strony globalizacja stała się źródłem polaryzacji społecznej i ekonomicznej świata oraz unifikacji kulturowej. W zakresie życia społecznego pogłębiają się nowe identyfikacje kosmopolityczne, następuje odejście od tradycji, wzrasta anonimowość i korporacyjność zawodowa. W życiu kulturalnym obserwować można ekspansję popularnej i masowej kultury, asymilację nowych wzorców kulturowych (globalne marki, globalna muzyka). Nasze gusta kształtuje „prymitywne” radio i telewizja oferujące globalną rozrywkę i określające to, co jest „trendy”. W sferze obyczajowej globalizacja niesie coraz większą swobodę ocen moralnych. W sferze ekonomicznej wykorzenia się lokalnych producentów i kształtuje „standardowych” konsumentów (macdonaldyzacja, hypermarketyzm itp.). Globalni producenci poprzez globalną reklamę w globalnych mediach kształtują konsumentów i redukują rolę regulacyjną państwa (cła, ochrona pracowników, ochrona transferów finansowych, podatki itp.). W sferze politycznej słabnie rola państwa na rzecz instytucji globalnych (Unia Europejska, Światowa Organizacja Handlu, Bank Światowy, NATO). Stąd prawdopodobnie rodzą się lokalne nacjonalizmy i separatyzm, wyrażające często uzasadnioną obawę przed zdominowaniem przez „silniejszych”. Zaogniły się konflikty polityczne, głównie te o podłożu religijnym. Rośnie konkurencja pomiędzy gospodarkami krajów i ponadnarodowych korporacji oraz pomiędzy dorobkiem kulturowym różnych społeczeństw. Zwycięzą najsilniejsi dysponujący potencjałem rozwojowym i najlepiej dostosowujący się do zmian. W sferze infrastrukturalnej zniwelowanie czasoprzestrzeni wyrwało aktywne jednostki z więzów terytorialnych i wzmogło zjawisko migracji. Prowadzi to m.in. do nadmiernej koncentracji dóbr i ludzi. Z drugiej jednak strony dostępność komunikacyjna i informatyczna upowszechniła pracę w cyberprzestrzeni, bez konieczności opuszczania miejsca zamieszkania.

W zakresie rozwoju przestrzennego Polski coraz powszechniej uważa się, że globalizacja i wynikająca z niej konieczność wzrostu konkurencyjności regionów wymusza koncentrację uwagi na obszarach najlepiej rozwiniętych (chodzi głównie o obszary metropolitalne). Natomiast wsparcie regionów peryferyjnych w myśl zasady społecznego i gospodarczego egalitaryzmu może przynieść aktualnie raczej

negatywne skutki. Jest to wyraźne zwycięstwo efektywności nad sprawiedliwością i rachunku ekonomicznego nad humanizmem. Tym samym w myśl zasady „bogać się bogaci – ubożeją biedni” nasilić się może zależność obszarów peryferyjnych od obszarów centralnych. Prawdopodobnie pogłębi to dywersyfikację ekonomiczną regionów, co będzie budzić niezadowolenie i sprzeciw społeczny.

Efektom globalnych procesów ekonomicznych może być kształtowanie się dwóch kategorii obszarów wiejskich w naszym kraju. Jedną z nich będą obszary położone w sąsiedztwie dużych metropolii, które wykorzystają procesy rozwojowe, drugą grupę utworzą obszary marginalizowane o określonych problemach rozwojowych. Już dziś w przyjętej niedawno koncepcji przestrzennego rozwoju kraju wyodrębnia się obszary wiejskie uczestniczące w rozwoju oraz obszary wiejskie nie uczestniczące w rozwoju (zagadnienie to omówione jest w dalszej części opracowania). Te drugie położone są na ogół peryferyjnie wobec największych ośrodków miejskich. Należy jednak dodać, że zjawisko globalizacji może przynieść w tym zakresie także pozytywne efekty. Na przykład powszechność i dostępność do informacji i technologii ICT będą stymulowały rozwój telepracy, handlu i usług internetowych, w których lokalizacja geograficzna firmy, jej pracownika lub klienta nie odgrywa istotnej roli.

2.2. Kształtowanie się nowych potęg ekonomicznych

Według długoterminowych przewidywań w gospodarce światowej wzrośnie znaczenie krajów Dalekiego Wschodu, co będzie wymagało od nas przeformułowania polityki ekonomicznej i być może przyjęcia nowych wzorców kulturowych i moralnych mieszczących się w zakresie norm akceptowalnych (tab. 5). Wyzwaniem dla europejskiej (a tym samym dla polskiej) gospodarki stanie się konkurencyjność przede wszystkim wobec Chin i Indii, które podniosą jakość produkcji i przejmą pierwszeństwo w zakresie przemysłu wysokich technologii.

Na wzrost znaczenia regionu Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej w gospodarce światowej największy wpływ wywarł właśnie rozwój przemysłu wysokich technologii. Początkowo kraje azjatyckie produkowały proste imitacje produktów zachodnioeuropejskich, japońskich i amerykańskich, z czasem zaczęły ulepszać i modyfikować produkcję, wprowadzając innowacje. Współcześnie sukces tygrysów Wschodu jest kopiowany i modyfikowany przez Chiny. Stopniowo na rynek światowy wchodzi również Indie.

W kontekście rozwoju obszarów wiejskich, w tym przede wszystkim gospodarki rolnej, coraz większą rolę odgrywać będą zagraniczne rynki produkcji żywności. Tanie produkty żywnościowe z Argentyny, Brazylii lub niektórych krajów azjatyckich mogą skutecznie konkurować z rodzimą produkcją i redukować zyski sektora rolno-spożywczego.

Tabela 5. Dziesięć największych gospodarek świata w 2010, 2030 i 2050 r.

Lp.	2010	2030	2050
1.	USA	Chiny	Chiny
2.	Chiny	USA	Indie
3.	Japonia	Indie	USA
4.	Indie	Japonia	Brazylia
5.	Niemcy	Brazylia	Japonia
6.	Rosja	Rosja	Rosja
7.	Brazylia	Niemcy	Meksyk
8.	Wielka Brytania	Meksyk	Indonezja
9.	Francja	Francja	Niemcy
10.	Włochy	Wielka Brytania	Wielka Brytania

Źródło: *Let's chosse...*, 2011.

2.3. Lokalizm

Lokalizm jest swoistym sprzeciwem wobec globalizacji i wynikających z niej procesów powielania, dezintegracji, deterytorializacji i unifikacji. Rośnie znaczenie ruchów społecznych apologizujących solidarność, humanizm i walory lokalności, zgodnie z zasadą „myśl globalnie, działaj lokalnie”. Na przeciwległym krańcu sprzeciwu wobec globalizmu leżą ruchy nacjonalistyczne lub separatystyczne (np. Baskowie w Hiszpanii, Walonowie i Flamandowie w Belgii). W skrajnych przypadkach przybierają one formy gwałtownych konfrontacji militarnych zmierzających do podziału państw na mniejsze jednostki polityczne (np. Bałkany, Sudan). Radykalizuje się także życie polityczne; po lewej i po prawej „stronie”.

Procesy globalne są żywiołem trudnym do okiełznania i stopniowo wymyślającym zalety lokalizmu, w tym różnorodność. Podejmowane są próby znalezienia złotego środka, które mają na celu zachowanie cech lokalności przy jednoczesnym wykorzystaniu pozytywnych aspektów globalizacji. Ukuto nawet pojęcie glocalizacja, która wg T. Friedmana (2001) ma być filtrem pozwalającym ratować lokalne dziedzictwo kultury przed ujednolicającym wpływem globalnego kapitalizmu. Chodzi zatem o to, aby społeczeństwo wykorzystywało wszelkie dobrodziejstwa wynikające z globalizacji, a przy tym miało gwarancję zachowania lokalnych lub regionalnych wzorów, tradycji i wartości. Glocalizacja jest przeciw bezdusznej i czysto ekonomicznej globalizacji i zachęca do większej wrażliwości społecznej.

Paradoksalnie procesy globalne przyczyniły się do wzrostu zainteresowania mikroekonomicznym charakterem globalizacji. Na przykład w krajach Unii Europejskiej kształtuje się nowy paradygmat polityki rozwoju regionalnego, który w większym niż dotychczas stopniu uwzględnia lokalną specyfikę. W polityce tej wskazuje się na: endogeniczny potencjał, dywersyfikację podejścia do różnych

typów terytoriów, decentralizację decyzji oraz funkcjonalne podejście do terytoriów. Ma temu towarzyszyć wzrost konkurencyjności i spójności terytorialnej. Można chyba mówić o renesansie lokalizmu i bardziej ludzkiej twarzy globalizmu.

Idea lokalizmu ma już praktyczny wymiar na obszarach wiejskich w naszym kraju. Rośnie świadomość mieszkańców wsi o samostanowieniu i ich wpływie na decyzje podejmowane przez lokalne władze, zwiększa się liczba organizacji społecznych, których działalność koncentruje się na rozwoju lokalnym, upowszechniają się produkty lokalne i regionalne, wzrasta dbałość o lokalną kulturę z zachowaniem jej dóbr materialnych itp.

2.4. Polaryzacja demograficzna

Rozwój medycyny i stopniowa poprawa warunków życia stymuluje wzrost liczby ludności przede wszystkim w krajach słabiej rozwiniętych. W krajach bogatszych zmiany demograficzne dotyczą bardziej struktury niż liczby ludności. Na przykład w Europie obniżyła się dzietność kobiet i równocześnie wzrosła długość trwania życia, co w efekcie powoduje starzenie się społeczeństwa. Cała Europa starzeje się w zastraszającym tempie; w 1990 r. 13,9% ludności miało więcej niż 65 lat, zaś w 2020 r. wartość ta ma wzrosnąć do około 24%. Strukturę wiekową ludności kontynentu charakteryzuje coraz niższy udział osób w wieku przedprodukcyjnym i stopniowy wzrost liczby ludności poprodukcyjnej. Młode rodziny faworyzują model 2+1, stawiając często na pierwszym miejscu karierę zawodową i odkładając decyzję o dziecku na lata późniejsze. Towarzyszą temu zmiany uwarunkowań kulturowych, generując między innymi konflikty pomiędzy tradycyjnym i nowoczesnym rozumieniem roli społecznej kobiety. Są one szczególnie widoczne we wschodnich regionach Europy, głównie na linii miasto-wieś. Efektem starzenia się społeczeństwa będzie spadek konsumpcji i wzrost zapotrzebowania na usługi społeczne i medyczne. Stworzy to określone problemy ekonomiczne, związane z koniecznością wzrostu poziomu finansowania systemu opieki zdrowotnej oraz opieki społecznej.

Naturalne zmiany demograficzne zachodzą powoli i są na ogół przewidywalne w długiej perspektywie czasowej. Natomiast zmiany wywołane przez migracje o różnym stopniu intensywności są krótkookresowe i bardziej dynamiczne. Europa jest atrakcyjnym miejscem zamieszkania dla ludności z krajów afrykańskich i azjatyckich, dlatego można oczekiwać fali migracji społeczeństw, które charakteryzuje wysoki poziom przyrostu naturalnego. Exodus migracyjny mogą też powodować zmiany klimatyczne, w tym głównie podniesienie się poziomu wód wszech-oceanu. Ludność napływowa będzie koncentrowała się w obszarach centralnych, podejmując konkurencję z Europejczykami o miejsca pracy, których prawdopodobnie będzie coraz mniej. Efektem może być wzrost bezrobocia, ubóstwa oraz rozszerzanie się dzielnic biedy i patologii. Z drugiej jednak strony wielokulturowość będzie stale wносить ożywczy powiew do wszystkich dziedzin działalności mieszkańców starego kontynentu.

2.5. Przekształcenia środowiska naturalnego

Skutki zmian w środowisku naturalnym wywołanych działalnością człowieka są dziś najważniejszym tematem dyskusji wśród naukowców i praktyków. Chodzi tu głównie o konsekwencje związane z pozyskiwaniem surowców naturalnych i ich przetwarzaniem oraz z produkcją żywności. Wydobycie surowców naturalnych zmienia bezpowrotnie krajobraz, kurczy zasoby Ziemi i może być przyczyną katastrof ekologicznych¹. Należy też uwzględnić fakt, iż kurczące się zasoby generują liczne konflikty społeczne² i polityczne. Z kolei z szeroko rozumianym przetwarzaniem surowców wiąże się zanieczyszczanie środowiska przyrodniczego, w tym emisja do atmosfery nadmiernej ilości gazów cieplarnianych.

Dla zaspokojenia potrzeb żywnościowych człowiek wytrzebił lasy i na dużych powierzchniach wprowadził uprawy monokulturowe, co ma bezpośredni wpływ na kształtowanie zjawisk klimatycznych i redukcję bioróżnorodności. Trudno też ocenić skutki modyfikacji genetycznej roślin i zwierząt hodowlanych. Dzięki niej rośliny nabierają odporności na szkodniki, choroby i niekorzystne warunki przyrodnicze, ale nie znamy do końca ich oddziaływania na organizm ludzki. Niektóre kraje, w tym Polska, sprzeciwiają się wprowadzeniu produkcji GMO na swoje terytoria³.

Przekształcenia środowiska przyrodniczego ogniskują się przede wszystkim wokół zmian klimatycznych i ich skutków. Wpływ człowieka na zmiany klimatu to współcześnie modny temat w badaniach przyrodniczych, zyskujący też duże zainteresowanie wśród przedstawicieli innych dyscyplin badawczych reprezentujących nauki społeczne, ekonomiczne i techniczne. Pomimo międzynarodowych przedsięwzięć badawczych, wymiany poglądów na kongresach światowych i w tysiącach publikacji naukowych, nie wiemy do końca, jaki wpływ wywieramy na klimat. Pewne jest tylko to, że nasz wpływ jest coraz większy. Nie potrafimy też w sposób jednoznaczny odpowiedzieć na pytanie, w jakim kierunku zmierzają współczesne nam zmiany klimatu?

Nasze obawy związane ze zmianami klimatu wynikają przede wszystkim ze wzrostu informacji na temat groźnych zjawisk ekstremalnych (susze, powodzie,

---

¹ Przykładem może być wyciek ropy naftowej spowodowany eksplozją platformy wiertniczej w Zatoce Meksykańskiej w 2010 roku. Prędkość wycieku szacowano na 5 do 25 tysięcy baryłek na dobę.

² Przełowienie łowisk północnoatlantyckich i związany z tym spadek liczby połowów spowodowały na Nowej Funlandii kryzys społeczny i ekonomiczny. Prace straciło 30 tys. rybaków i pracowników przetwórci ryb. Uruchomiło to zjawisko odpływu migracyjnego mieszkańców do innych prowincji Kanady.

³ W 2012 r. Prezydent RP podpisał ustawę o nasiennictwie, która zezwala na handel nasionami genetycznie modyfikowanymi. Ustawa dopuszcza rejestrację nasion GMO oraz zezwala na obrót nimi w Polsce. Nie reguluje ona jednak wszystkich kwestii związanych z GMO, np. produkcji.

upały, huragany itp.) oraz wiedzy o spodziewanych długotrwałych efektach tych zmian (wzrost poziomu wszechoceanu, nadmierne promieniowanie UV itp.). Zjawiska pogodowe i klimatyczne dotyczą wszystkich przejawów życia i działalności człowieka, w tym oddziałują na bezpieczeństwo żywnościowe świata.

W ciągu ostatnich 200 lat liczba ludności na Ziemi powiększyła się sześciokrotnie, zaś poziom emisji CO₂ do atmosfery – aż dwudziestokrotnie (Nakičeno-
vič i in. 2007). Szacuje się, że przyrost liczby ludności o 1% powoduje wzrost emisji węgla do atmosfery o około 1% (Rosa i in. 2004, Cole i Neumayer 2004). Dynamiczny wzrost ilości dwutlenku węgla w atmosferze powoduje polaryzację przestrzenną warunków klimatycznych na naszej planecie, a w konsekwencji silne zróżnicowanie warunków życia (Bański 2009). Regiony najdotkliwiej doświadczane niekorzystnymi zmianami klimatu już dziś są albo będą w najbliższej przyszłości obszarami odpływu ludności szukającej bezpiecznego i ustabilizowanego życia. Z kolei koncentracja ludności na „obszarach bezpiecznych” może wywoływać dalsze przekształcenia klimatu związane z intensyfikacją form użytkowania ziemi lub koncentracją emisji zanieczyszczeń.

Wymienione powyżej zjawiska są tylko przykładem złożoności systemu oddziaływania człowiek-środowisko. Wzrost wrażliwości i świadomości społecznej oraz wiedzy na temat przekształcania środowiska pozwalają mieć nadzieję, że potrzeba utrzymania jego odpowiedniej jakości będzie jednym z podstawowych trendów globalnych.

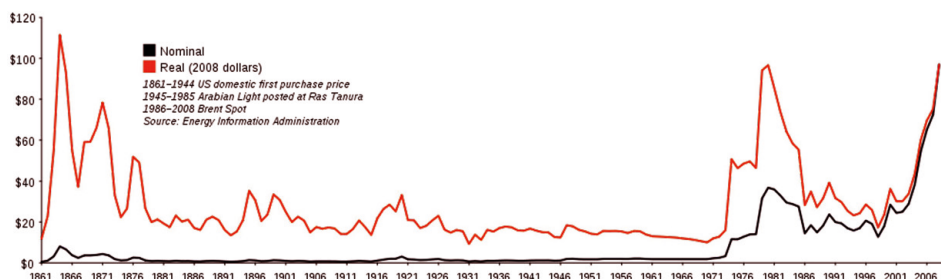
Zmiany klimatu będą miały bardzo istotny wpływ na polską wieś. Przy założeniu powolnego wzrostu temperatury na Ziemi należy oczekiwać w naszych szerokościach geograficznych przede wszystkim wydłużenia się okresu wegetacji roślin. Skutkiem tego będzie wzrost potencjału w produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz dywersyfikacja upraw roślinnych (szerzej na ten temat w dalszej części opracowania).

2.6. Dywersyfikacja źródeł energii

Kryzys energetyczny związany ze wzrostem cen ropy naftowej przyczynił się do rozwoju energetyki jądrowej i zwiększył wykorzystanie gazu ziemnego (ryc. 6). Jednakże sporadyczne awarie w elektrowniach jądrowych hamują programy energetyczne oparte na paliwach promieniotwórczych⁴. Ograniczoność innych surowców energetycznych i wzrost ich cen oraz potrzeba ochrony środowiska skłaniają człowieka do poszukiwania nowych źródeł energii oraz wprowadzenia energooszczędnych technologii. Energooszczędne technologie są coraz powszechniejsze, ale nie zmniejszyły popytu na energię; np. produkcja energii elektrycznej rośnie szybciej niż produkcja całego przemysłu.

⁴ Wypadek w elektrowni jądrowej Three Mile Island (USA) w 1979 r., kiedy to nastąpiło częściowe stopienie rdzenia w jednym z reaktorów, spowodował spadek społecznego poparcia dla wykorzystania energii atomowej. Katastrofa w Czarnobylu (Ukraina) w 1986 r. spowodowała śmierć 30 osób, chorobę popromienną u 200 osób oraz ewakuację ponad 350 tys. ludzi. Efektem katastrofy w 2011 r. w elektrowni jądrowej Fukushima (Japonia) jest między innymi program likwidacji elektrowni jądrowych w Niemczech.

W krajach Unii Europejskiej, w tym w Polsce, prowadzone są już od dawna działania zmierzające do dywersyfikacji źródeł energii polegające przede wszystkim na wspieraniu inwestycji w zakresie energii odnawialnej. W ramach programu *Infrastruktura i Środowisko* realizowane jest działanie *Bezpieczeństwo energetyczne, w tym dywersyfikacja źródeł energii*, w którym jednym z celów jest rozwój przemysłu produkującego urządzenia służące do produkcji paliw i energii ze źródeł odnawialnych. Wspiera się też budowę elektrowni wiatrowych oraz indywidualnych inwestorów zakładających w swoich gospodarstwach panele słoneczne.

Ryc. 6. Zmiana cen ropy obrazuje początek kryzysu energetycznego w 1972 r.

Źródło/Source: [www. http://commons.wikimedia.org](http://commons.wikimedia.org).

Change in oil prices illustrates the beginning of the energy crisis in 1972

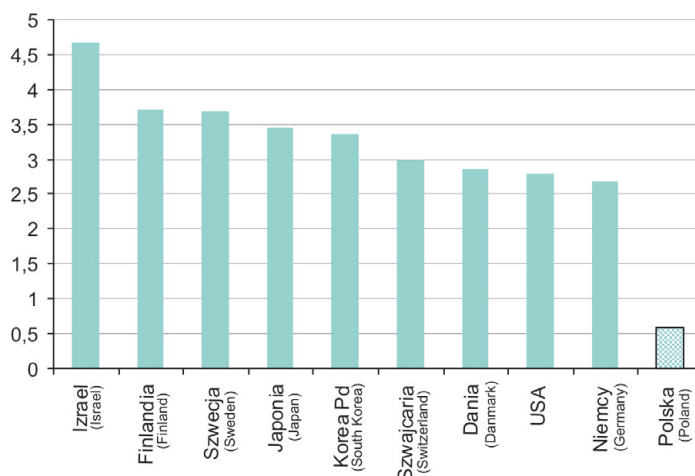
Coraz powszechniej wykorzystywana jest energia wiatru, słońca, wnętrza ziemi oraz morza. Energia słoneczna jest w 100% czysta, ale może być produkowana przede wszystkim na obszarach charakteryzujących się dużym nasłonecznieniem. Farmy wiatrowe produkują energię elektryczną głównie na potrzeby lokalne. Duże farmy szpecą jednak krajobraz i generują hałas. Rośnie zainteresowanie wykorzystaniem masy materii organicznej zawartej w organizmach zwierzęcych lub roślinnych. Tak zwana biomasa może być użyta do produkcji różnych rodzajów energii. Technologie z jej wykorzystaniem polegają przede wszystkim na spalaniu biomasy roślinnej lub poddawaniu beztlenowej fermentacji masy organicznej w celu uzyskania biogazu. Wykorzystanie biomasy ma przede wszystkim charakter lokalny; zaspokaja potrzeby niewielkich osiedli lub gospodarstw rolnych. Tym niemniej w Kanadzie biomasa pokrywa 7%, a w USA 4% potrzeb energetycznych.

W globalnej produkcji udział energii odnawialnej jest jeszcze niewielki, bo dużym ograniczeniem są wysokie koszty technologiczne. Jednakże dywersyfikacja źródeł energii jest procesem nieuniknionym i bardzo istotnym w kontekście energetycznego zabezpieczenia przyszłych pokoleń. Dotyczy to w równym stopniu wykorzystania źródeł energii w środkach komunikacji. Można zatem oczekiwać rozwoju nowych technologii obniżających koszty produkcji energii odnawialnej oraz zmianę struktury wielkościowej producentów z dużych podmiotów na małe o charakterze lokalnym.

Wieś będzie głównym miejscem produkcji energii odnawialnej i podstawowym jej odbiorcą. Jak wspomniano powyżej, farmy wiatrowe lub spalarnie biomasy będą miały głównie lokalne znaczenie, zaopatrując w różne rodzaje energii osiedla wiejskie i małe centra gminne lub pojedyncze gospodarstwa domowe. Można też oczekiwać, że „czysta energetyka” zmieni strukturę funkcjonalną niektórych terenów wiejskich oraz wygeneruje nowe miejsca pracy na wsi.

2.7. Społeczeństwo wiedzy

Wiedza jest dziś jednym z podstawowych czynników rozwoju gospodarczego. Społeczeństwa dobrze wykształcone, inwestujące w badania naukowe i tworzenie nowych rozwiązań technologicznych bogacą się najszybciej. Badania i rozwój (B+R) są nieodzownym elementem w produkcji przemysłowej, w usługach i rolnictwie. Uważa się, że w strukturze budżetów państwowych na prace naukowo-badawcze powinno przeznaczać się co najmniej 3,5% ogółu wydatków, a w przemyśle wysokiej technologii wydatki na B+R powinny być dwa razy wyższe niż na przykład w przemyśle przetwórczym. Polska wypadła pod tym względem na tle krajów wysoko rozwiniętych bardzo niekorzystnie (ryc. 7 i 8).

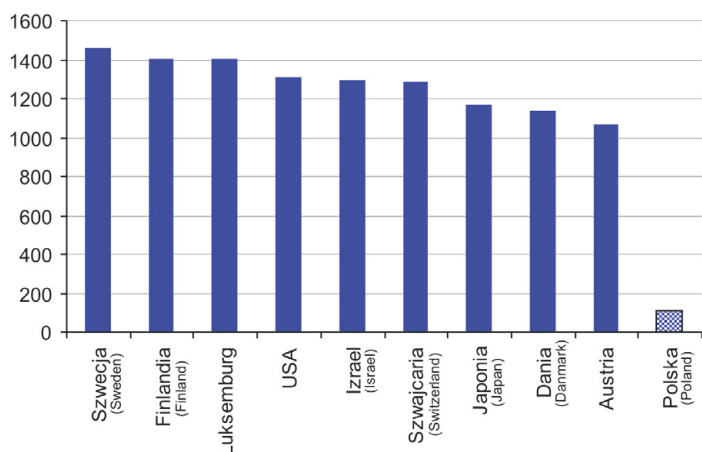

Ryc. 7. Polska na tle krajów o najwyższym udziale B+R w Produkcie Krajowym Brutto, % (2008, GUS)

Poland in relation to countries with the highest share of R&D in the Gross Domestic Product, % (2008, CSO)

W połowie XX wieku w krajach wysoko rozwiniętych ekonomicznie rozpoczął się proces przekształceń w strukturze przemysłu i stopniowego spadku jego roli w gospodarce na rzecz sektora usług. W działalności przemysłowej zwrócono większą uwagę na zastosowanie innowacji i wykorzystanie badań naukowych. Wprowadzono zaawansowane i oszczędne technologie, co zmniejszyło zapotrzebowanie na energię i surowce. Zjawiskom tym towarzyszył wzrost wydajności

pracy oraz odchodzenie od gałęzi kapitałochłonnych i surowcowych w kierunku jakościowych i wymagających dużego wkładu intelektualnego. Efektem tych przekształceń było wysokie tempo rozwoju gospodarczego i wzrost różnic społeczno-ekonomicznych pomiędzy krajami wysoko rozwiniętymi (np. Japonia, Niemcy, USA, Włochy, Francja) a resztą świata.

Ryc. 8. Polska na tle krajów o najwyższych nakładach B+R na mieszkańca, USD (2008, GUS)

Poland in relation to countries with the highest R & D expenditure per capita, USD (2008, CSO)

Kolejne dekady przyniosły dalsze zacieśnienie współpracy pomiędzy nauką i przemysłem. Etap badań naukowych i prac rozwojowych stał się kluczowym elementem poprzedzającym produkcję. Towarzyszył temu wzrost nakładów na badania i rozwój (B+R). Zwiększyła się też rola małych i średnich przedsiębiorstw tworzących sieci produkcji w dużych korporacjach przemysłowych. Wprowadzano najnowsze technologie i wynalazki stosowane w wojskowości i astronautyce.

Wzrost kapitału intelektualnego będzie wiodącym trendem w nadchodzących dekadach we wszystkich regionach świata. Złoży się na to poprawa systemu edukacyjnego, wzrost liczby studiujących oraz rozwój instytucji nauki i kultury. Podstawowym medium dystrybucji wiedzy i informacji będzie Internet, który może ewoluować w kierunku nowych form technologicznych, zacierających różnice pomiędzy wirtualną i realną rzeczywistością. Oprócz niekwestionowanych zalet Internet będzie niósł ze sobą negatywne zjawiska, np. upowszechnianie pseudowiedzy i treści nieetycznych, kradzież własności intelektualnej, niebezpieczne ataki „hakerskie” itp.

Wzrost poziomu wykształcenia społeczeństw będzie wymagał dostosowania odpowiedniej struktury zatrudnienia, tak aby sprostać rosnącym aspiracjom zawodowym społeczeństw. Rolę generatora nowych miejsc pracy odegrają przede wszystkim usługi, które w strukturze gospodarek krajów wysoko rozwiniętych są już dziś dominującym składnikiem. W Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii lub Francji udział usług w wartości dodanej brutto przekracza 80%.

Wyścig wiedzy i kultury poprawi poziom kapitału intelektualnego na świecie, ale równocześnie będzie przyczyną polaryzacji przestrzennej społeczeństw. Przyczyniają się do tego procesy drenażu mózgów i presji najsilniejszych kultur.

Wzrost poziomu wiedzy i innowacyjności będzie prawdopodobnie najważniejszym trendem kształtującym przyszły obraz wsi w Polsce. Powszechnie wiadomo, że im lepszy poziom wiedzy i kwalifikacji zawodowych oraz im wyższy poziom zaawansowania technologicznego, tym korzystniejsze efekty produkcyjne w gospodarce rolnej. Można oczekiwać też rozwoju innych form działalności na wsi wykorzystujących wiedzę i nowoczesne technologie; chociażby związanych z produkcją energii odnawialnej lub leśnictwem. Na terenach wiejskich o korzystnych walorach lokalizacyjnych i przyrodniczych pojawiają się także parki technologiczne, które zmieniają zdecydowanie strukturę zawodową mieszkańców wsi.

2.8. Społeczeństwo informacyjne

Według teorii rozwoju społecznego po okresie przemysłowym nadszedł okres społeczeństwa postindustrialnego, w którym rolę przemysłu przejmuje informacja i wiedza. Przetwarzanie informacji zaczyna przynosić coraz większe korzyści ekonomiczne, często większe niż z produkcji dóbr materialnych. W społeczeństwie informacyjnym wiedza i informacja rozwija się na bazie technologii teleinformatycznych.

Cechami społeczeństwa informacyjnego są: powszechny dostęp do informacji za pośrednictwem nowoczesnych technologii, rozwinięty sektor nowoczesnych usług (telekomunikacyjnych, bankowych, pocztowych), duża rola sektora badań i rozwoju (B+R), wysoki udział osób z wykształceniem wyższym oraz rosnące znaczenie społeczności lokalnych. Dzięki sieciom teleinformatycznym i robotyzacji procesów, gospodarka społeczeństwa informacyjnego charakteryzuje się: oszczędnością pracy i jej „intelektualizacją”, wydajnością maszyn i urządzeń, poprawieniem warunków pracy i poprawą jakości wyrobów. Jednakże automatyzacja pracy ogranicza liczbę zatrudnionych, zwiększa wymagania co do umiejętności i poziomu wykształcenia, kształtuje zjawisko „alienacji pracy”. Jest to przyczyną konfliktów społecznych i niezadowolenia dużych grup społecznych przede wszystkim w krajach wysoko rozwiniętych ekonomicznie.

Techniki teleinformatyczne stały się nieodzownym elementem współczesnej działalności gospodarczej człowieka. Rozwój światowych sieci komunikacji cyfrowej, w tym przede wszystkim Internetu spowodował głębokie zmiany we wszystkich dziedzinach działalności człowieka. Powstały gigantyczne zbiory informacji, do których mamy szybki i łatwy dostęp. Zbieranie i udostępnianie tych informacji stało się podstawą nowoczesnej i lukratywnej działalności. Korporacje międzynarodowe działające w sektorze informacyjnym (np. Google, Facebook, Yahoo) należą do grupy najbogatszych firm na świecie, które przy tym nie wytwarzają żadnych dóbr materialnych (tab. 6).

Rola i znaczenie poszczególnych elementów technologii informacyjno-komunikacyjnych stale wzrasta. Obecnie najważniejszymi w procesie komunikowania się i wymiany informacji są Internet i telefonia bezprzewodowa. W szczególności

Internet stwarza nieograniczone możliwości tworzenia i wymiany informacji oraz w coraz większym stopniu umożliwia realizację usług wyższego rzędu na odległość.

Tabela. 6. Rodzaje działalności 100 największych firm światowych z branży informatycznej w 2005 r.

Rodzaj działalności	Liczba firm	Udział w zyskach
Telekomunikacja	24	33,2
Komputery, peryferia	24	17,4
Półprzewodniki	16	13,1
Usługi	14	9,6
Sprzęt telekomunikacyjny	10	12,9
Oprogramowanie	7	12,3
Spółki internetowe	3	1,3
Dystrybutorzy	2	0,2

Źródło: Kilar 2009.

Obecnie technologie ICT zmieniają formę komunikacji obywatela z lokalną administracją publiczną, przenikają do służby zdrowia i organów bezpieczeństwa. W Austrii wszystkie urzędy administracji publicznej są dostępne za pośrednictwem sieci internetowej. Według danych z 2009 r. dostępność e-administracji w Czechach wynosiła 55%, na Węgrzech 50%, a w Polsce 25%. Jednakże zmiany w tym zakresie są bardzo dynamiczne i można oczekiwać, że obecnie z większością urzędów w naszym kraju możemy kontaktować się za pośrednictwem Internetu. Z roku na rok wzrasta też zainteresowanie zakupami w Internecie wśród indywidualnych klientów. Według danych z 2008 r. z takiej formy zakupów korzystało 24% mieszkańców krajów Unii Europejskiej, w 2012 r. na przykład 48% Duńczyków, 28% Austriaków, 12% Polaków i 8% Węgrów.

ICT jest obecnie nieodzownym elementem działalności gospodarczej. Przedsiębiorcy na co dzień wykorzystują techniki teleinformatyczne do kontroli swoich firm, organizują za ich pośrednictwem konferencje lub tworzą sieci powiązań z kooperującymi firmami. Również w rolnictwie ICT odgrywa coraz większą rolę. Wykazały to na przykład badania przeprowadzone wśród rolników na Mazowszu (Czapiewski i in. 2012).

* * *

Wymienione megatrendy zmieniają świat, w tym Polskę, w bardzo szybkim tempie. W miarę upływu czasu będzie ono najprawdopodobniej jeszcze większe. Równie szybko musi się zmieniać nasza świadomość dotycząca efektów tych zmian, tak aby zapobiegać lub łagodzić ewentualne zagrożenia oraz kształtować i stymulować sukcesy. W przeciwnym wypadku zjawiska społeczne i gospodarcze oraz ich oddziaływanie na środowisko naturalne mogą się wymknąć spod kontroli i wywołać trudne do przewidzenia skutki negatywne. Wówczas snucie wizji i scenariuszy rozwoju traci sens.

3. Diagnoza stanu zagospodarowania obszarów wiejskich w zarysie

3.1. Współczesna struktura funkcjonalna obszarów wiejskich

Stan zagospodarowania obszarów wiejskich jest szeroko opisywany i charakteryzowany w licznych opracowaniach naukowych i dokumentach resortowych. Jego syntetyczny obraz można przedstawić za pomocą struktury funkcjonalnej, w której uwzględniono czynniki społeczne, gospodarcze i przyrodnicze⁵. Dominującym elementem struktury funkcjonalnej, przede wszystkim w środkowej i wschodniej Polsce, jest nadal rolnictwo (ryc. 9). Jednakże w ostatniej dekadzie można obserwować stopniowy rozwój alternatywnych funkcji (leśnictwo, turystyka, usługi, mieszkalnictwo), które odzwierciedlają specyfikę poszczególnych obszarów. Najbardziej dynamiczne zmiany wystąpiły w strefach oddziaływania dużych ośrodków miejskich. Można oczekiwać, że w nadchodzących latach strefy te będą się rozszerzać w kierunkach o najkorzystniejszej dostępności komunikacyjnej oraz wykształcą się nowe obszary wielofunkcyjne wokół ośrodków subregionalnych.

Każdy ze zidentyfikowanych typów funkcjonalnych charakteryzują inne cechy społeczno-gospodarcze i inne zjawiska zachodzące w obrębie struktury przestrzennej. Obszary urbanizowane są wewnętrzną częścią stref podmiejskich i stanowią fragment kontinuum miasto-wieś. Położone są w sąsiedztwie największych aglomeracji, a ich na ogół bardzo zróżnicowana struktura funkcjonalna kształtowana jest pod bezpośrednim wpływem procesów urbanizacyjnych. Wśród nich wiodącą rolę odgrywają: napływ nowych mieszkańców, rozwój osiedli mieszkaniowych, rozwój podmiotów gospodarczych (produkcja, magazynowanie, turystyka i rekreacji). Podobnie jak w gminach miejskich dużo większą rolę niż struktury powierzchniowe odgrywają tam struktury liniowe i punktowe, zaś ograniczoność przestrzeni stwarza zagrożenie wystąpienia konfliktów pomiędzy funkcjami o charakterze ekstensywnym i intensywnym. Dynamiczny rozwój obszarów urbanizowanych stwarza poważne wyzwania dla planowania przestrzennego. Chodzi o zachowanie ładu przestrzennego i optymalne rozwiązania komunikacyjne dla ruchu wahadłowego. Rozwój nowych osiedli mieszkaniowych wymaga równoczesnego rozwoju usług wyższego rzędu i infrastruktury technicznej.

⁵ Do opracowania typów funkcjonalnych gmin wykorzystano następujące mierniki: gęstość zaludnienia, liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w systemie REGON na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym, saldo migracji kilkuletnich, udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej, udział gospodarstw rolnych produkujących głównie na rynek, udział gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność rolniczą, liczba udzielonych noclegów na 1000 mieszkańców, liczba obiektów turystycznych zbiorowego zakwaterowania na 100 km², udział lasów w powierzchni ogólnej gminy, pozyskanie grubizny drewna w m³/km².

Wielofunkcyjne obszary przejściowe mają charakter zewnętrznych części stref podmiejskich i występują w sąsiedztwie miast średniej wielkości lub otaczają obszary urbanizowane. Wśród funkcji gospodarczych przeważa rolnictwo, turystyka i rekreacja uzupełniane mieszkalnictwem, usługami i funkcjami produkcyjnymi. Rozwój obszarów przejściowych, podobnie jak obszarów urbanizowanych stwarza wyzwania dla planowania przestrzennego w zakresie ładu przestrzennego i powiązań komunikacyjnych. Można oczekiwać, że w najbliższych latach w wyniku poprawy dostępności komunikacyjnej i relatywnie niższych cen gruntów obszary te będzie cechowała presja indywidualnych inwestorów budowlanych i wzrost inwestycji w zakresie usług.

Obszary wybitnie rolnicze charakteryzuje wysoka jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej i wyraźnie produkcyjny i towarowy charakter gospodarki rolnej. Są to w większości przypadków obszary monofunkcyjne, w dobrej „kondycji” ekonomicznej. Dzięki wielofunkcyjnemu rozwojowi rolnictwa (produkcja i przetwórstwo żywności, usługi dla rolnictwa, produkcja energii, agroturystyka) pozostanie ono tam nadal wiodącą działalnością gospodarczą. Na niektórych obszarach wybitnie rolniczych przekroczony został próg udziału użytków rolnych w strukturze użytkowania ziemi. Stwarza to poważne problemy dla samej gospodarki rolnej. Brak zadrzewień i zalesień zagraża erozji gleb oraz wzmacnia efekty zjawisk ekstremalnych.

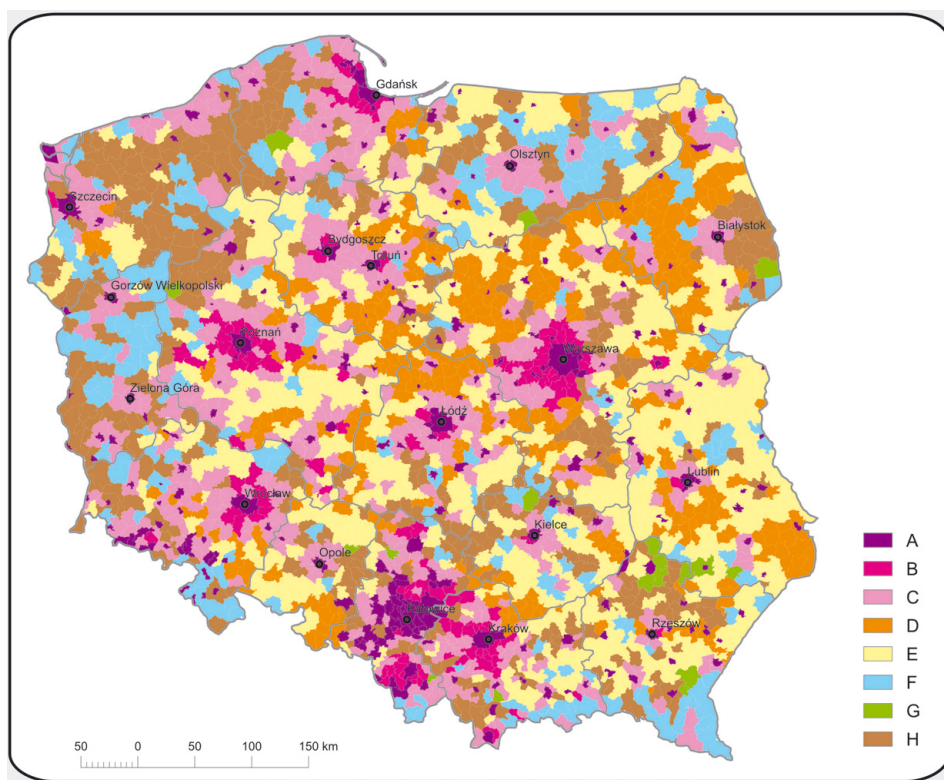
Gminy należące do obszarów z przewagą funkcji rolniczej są najliczniej reprezentowane i występują w całym kraju, z wyraźną koncentracją w jego środkowej i wschodniej części. Obszary takie wykazują bardzo duże zróżnicowanie pod względem struktury funkcjonalnej. Rolnictwu towarzyszą funkcje usługowe, leśne, turystyczne, produkcyjne, mieszkaniowe itp. Sama gospodarka rolna charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem (od wyspecjalizowanego i towarowego rolnictwa po tzw. rolnictwo socjalne, gdzie właściciele gospodarstw utrzymują się głównie z rent i emerytur). Obszary z przewagą rolnictwa położone są na ogół peryferyjnie w stosunku do głównych centrów rozwoju i przez to należą do słabo rozwiniętych gospodarczo.

Obszary o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych charakteryzuje przede wszystkim wysoka atrakcyjność środowiska przyrodniczego. Dlatego koncentrują się one na wybrzeżu, pojezierzach i w górach. Sporadycznie występują też na innych terenach. Obszary te wymagają szczególnych kroków w zakresie ochrony środowiska i zachowania atrakcyjności krajobrazowej. Musi temu towarzyszyć odpowiedni rozwój infrastruktury technicznej. Funkcji turystycznej powinny towarzyszyć rolnictwo i leśnictwo gwarantujące zrównoważony rozwój i zachowanie atrakcyjności krajobrazowej.

Obszary zdominowane funkcją leśną zajmują niewielkie powierzchnie w kraju. Tym niemniej funkcja ta w strukturze funkcjonalnej ma bardzo duże znaczenie uzupełniające. Dotyczy to przede wszystkim gmin o funkcjach mieszanych (zachodnia i północna część kraju) oraz turystycznych i rekreacyjnych. Stopniowy wzrost zalesienia kraju nie spowoduje powiększania się obszarów o funkcjach leśnych. Zalesienia powinny dotyczyć przede wszystkim terenów rolniczych, gdzie

lasu mogą pełnić funkcje ochronne lub gdzie gospodarka rolna napotyka na nadmierne utrudnienia środowiskowe (słabej jakości gleby, niekorzystne warunki klimatyczne) i jej działalność jest nieopłacalna z ekonomicznego punktu widzenia.

Obszary wiejskie o funkcjach mieszanych koncentrują się w Polsce zachodniej i północnej, tj. tam gdzie do niedawna występowało rolnictwo sektora państwowego. Złożona struktura funkcjonalna ukształtowała się dzięki rozwojowi działalności pozarolniczej na obszarach przygranicznych lub atrakcyjnych turystycznie lub w wyniku spadku znaczenia produkcyjnego rolnictwa po likwidacji gospodarstw państwowych.

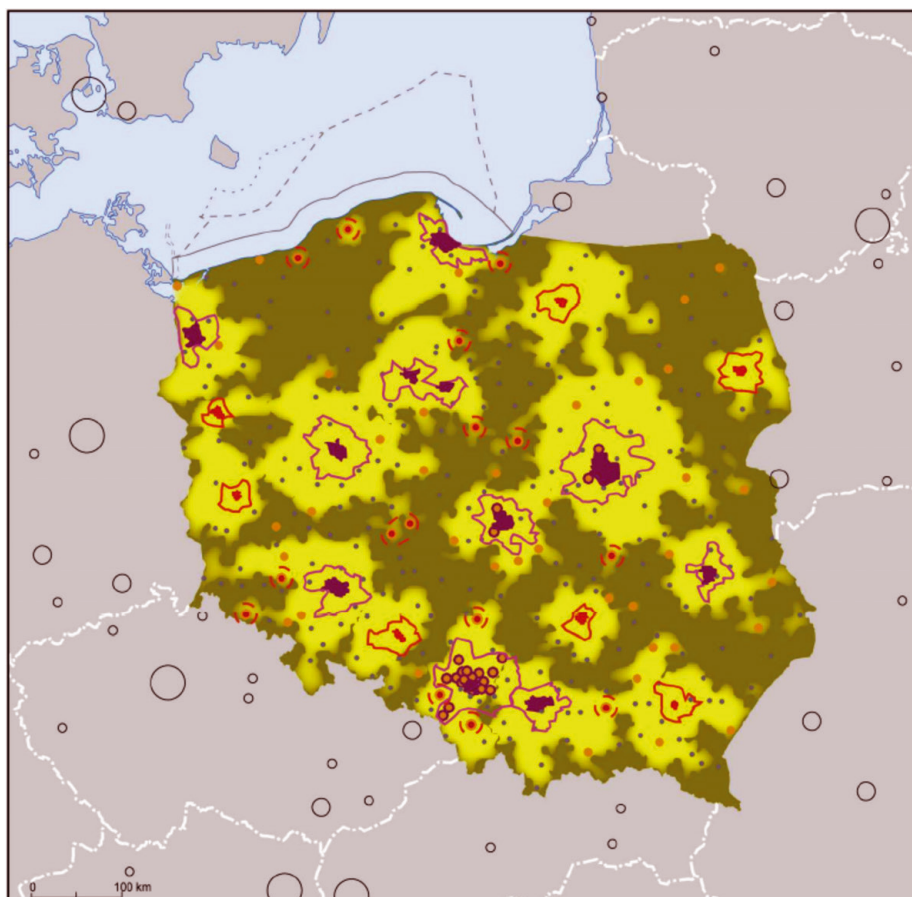
Ryc. 9. Typy funkcjonalne gmin, 2010 .

A – miasto, B – obszar urbanizowany, C – wielofunkcyjny przejściowy, D – wybitnie rolniczy, E – z przewagą funkcji rolniczej, F – turystyczny i rekreacyjny, G – leśny, H – o funkcjach mieszanych

Źródło: opracowanie własne.

Functional types of municipalities in 2010. A – urban, B – in process of urbanization, C – multifunctional in transition, D – eminently agricultural, E – predominantly agricultural, F – tourist and recreational, G – forestry, H – mixed functions

Source: own elaboration.

Kategorie miast

Wojewódzkie

- metropolitalne
- ośrodki krajowe pełniące niektóre funkcje metropolitalne
- ośrodki regionalne
- subregionalne
- subregionalne w granicach obszarów funkcjonalnych miast
- lokalne

Obszary funkcjonalne ośrodków miejskich

Wojewódzkie - ustalenie

- metropolitalne
- krajowe

Regionalne -

- zalecenie

Wiejskie obszary funkcjonalne

- uczestniczące w procesach rozwojowych
- wymagające wsparcia procesów rozwojowych

Uwaga:

Na mapie przedstawiono zasięgi oraz kategorie miast poniżej wojewódzkich w sposób przybliżony. Obszary uczestniczące w procesach rozwojowych wyznaczono na podstawie udziału osób dojeżdżających do pracy w oparciu o dane GUS.

Ryc. 10. Obszary funkcjonalne wg KPZK

Źródło: KPZK 2011.

Functional areas by the NSDC (National Spatial Development Concept)

(in bright color – rural areas participated in development processes, in dark color – rural areas needed support of development processes)

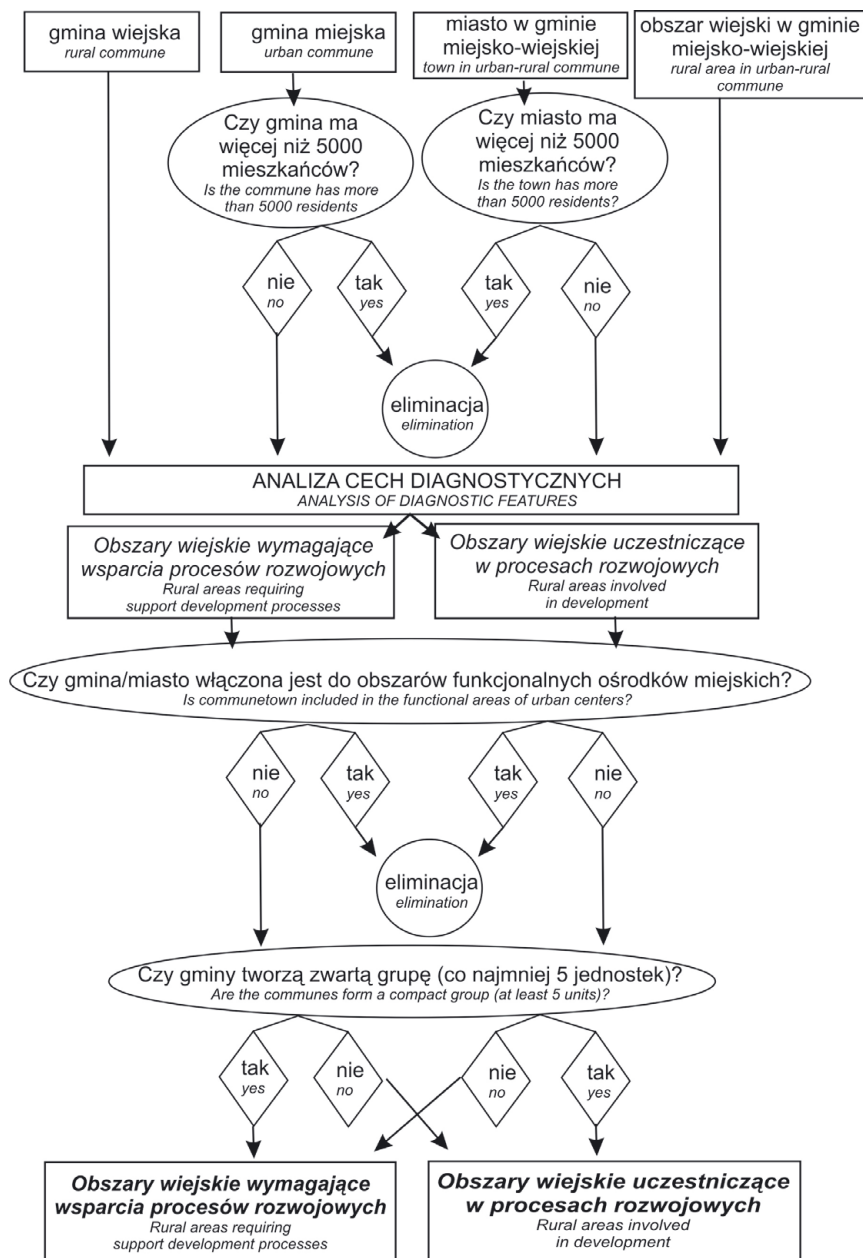
Source: NSDC 2011.

Z innych przesłanek wynika podział wiejskich obszarów funkcjonalnych w aktualnej *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (2011). W związku z przekształcaniem polityki publicznej z podejścia sektorowego do zintegrowanego podejścia terytorialnego dokument wyznacza dwa podstawowe typy funkcjonalne obszarów wiejskich: 1) uczestniczące w procesach rozwojowych i 2) wymagające wsparcia procesów rozwojowych (ryc. 10). Pierwsze z nich położone w strefie silnego oddziaływania głównych ośrodków miejskich cechują się: specjalizacją wynikającą z bliskości miasta, intensywną migracją wahadłową, dobrym i średnim dostępem do podstawowych usług publicznych i usług wyższego rzędu zlokalizowanych w ośrodkach miejskich. Drugi typ reprezentują obszary, do których czas dojazdu przekracza 90 minut, a sieć małych i średniej wielkości miast jest słabo rozwinięta lub istniejące ośrodki miejskie utraciły część dawniej sprawowanych funkcji gospodarczych.

Zastosowane kryterium dostępności transportowej nie oddaje jednak w pełni poziomu „zaangażowania” obszaru w procesach rozwojowych. Na wniosek Ministerstwa Rozwoju Regionalnego opracowano nową delimitację wiejskich obszarów funkcjonalnych, której celem było wyodrębnienie dwóch wcześniej omówionych typów (Bański 2012). Należy podkreślić, że wyodrębnienie tylko dwóch typów obszarów wiejskich jest dużym uogólnieniem, ale wynika ono z potrzeb praktycznych MRR, które planuje zróżnicować politykę regionalną wobec proponowanych w *KPZK 2030* 22 typów obszarów (w obrębie 5 typów podstawowych).

Postępowanie badawcze składało się z czterech etapów, w których przyjęto kilka założeń badawczych (ryc. 11). Wybrane cechy diagnostyczne (wskaźnik obciążenia demograficznego, udział terenów zabudowanych i komunikacyjnych w powierzchni ogółem, wskaźnik poziomu towarowości rolnictwa, liczba pozarolniczych podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, wskaźnik dochodów własnych gmin na 1 mieszkańca, wskaźnik krajowej potencjałowej dostępności drogowej) analizowano – z wyjątkiem ostatniej z wymienionych cech – w ujęciu dynamicznym (badano ich zmienność w okresie 2000–2010).

Rozmieszczenie dwóch omawianych typów wiejskich obszarów funkcjonalnych jest zgodne z wcześniejszymi wynikami podobnych badań, które wyodrębniały środkową część kraju charakteryzującą się stosunkowo dużą dynamiką rozwoju społeczno-gospodarczego i otaczające ją tereny o wolniejszym tempie rozwoju lub stagnacji ekonomicznej (Bański 2007, Dziewoński i Malisz 1978, Malisz 1984, Węclawowicz i in. 2006). Delimitacja potwierdza więc zjawisko utrwalania się obszarów wiejskich „dwóch prędkości” (ryc. 12). Należy mieć nadzieję, że nowy paradygmat w polityce publicznej, uwzględniający podejście terytorialne, pozwoli lepiej określić potrzeby regionów, w tym obszarów wiejskich i wydobyć ich przewagi konkurencyjne w celu efektywniejszego planowania ich rozwoju. W dłuższej perspektywie czasu może to doprowadzić do bardziej równomiernego rozwoju przestrzennego kraju.

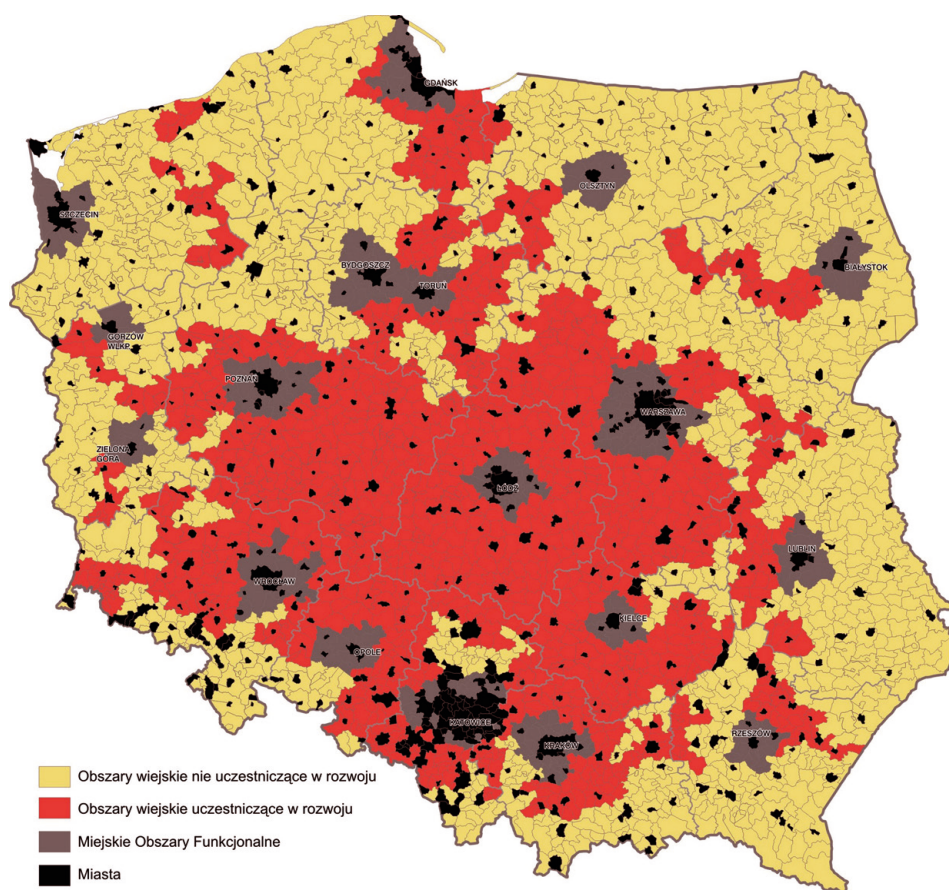

Ryc. 11. Schemat identyfikacji wiejskich obszarów funkcjonalnych

Źródło/Source: Bański 2012.

Functional rural areas identification scheme

Ryc. 12. Wiejskie obszary funkcjonalne

Źródło/Source: Bański 2012.

Functional rural areas

(in yellow color – rural areas participated in development processes, in red color – rural areas needed support of development processes)

3.2. Identyfikacja kluczowych zjawisk społecznych, ekonomicznych i przyrodniczych na wsi

Transformacja społeczno-ekonomiczna oraz wejście Polski do struktur europejskich spowodowały wzrost dynamiki zmian społecznych, gospodarczych i przyrodniczych na terenach wiejskich. Zmiany społeczne miały bardzo zróżnicowany charakter i wpływ na rozwój wsi (tab. 7). Wśród najkorzystniejszych procesów wymienić należy wzrost aktywności społecznej mieszkańców wsi i ogólnego poziomu ich wykształcenia. Z kolei zmiany demograficzne miały na ogół nieko-

rzystny kierunek, bo cechował je spadek dzietności kobiet i starzenie się społeczeństwa wiejskiego. Konsekwencje zjawisk ludnościowych są już bądź będą widoczne w najbliższej przyszłości. Niektóre tereny wiejskie podlegają silnemu ubytkowi ludności. Narastają tam również problemy socjalne związane ze wzrostem potrzeb w zakresie opieki społecznej, a równocześnie narastającym ubóstwem starszej ludności. Rozwiązywanie problemów społecznych będzie w najbliższych latach jednym z kluczowych zadań polityki państwa wobec obszarów wiejskich.

Tabela 7. Cechy współczesnych zjawisk społecznych i demograficznych na obszarach wiejskich

Zjawisko	Cechy	Lokalizacja
Wzrost dywersyfikacji przestrzennej liczby mieszkańców wsi	Obserwować można dwa przeciwstawne procesy: 1) napływ mieszkańców miast na tereny wiejskie w sąsiedztwie miast w związku z rozwojem budownictwa mieszkaniowego i poprawą dostępności komunikacyjnej, 2) odpływ mieszkańców wsi do miast z terenów oddalonych od dużych ośrodków miejskich.	Strefy podmiejskie aglomeracji i ośrodków subregionalnych (koncentracja ludności), tradycyjne tereny rolnicze i obszary peryferyjne (dekoncentracja ludności)
Spadek dzietności kobiet	Ostatnie dekady przyniosły wyraźny spadek dzietności kobiet wynikający z odchodzenia od modelu rodziny wielodzietnej i wielopokoleniowej oraz kształtowania się nowych wzorców kulturowych. Zmiany te generują konflikty pomiędzy tradycyjnym i nowoczesnym rozumieniem roli społecznej kobiety.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Odpływ migracyjny	Młoda i aktywna ludność wiejska (z przewagą kobiet) odpływa do dużych miast i za granicę. Zjawisko to powoduje stagnację gospodarczą obszarów silnego odpływu migracyjnego i kształtuje tam niekorzystne procesy demograficzne.	Obszary peryferyjne i rolnicze
Starzenie się społeczeństwa	Zjawisko wywołane kilkoma czynnikami: wydłużeniem się przeciętnego czasu życia, odpływem migracyjnym młodych osób, niskim poziomem dzietności kobiet, zmianami kulturowymi. Efektem jest spadek konsumpcji i wzrost zapotrzebowania na usługi społeczne i medyczne. Stworzy to określone problemy ekonomiczne, związane z koniecznością wzrostu poziomu finansowania systemu opieki zdrowotnej oraz opieki społecznej.	Tradycyjne i peryferyjne obszary wiejskie

Wzrost aktywności społecznej i świadomości samorządowej	Na terenach wiejskich powstało szereg organizacji i inicjatyw społecznych wspomagających rozwój gospodarczy. Zjawisko takie wynika z demokratyzacji życia politycznego, poprawy poziomu wykształcenia mieszkańców wsi, powszechnego dostępu do informacji oraz napływu środków pomocowych wspierających działalność społeczną.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Wykluczenie społeczne	Ograniczenia dostępu do dóbr, zasobów i instytucji kształtuje niekorzystne zjawiska społeczne oznaczające wykluczenie z życia gospodarczego, politycznego i kulturowego. Towarzyszą im na ogół ubóstwo, bezrobocie oraz patologie społeczne i rodzinne.	Obszary peryferyjne, w tym szczególnie tereny popegeerowskie
Pielęgnacja lokalnej tradycji i kultury	W okresie globalizacji nasilają się działania zmierzające do zachowania lokalnej tradycji i kultury. Wieś polska jest miejscem kumulacji tego zjawiska.	Różne typy obszarów wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów turystycznych
Poprawa poziomu wykształcenia	Największa poprawa poziomu wykształcenia miała miejsce na terenach podmiejskich, gdzie napłynęła dobrze wykształcona ludność miejska. Na innych terenach dynamika zmian była mniejsza i osłabiał ją odpływ migracyjny lepiej wykształconych mieszkańców.	Wszystkie typy obszarów wiejskich, w tym szczególnie strefy podmiejskie

Źródło: opracowanie własne.

Współczesne zjawiska ekonomiczne na wsi mają w większości przypadków korzystny przebieg (tab. 8). Chodzi przede wszystkim o wzrost wielofunkcyjności obszarów wiejskich oraz o różnicowanie działalności w gospodarstwach rolnych, w których produkcja żywności jest jednym z elementów w strukturze dochodów. Zmiany takie są obserwowane we wszystkich wiejskich typach funkcjonalnych, ale największa ich dynamika ma miejsce w strefach oddziaływania dużych ośrodków miejskich lub na obszarach bogatych w zasoby naturalne i atrakcyjnych pod względem kulturowym i turystycznym.

Bardzo istotnym zjawiskiem jest poprawa wyposażenia w infrastrukturę techniczną, co podnosi atrakcyjność inwestycyjną (chodzi tu przede wszystkim o indywidualnych inwestorów budujących całoroczne budynki mieszkalne i domy letniskowe) oraz poprawia poziom warunków życia. Wzrasta rola technologii teleinformatycznych, przede wszystkim w zakresie pozyskiwania informacji; w mniejszym stopniu w zakresie usług i handlu. Tempo zmian w tym zakresie jest bardzo duże i można oczekiwać dalszego jego wzrostu. W rolnictwie zmniejsza się stopniowo liczba gospodarstw rolnych i wzrasta ich przeciętna powierzchnia. Równocześnie kształtuje się grupa nowoczesnych gospodarstw towarowych, które z powodzeniem podejmują niełatwą konkurencję na rynku żywnościowym.

Tabela 8. Cechy zjawisk ekonomicznych i przestrzennych na obszarach wiejskich

Zjawisko	Cechy	Lokalizacja
Wielofunkcyjny rozwój rolnictwa	Wzrasta stopniowo znaczenie pozarolniczych funkcji w gospodarstwach rolnych, związanych z przetwarzaniem produktów żywnościowych, usługami o charakterze lokalnym (naprawy, magazynowanie, budownictwo), turystyką i produkcją źródeł energii.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Wzrost pozarolniczej aktywności gospodarczej	Rolnictwo pozostaje najważniejszą działalnością gospodarczą na obszarach wiejskich, ale coraz większego znaczenia nabierają inne funkcje ekonomiczne. Ich zróżnicowanie przestrzenne wynika na ogół z lokalnej specyfiki i położenia geograficznego.	Wszystkie obszary wiejskie ze szczególnym uwzględnieniem obszarów metropolitalnych i sąsiedztwa ośrodków subregionalnych.
Rozpraszanie zabudowy	Nowe budownictwo mieszkaniowe rozwijające się dynamicznie w strefach podmiejskich zmienia strukturę przestrzenną wsi. Konsekwencją rozrostu wsi jest rozproszenie zabudowy. Równocześnie charakterystycznym zjawiskiem jest zabudowa w głąb działek i formowanie się nowych ulic oraz redukcja budynków gospodarczych lub zmiana ich funkcji.	Tereny podmiejskie
„Zanikanie” gospodarstw	Na terenach charakteryzujących się silnymi procesami starzenia wsi i odpływu migracyjnego obserwuje się zanikanie zabudowy i porzucanie gospodarstw rolnych.	Obszary peryferyjne
Poprawa dostępności komunikacyjnej	Dzięki modernizacji istniejącej infrastruktury transportowej oraz budowie odcinków dróg szybkiego ruchu czas dojazdu ze wsi do dużych aglomeracji i ośrodków subregionalnych uległ skróceniu. Rozszerzyły się obszary dojazdu do pracy oraz wzmocniły się powiązania funkcjonalne wsi z miastem.	Obszary metropolitalne i tereny wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych.
Rozwój ICT	Internet jest dziś kluczowym elementem systemu komunikacji. Dzięki rozwojowi telefonii komórkowej oraz naziemnej sieci telefonicznej dostęp do Internetu na wsi za ich pośrednictwem stał się powszechny i usprawnia załatwianie codziennych spraw. ICT sprzyja rozwojowi „telepracy”, e-administracji, usług i zakupów za pośrednictwem Internetu.	Wszystkie typy obszarów wiejskich

Spadek liczby gospodarstw rolnych	Nieopłacalność produkcji rolnej, brak środków inwestycyjnych lub brak następców są głównymi przyczynami redukcji liczby gospodarstw rolnych. Jest to korzystny proces sprzyjający powiększaniu powierzchni gospodarstw pozostających na rynku i wzrostu ich konkurencyjności.	Tereny rolnicze
Wzrost przeciętnej wielkości gospodarstw rolnych	Spadek liczby gospodarstw rolnych i przejmowanie ziemi od podmiotów likwidowanych przyczynia się do wzrostu przeciętnej powierzchni gospodarstw. Przeciętna wielkość gospodarstw jest w rzeczywistości większa od tej, którą podaje statystyka. Należy bowiem uwzględnić dość popularną na rynku ziemi dzierżawę gruntów. Gospodarstwa oddające grunty w dzierżawę istnieją często tylko „na papierze”, zaś rzeczywistymi użytkownikami ziemi są gospodarstwa, które prowadzą produkcję na powierzchni większej niż ich własność.	Tereny rolnicze
Zmiany użytkowania ziemi	W strukturze użytkowania ziemi ubywa użytków rolnych, głównie tych o najniższej jakości. Są one zalesiane lub przejmowane pod inne funkcje gospodarcze. Równocześnie wzrasta lesistość kraju.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Dywersyfikacja ekonomiczna gospodarstw rolnych	Wzrasta różnicowanie ekonomiczne gospodarstw rolnych. Z jednej strony istnieją konkurencyjne i towarowe gospodarstwa zwiększające swoją produkcję, z drugiej zaś strony istnieje jeszcze duża liczba gospodarstw charakteryzujących się niską towarowością lub produkcją głównie na własne potrzeby. Gospodarstwa takie są stopniowo eliminowane z rynku. Proces powinien być powolny, aby nie wywoływać problemów społecznych i nadmiernego bezrobocia na wsi.	Tereny rolnicze

Źródło: opracowanie własne.

Zjawiska przyrodnicze ogniskują się wokół dwóch zagadnień: poprawy jakości środowiska przyrodniczego i zmian klimatycznych (tab. 9). Dzięki wprowadzeniu i egzekwowaniu norm chroniących przyrodę, objęciu znacznych terenów różnymi formami ochrony i rozwojowi infrastruktury technicznej, walory i jakość środowiska przyrodniczego wzrosły. Z kolei zmiany klimatyczne mogą stymulować korzystne efekty produkcyjne, ale musi temu towarzyszyć odpowiednie zabezpieczenie przed skutkami ekstremalnych zjawisk pogodowych.

Tabela 9. Cechy zjawisk przyrodniczych na obszarach wiejskich

Zjawisko	Cechy	Lokalizacja
Poprawa jakości środowiska przyrodniczego	Zasady zrównoważonego i trwałego rozwoju zaowocowały nową polityką środowiskową. Rośnie ekologiczna świadomość społeczna, zaostreniu ulegają normy dotyczące ochrony środowiska i wymagania w zakresie wyposażenia infrastrukturalnego (sieć wodno-kanalizacyjna, oczyszczalnie ścieków, wysypiska śmieci itp.). Zjawiska te wpływają bezpośrednio na poprawę stanu środowiska przyrodniczego.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Wzrost powierzchni terenów chronionych	Uczestnictwo w tworzeniu europejskiej sieci ekologicznej NATURA oraz presja na ochronę przyrody powodują wzrost powierzchni terenów chronionych. Należy mieć świadomość, że tereny chronione stwarzają problemy w zakresie rozwoju gospodarczego, czyli duże ograniczenia odnośnie nowych inwestycji lub wprowadzania nowoczesnych metod i technologii produkcji w rolnictwie.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Globalne i regionalne zmiany klimatyczne	Zakładane zmiany klimatyczne mogą przynieść wzrost potencjału produkcyjnego, w związku z wydłużeniem się okresu wegetacyjnego i dywersyfikację upraw. Należy jednak uwzględnić możliwość występowania częstszych zjawisk pogodowych o charakterze ekstremalnym, które mogą niwelować potencjalne możliwości wzrostu produkcji rolnej.	Wszystkie typy obszarów wiejskich

Źródło: opracowanie własne.

4. Obszary wiejskie w koncepcjach zagospodarowania przestrzennego – ujęcie historyczne

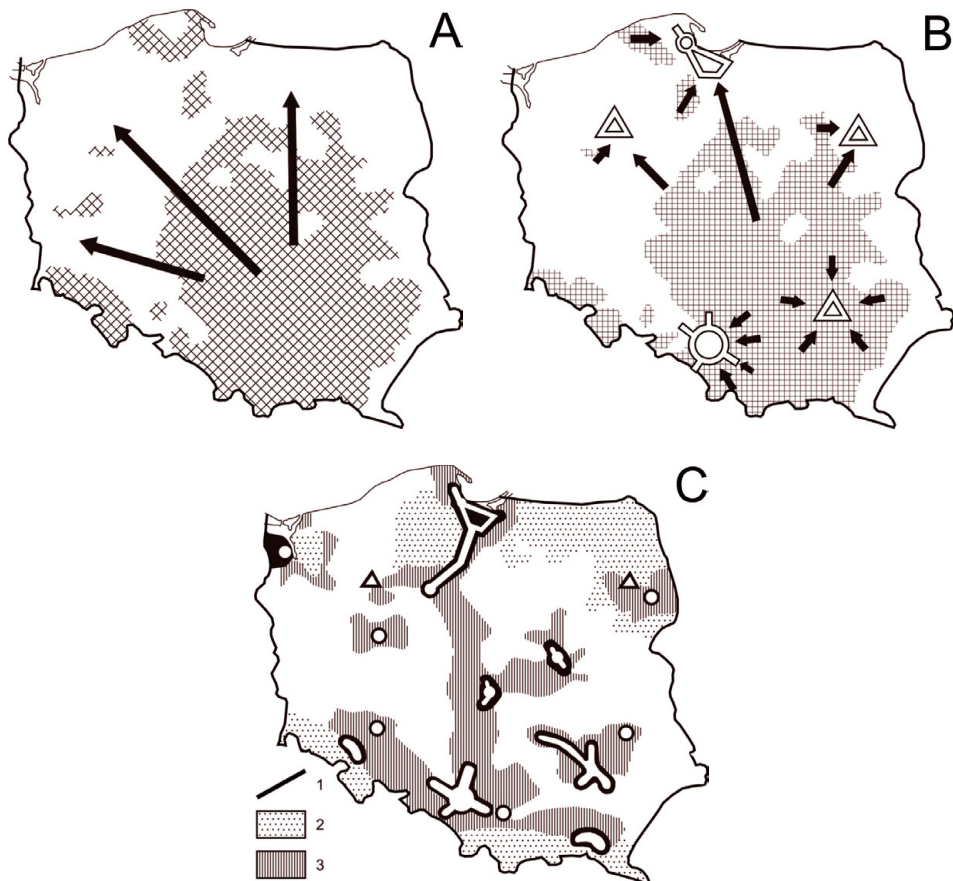
Współczesne czasy cechuje duża dynamika procesów społeczno-ekonomicznych na wsi, co niesie ze sobą rosnącą polaryzację przestrzenną. Jedno z ważniejszych pytań w polityce przestrzennej kraju brzmi – czy wspierać obszary biedne, zakładając, że bogatsze sobie poradzą same, czy też koncentrować siły i środki na obszarach bogatych, które z czasem zaktywizują gospodarczo i społecznie te biedniejsze. Innymi słowy należy wybrać między „równością i sprawiedliwością” a „konkurencyjnością i efektywnością”. Dylemat ten od dawna towarzyszy pracom nad koncepcjami i wizjami rozwoju przestrzennego kraju (Bański 2010).

W całym okresie powojennym prace nad koncepcjami przestrzennego zagospodarowania kraju realizowane były w czterech okresach. Pierwsze rozwiązania planistyczne powstały niedługo po zakończeniu drugiej wojny światowej. W latach 70. plany rozwoju przestrzennego kraju obejmowały perspektywę 20 lat i sięgały do 2000 roku. Kolejne prace koncepcyjne podjęto w latach 90. a ich efektem była *Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju* (2001), obowiązująca jeszcze na początku drugiej dekady nowego milenium (Bański 2007). W 2011 r. ukończono prace nad nową koncepcją przestrzennego zagospodarowania uwzględniającą wyzwania związane z jednoczącą się Europą i rosnącą konkurencją międzyregionalną.

Należy wyraźnie podkreślić, że planowanie przestrzenne i towarzyszące mu śmiałe koncepcje planistyczne realizowano już w okresie międzywojennym. Był to okres trudnych wyzwań, ale i odważnych decyzji. Kraj odradzał się po ponad stuletniej niewoli i zniszczeniach pierwszej wojny światowej; struktura przestrzena była zrujnowana oraz silnie różnicowana. Największym ówczesnym przedsięwzięciem była budowa Centralnego Okręgu Przemysłowego, który miał aktywizować obszary peryferyjne ekonomicznie. Było to jedno z najważniejszych przedsięwzięć planistycznych w dziejach Polski. Drugim ważnym przedsięwzięciem była budowa portu w Gdyni wraz z magistralą węglową łączącą Śląsk z Wybrzeżem. Już nigdy później nie zrealizowano tak śmiałych koncepcji mających zasadniczy wpływ na strukturę zagospodarowania kraju.

Zaraz po wojnie rozpoczęto prace nad *Studium Planu Krajowego* (SPK). Pierwsza jego faza dotyczyła najważniejszych rozwiązań w zakresie lokalizacji szlaków komunikacyjnych, przemysłu i układu sieci osadniczej. Wyodrębniono także obszary mające pełnić funkcje rolnicze, leśne i turystyczne. Jednym z podstawowych postulatów była dekoncentracja przemysłu dzięki budowie nowych ośrodków przemysłowych, w tym również na terenach wymagających aktywizacji gospodarczej (Piła, Wizna i COP). Miało to bardzo istotne znaczenie dla obszarów wiejskich; rozwijające się miasta wchłaniały mieszkańców przeludnionej wsi, a tereny dotychczas wyłącznie rolnicze zyskiwały nowe funkcje gospodarcze.

Drugi etap SPK obejmował trzy kluczowe tematy – rolnictwo, przemysł i urbanizację, które miały podlegać zmianom w trzech następujących po sobie okresach: odbudowy, uprzemysłowienia i urbanizacji (ryc. 13). W gospodarce rolnej dwie pierwsze fazy dotyczyły alokacji nadwyżek ludności rolniczej ze środkowej i południowej Polski na Ziemię Zachodnią, a później do obszarów przemysłowych. W trzeciej fazie przewidywano regionalną specjalizację produkcji rolniczej. Planowano utworzenie rejonów intensywnej gospodarki rolnej oraz gospodarki hodowlanej.

Ryc. 13. Rolnictwo w trzech fazach rozwoju kraju według Studium Planu Krajowego
A – faza odbudowy, B – faza uprzemysłowienia, C – faza urbanizacji (1 – „zaplecze żywnościowe” miast, 2 – obszary hodowlane, 3 – intensywne rolnictwo).

Źródło/Source: K. L. Toeplitz 1978.

Programme for development of agriculture in the Study for the National Plan

A – period of reconstruction, B – period of industrialization, C – period of urbanization (1 – highest intensification, 2 – animal production, 3 – intensive agriculture).

Reforma planowania przestrzennego z 1949 r. przerwała prace nad SPK. Przez dwadzieścia lat rozwój przestrzenny kraju realizowały niezależnie różne resorty gospodarki narodowej. Dopiero w 1971 r. rozpoczęły się prace nad planem zagospodarowania przestrzennego kraju, którym towarzyszyła dyskusja naukowców i planistów (Grabowiecki i Zawadzki 1978, Herman i Eberhardt 1973, Leszczycki i in. 1971, Malisz 1978).

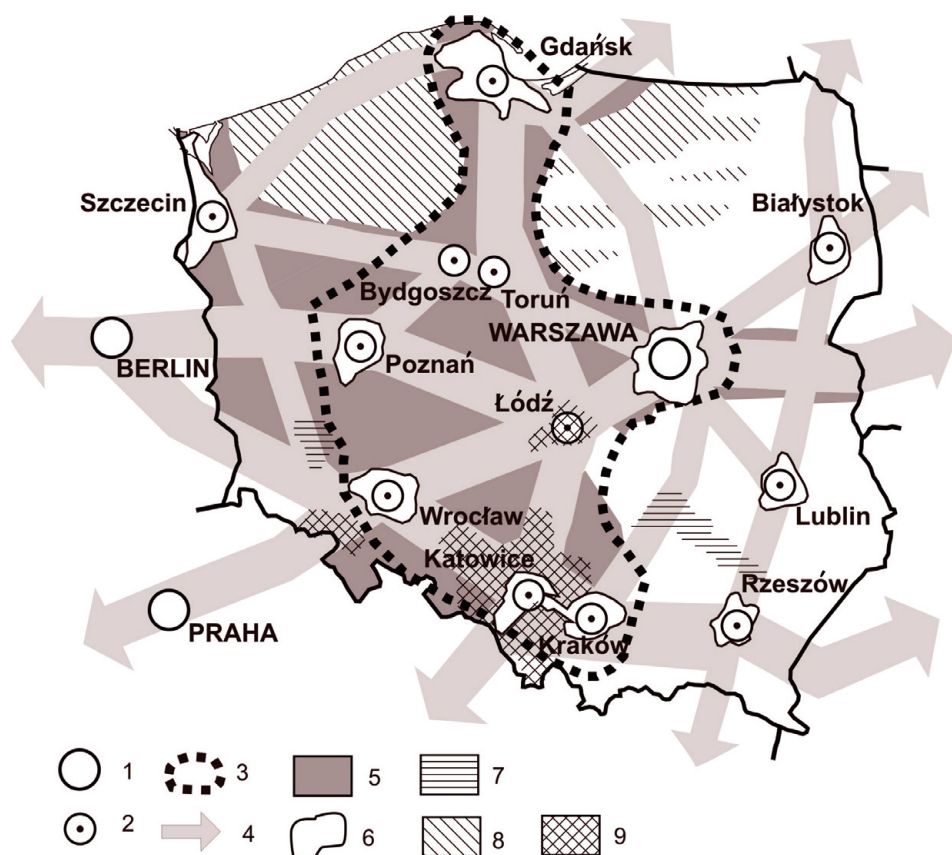
Wstępny projekt perspektywicznego planu przestrzennego zagospodarowania kraju do 1990 r. został przyjęty w 1974 r. (*Plan...1975*). Jego konstrukcja opierała się na koncepcji umiarkowanej koncentracji policentrycznej; rozwój kraju miał opierać się na ośrodkach miejskich stanowiących ogniska postępu gospodarczego, społecznego i kulturowego. Ważnym założeniem w kontekście rozwoju obszarów wiejskich było przyspieszenie wzrostu gospodarczego północnej i wschodniej części kraju, postrzeganych jako obszary zapóźnione. Planowano ograniczenie roli przemysłu, jako jedyne go czynnika rozwoju regionów i wzmacniano pozycję rolnictwa i turystyki. Możliwość realizacji *Planu* była bardzo ograniczona, co wynikało z jego wewnętrznej słabości, życzeniowego charakteru i przeskalowania założeń ekonomicznych.

W tematyce wiejskiej *Plan* zakładał maksymalizację produkcji rolnej i zaspokojenie potrzeb żywnościowych kraju. Największy udział w produkcji towarowej miały osiągnąć Wielkopolska, Kujawy, Mazowsze i Lubelszczyzna. Zwracano też uwagę na konieczność kontynuacji procesu uspołeczniania rolnictwa, czemu miał sprzyjać odpływ ludności rolniczej do sektorów pozarolniczych. Jednakże podstawowa rola rozwojowa przypadała rolnictwu indywidualnemu. Ważne miejsce w rozwoju obszarów wiejskich przypisywano też turystyce i rekreacji; *Plan* zakładał zmianę dotychczasowego wzorca turystyki na bardziej mobilny, czynny i dochodowy. Wyodrębniono główne regiony koncentracji ruchu turystycznego i wypoczynku.

Lata 80. przyniosły kryzys gospodarczy w kraju, dlatego dopiero po roku 1989 podjęto prace, których celem było opracowanie aktualnego dokumentu określającego politykę państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania na najbliższe 20 lat (Kołodziejski 1997, 1998). Ich zwieńczeniem była *Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* przyjęta w 2000 r. (*Koncepcja...* 2001).

Kluczowym dylematem polityki przestrzennego zagospodarowania podkreślanym w *Koncepcji* było to, czy lepszym rozwiązaniem dla równomiernego rozwoju kraju będzie priorytet równości, czy też efektywności. Podjęto w niej próbę pogodzenia tych dwóch przeciwstawnych stanowisk, ale w praktyce wybierano drugie rozwiązanie. Aktywność społeczno-gospodarcza w miejscach najkorzystniejszych dla inwestorów o najwyższym potencjale ekonomicznym miała wpłynąć w dalszej perspektywie na równoważenie rozwoju w skali całego kraju. Kierunek takiego myślenia określa w sposób syntetyczny model równoważenia rozwoju (ryc. 14). Wyróżnić w nim można trzy główne elementy przestrzeni: potencjalne bieguny polaryzacji, potencjalne pasma przyspieszonego rozwoju i potencjalne strefy wielofunkcyjnego rozwoju ze strefą przyspieszonego rozwoju. Mało miejs-

ca poświęcono zaś „białym plamom”, mającym na ogół charakter monofunkcyjny – rolniczy.

Ryc. 14. Schemat modelu równoważenia rozwoju według *Koncepcji Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*

1 – metropolie stołeczne, 2 – europejskie ośrodki polaryzacji, 3 – strefa narastającej koncentracji potencjału cywilizacyjno-ekonomicznego ośrodki równoważenia rozwoju, 4 – potencjalne pasma przyspieszonego rozwoju, 5 – strefa przyspieszonego rozwoju, 6 – strefa równoważenia metropolizacji, 7 – strefa przełamywania kryzysu bazy ekonomicznej, 8 – strefa przełamywania recesji, 9 – strefa aktywnej restrukturyzacji.

Źródło: Opracowano na podstawie: *Koncepcja...* (2001), s. 534.

Concept of the policy of the country's spatial organization. Scheme of a sustained development model

1 – the capital metropolises, 2 – European centers of polarization, 3 – zone of accelerated economic concentration, 4 – potential belts of accelerated growth, 5 – zone of accelerated development, 6 – zone of sustained metropolization, 7 – zone of overcoming of the economic base crisis, 8 – zone of coming out of recession, 9 – zone of active restructuring

Source: study on the basis on *Concept for a National Spatial Management Policy*, 2001, p. 534

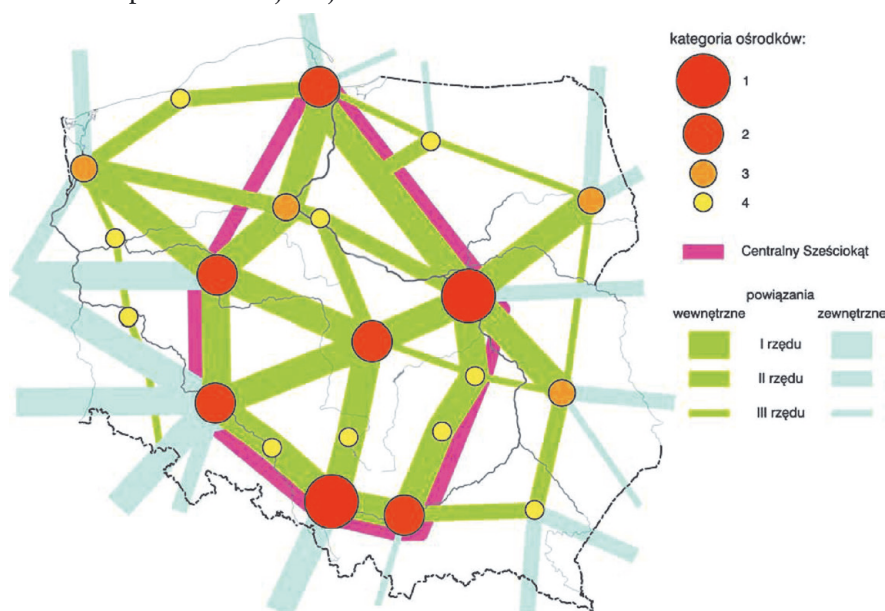

5. Obszary wiejskie we współczesnych dokumentach strategicznych

5.1. Strategie krajowe

Akcesja z Unią Europejską i wzrost dynamiki procesów gospodarczych i cywilizacyjnych na świecie stworzyły nowe wyzwania wobec rozwoju polskiej przestrzeni. Dlatego już w okresie przygotowań do członkostwa podjęto prace nad aktualizacją dotychczasowej koncepcji przestrzennego rozwoju kraju. Dokument pod nazwą *Zaktualizowana Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju* nie został jednak przyjęty i w 2007 r. rozpoczęły się prace nad nową koncepcją. Zespół składający się z przedstawicieli kilku ośrodków badawczych, wśród których rolę lidera pełnił IGiPZ PAN, opracował *Ekspercki Projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (EPKPZK). Projekt był materiałem bazowym do przygotowania dokumentu rządowego, który został przyjęty w 2011 r.

W EPKPZK zaproponowano między innymi zasadę długookresowej racjonalności ekonomicznej i ideę Centralnego Sześciokąta, czyli obszaru „przyspieszonego rozwoju” (ryc. 15). Realizacja polityki przestrzennej zgodnie z tymi priorytetami zmierza do zakonserwowania lub nawet pogłębienia dysproporcji w strukturze przestrzennej kraju.

Ryc. 15. Model Sześciokąta i powiązań funkcjonalnych wg EPKPZK

Źródło: *Ekspercki Projekt...* (2008), s. 145.

Hexagon model and functional links according to the EPNSDC

Source: *Expert Project...* (2008), p. 145 (in Polish).

Jednakże w przeciwieństwie do obowiązującej jeszcze wówczas koncepcji, w *Projekcie* więcej uwagi poświęcono obszarom wiejskim. Zwrócić należy uwagę na zawarte w niej elementy wizji polskiej wsi w perspektywie 2033 r. Wieś przyszłości charakteryzuje ład przestrzenny, zwartość zabudowy oraz racjonalne zagospodarowanie z uwzględnieniem zróżnicowania funkcjonalnego. Założono też kształtowanie strategicznych obszarów produkcji rolnej, jako stref żywicielskich oraz zmniejszanie się liczby mieszkańców wsi. Natomiast polityka zmierzająca do zachowania walorów krajobrazu kulturowego i przyrodniczego wsi miała przyczynić się do zahamowania zaniku tradycyjnych form zabudowy oraz siedlisk wiejskich.

Przyjęta w 2011 r. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (KPZK) jest gruntowną modyfikacją dokumentu eksperckiego. Obszerny rozdział poświęcono w nim wizji zagospodarowania przestrzennego Polski w 2030 r. Opiera się ona na pięciu pożądanym cechach przestrzeni: konkurencyjności i innowacyjności, bogactwie i różnorodności biologicznej, bezpieczeństwie, spójności wewnętrznej i ładzie przestrzennym (ryc. 16). Przewiduje się między innymi, że na skutek odpływu mieszkańców obszarów wiejskich w miastach i ich bezpośrednim sąsiedztwie będzie mieszkało 75-80% ludności kraju. Najwięcej ludności wiejskiej odpłynie ze stref peryferyjnych, w tym głównie zlokalizowanych we wschodniej części kraju. Procesy depopulacji wsi ułatwią wspierane przez państwo skupianie osadnictwa.

Ryc. 16. Cechy polskiej przestrzeni 2030

Źródło: KPZK 2011.

Poland's spatial qualities in 2030

Source: NSDC 2011.

Według KPZK wiodącą rolę w rozwoju kraju będzie odgrywała policentryczna metropolia sieciowa (tworzona przez największe ośrodki miejskie i ich strefy oddziaływania) dająca impulsy rozwojowe obszarom słabszym ekonomicznie, w tym przede wszystkim peryferyjnym obszarom wiejskim. Ważną funkcję integracyjną w ujęciu regionalnym będą odgrywać ośrodki powiatowe, które mają gwarantować mieszkańcom wsi równy dostęp do pracy, usług, edukacji i kultury. Rosnąca mobilność mieszkańców wsi spowoduje spadek zatrudnienia w rolnictwie i wzrost jakości zasobów ludzkich. Przemianom ulegnie struktura agrarna na obszarach cechujących się rozdrobnionym rolnictwem; zmniejszy się też udział rolnictwa na rzecz innych gałęzi gospodarki, w tym turystyki. Z drugiej strony na obszarach o wysokiej wydajności produkcyjnej rozwinie się konkurencyjne rolnictwo wykorzystujące nowoczesne technologie. Dzięki interwencjom systemowym polska przestrzeń wiejska zachowa bogactwo walorów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Wizja zawarta w KPZK ma bardzo optymistyczne założenia – nie przewiduje kryzysów, klęsk i innych zdarzeń mogących osłabić dynamikę rozwoju społeczno-ekonomicznego. Nie uwzględniono w niej również różnego tempa rozwoju regionów, które spowoduje prawdopodobnie zwiększenie – a nie wyrównywanie – różnic rozwoju przestrzennego. Jednakże zawarty obraz zagospodarowania kraju w 2030 r. stanowić może istotny cel, do którego powinniśmy dążyć.

W 2009 r. opublikowany został raport *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, który jest elementem prac przygotowawczych nad długookresową strategią rozwoju. Dokument był podstawą do dyskusji nad kształtowaniem przyszłej polityki rozwoju państwa oraz wprowadzeniem nowych zasad przygotowywania dokumentów strategicznych. Kontynuacją tych prac jest *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności* (2011), przedstawiony przez zespół doradców ekonomicznych pod kierunkiem M. Boniego.

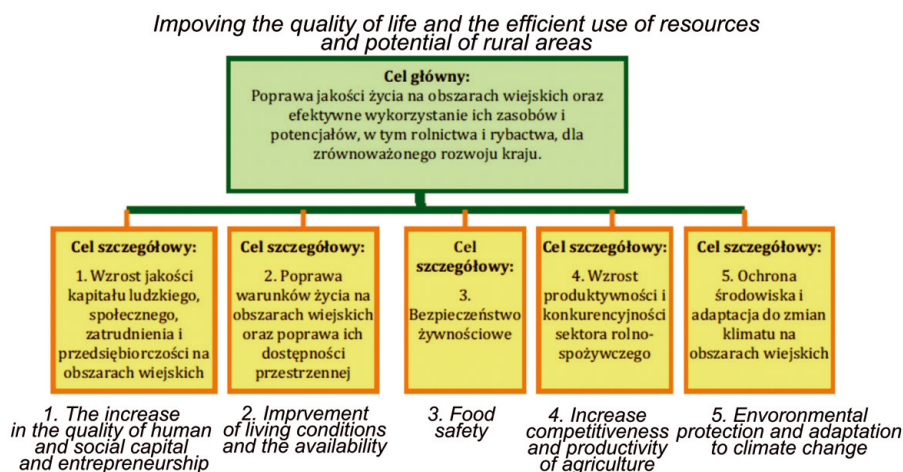
Dokument ma spełnić kilka celów, wśród których znajdują się: analiza współczesnych procesów zachodzących w świecie i warunków niezbędnych dla rozwoju Polski oraz wskazanie narzędzi i działań do realizacji konkretnych projektów. W bardzo obszernym materiale (ponad 400 stron) zidentyfikowano między innymi najważniejsze czynniki kształtujące scenariusze rozwoju Polski. Znalazły się wśród nich: demografia, energetyka, nowe technologie, warunki środowiskowe oraz układ sił w świecie.

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju programuje życie społeczno-gospodarcze, polityczno-administracyjne i kulturowe w ujęciu całościowym, ale w niektórych fragmentach jej autorzy koncentrują uwagę na terenach wiejskich. Jedną z kluczowych kwestii jest spójność i równoważenie rozwoju oraz wzmocnienie procesów integracyjnych i powiązań funkcjonalnych. W tym kontekście zwraca się uwagę na poprawę dostępności komunikacyjnej i mobilności wahadłowej mieszkańców wsi. Pozwoli to zdywersyfikować źródła zatrudnienia i usamodzielnić się ekonomicznie gospodarstwom wiejskim (aktualnie 37% dochodów rodzin wiejskich pochodzi z transferów społecznych). Proces ten wymaga wzmocnienia potencjału rozwojowego ośrodków lokalnych poprzez rozwój usług, pełny dostęp do ICT, rewitalizację oraz rozwój lokalnego kapitału intelektualnego.

Wśród 25 kluczowych decyzji zawartych w omawianym dokumencie znalazły się dwie, które odnoszą się bezpośrednio do terenów wiejskich. Pierwszą z nich jest poprawa cywilizacyjnych warunków życia na wsi mająca polegać na wyposażeniu wsi i ośrodków lokalnych w infrastrukturę umożliwiającą wyrównywanie szans zawodowych i społecznych oraz silniejsze powiązania z ośrodkami subregionalnymi i regionalnymi. Celowi temu ma służyć poprawa dostępności komunikacyjnej, cyfrowej, edukacyjnej, medycznej i warunków uczestnictwa w kulturze. Drugą decyzją jest zabezpieczenie żywnościowe kraju dzięki modernizacji rolnictwa, zachowaniu potencjału produkcyjnego oraz promocji produkcji i konsumpcji żywności wysokiej jakości. Inne decyzje mają większe bądź mniejsze związki z obszarami wiejskimi. Na szczególną uwagę zasługują: lepszy start życiowy i zawodowy młodych, unowocześnienie i poprawa jakości edukacji oraz uczenia się przez całe życie, modernizacja infrastruktury i bezpieczeństwo energetyczne, poprawa warunków środowiskowych.

W regionalnej polityce rozwoju dokument „Boniego” wskazuje między innymi na potrzebę wzmocnienia potencjału rozwojowego obszarów wiejskich. Ma to być dokonane za pośrednictwem trzech celów operacyjnych: 1) modernizacji rolnictwa poprzez zwiększenie jego wydajności i zmniejszenie zatrudnienia, 2) tworzenia pozarolniczych miejsc pracy oraz 3) poprawy infrastruktury oraz stopnia dyfuzji na linii wieś-miasto. Wiele miejsca poświęca się także edukacji i wychowaniu przedszkolnemu. Zaproponowane cele i działania zostały trafnie określone, ale wydaje się, że mają one raczej charakter życzeniowy. Na podkreślenie zasługuje dość szczegółowy zestaw działań koniecznych do podjęcia w ramach celów operacyjnych, który stanowi bardzo konkretny „przewodnik” w procesie programowania.

Nowym dokumentem o charakterze strategicznym i odnoszącym się bezpośrednio do obszarów wiejskich jest *Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012–2020* (2012). Dokument został przyjęty przez Radę Ministrów w kwietniu 2012 r. Zaproponowana wizja wsi w 2020 r. przewiduje poprawę jakości życia oraz efektywne wykorzystanie zasobów i potencjałów dla zrównoważonego rozwoju kraju. Zakłada się, że: „*Obszary wiejskie w 2020 r. będą atrakcyjnym miejscem pracy, zamieszkania, wypoczynku i prowadzenia działalności rolniczej lub pozarolniczej, które w sposób komplementarny przyczyniają się do wzrostu gospodarczego. Tereny te będą dostarczały dóbr publicznych i rynkowych z zachowaniem unikalnych walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych dla przyszłych pokoleń. Mieszkańcy obszarów wiejskich będą posiadać szeroki dostęp do wysokiej jakości edukacji, zatrudnienia, ochrony zdrowia, dóbr kultury i nauki, narzędzi społeczeństwa informacyjnego i niezbędnej infrastruktury technicznej. Obszary wiejskie zachowają swój unikalny charakter dzięki zrównoważonemu rozwojowi konkurencyjnego rolnictwa i rybactwa* (Strategia... 2012, s.17). Do osiągnięcia tak zarysowanej wizji będzie prowadził cel główny składający się z pięciu celów szczegółowych, wśród których wyróżniono priorytety działań, a w tych z kolei kierunki interwencji (ryc. 17).

Ryc. 17. Schemat celów *Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa*

Źródło: MRWiR.

Scheme of objectives in the Strategy for sustainable rural development, agriculture and fishing

Source: Ministry of Agriculture and Rural Development.

Zaproponowane priorytety działań i kierunki interwencji obejmują wszelkie możliwe przejawy aktywności społecznej i ekonomicznej na wsi. Jest to podstawowa słabość dokumentu, który powinien koncentrować się na kilku najważniejszych zadaniach. Co prawda strategia rozwoju powinna dotyczyć całego spektrum życia społeczno-gospodarczego, ale równocześnie dokument powinien identyfikować szczególnie istotne zagadnienia do rozwiązania, tym bardziej, że jego perspektywa obejmuje zaledwie osiem lat. Bez skoncentrowania uwagi na kilku wiodących priorytetach (np. poprawa dostępności elektronicznej, rozwój kapitału intelektualnego, hamowanie odpływu migracyjnego) trudno oczekiwać, aby strategia spełniła swoje cele. Krytycznie należy też ocenić brak uwzględniania różnic regionalnych przy określaniu kierunków i priorytetów interwencji.

5.2. Strategie regionalne

Projektowanie rozwoju i wizja obszarów wiejskich są integralną częścią strategii rozwoju regionów. Dokumenty powinny uwzględniać przy tym specyfikę wewnętrzną regionów oraz najważniejsze ich potrzeby wyrażane w postaci priorytetów. W ostatnim czasie opracowywane były aktualizacje strategii regionalnych, co wynikało między innymi z potrzeby ich dostosowania do nowych trendów rozwojowych oraz realizowanych programów w ramach polityki spójności. W zależności od województwa są to, albo gotowe już strategie rozwoju, albo ich projekty przedstawione do dyskusji i konsultacji społecznej. W chwili opracowywania tego tekstu trwały prace nad założeniami aktualizacji strategii województw: lubelskiego i podlaskiego, dlatego pominięto je w rozważaniach.

W projekcie *Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 r.* (2012), wśród ośmiu makrosfer wyodrębniono *Rozwój Obszarów Miejskich i Wiejskich*. Odnoszą się do niej wszystkie główne cele strategii (ryc.18). W rozwoju obszarów wiejskich zaproponowano trzy główne priorytety: 1) wzmacnianie restrukturyzacji i wielofunkcyjnego rozwoju wsi, 2) racjonalną organizację rolniczej przestrzeni produkcyjnej i 3) poprawę warunków życia na obszarach wiejskich. Będą one realizowane za pomocą szeregu przedsięwzięć polegających m.in. na: rewitalizacji zdegradowanych obszarów wiejskich, programowaniu i realizacji prac urządzeniowo-rolnych, wsparciu działań na rzecz zwiększenia samowystarczalności żywnościowej regionu i kreowaniu marki dolnośląskich produktów oraz poprawie dostępności do rynków zbytu, wspieraniu działań rolno-środowiskowych, szczególnie w obszarach cennych przyrodniczo i krajobrazowo, promowaniu inwestycji umożliwiających wzrost wydajności i efektywności energetycznej w produkcji rolno-spożywczej wraz z ograniczaniem emisji.

	CEL 1	CEL 2	CEL 3	CEL 4	CEL 5	CEL 6	CEL 7	CEL 8
	Rozwój gospodarki opartej na wiedzy	Zrównoważony transport i poprawa dostępności komunikacyjnej	Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw, zwłaszcza MSP	Ochrona środowiska naturalnego, efektywne wykorzystanie zasobów oraz dostosowanie do zmian klimatu i poprawa poziomu bezpieczeństwa	Zwiększenie dostępności technologii komunikacyjno-informacyjnych	Wzrost zatrudnienia i mobilności pracowników	Włączenie społeczne i podnoszenie poziomu życia	Podniesienie poziomu edukacji, kształcenie ustawiczne
MAKROSFERY								
INFRASTRUKTURA								
ROZWÓJ OBSZARÓW MIEJSKICH I WIEJSKICH								
ZASOBY								
TURYSTYKA								
ZDROWIE I BEZPIECZEŃSTWO								
EDUKACJA, NAUKA, KULTURA I INFORMACJA								
SPOŁECZEŃSTWO I PARTNERSTWO								
PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I INNOWACYJNOŚĆ								

Ryc. 18. Makrosfery i cele w projekcie *Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 r.*
Źródło: SRWD 2012, s. 36.

Macrospheres and objectives in The 2020 Development Strategy for the Dolnośląskie Voivodeship (in Polish)

Source: DSDV 2012, p 36.

Wizja regionu pod hasłem „*blisko siebie – blisko Europy*” zakłada, że Dolny Śląsk w 2020 r. będzie zintegrowaną wspólnotą regionalną oraz regionem konkurencyjnym, spójnym, otwartym i dynamicznym (ryc. 19). Predykcja ma wyrażnie życzeniowy charakter, a jej uszczegółowienie stanowi zbiór mało konkretnych i publicystycznych haseł. Ich ogólnikowość i różnorodność pozwala na podjęcie działań o dowolnym charakterze. Wydaje się, że słuszniejszym rozwiązaniem by-

łaby redukcja kierunków rozwoju do kilku najważniejszych, które w przewidywanej perspektywie ośmiu lat przynieść mogą najkorzystniejsze efekty dla regionu.

Dolny Śląsk 2020 – Wizja i kierunki rozwoju regionu

Ryc. 19. Wizja rozwoju województwa dolnośląskiego

Źródło: projekt *Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 r.*, 2012, s. 31.

Vision of the Dolnośląskie Voivodeship development

Source: The 2020 Development Strategy for the Dolnośląskie Voivodeship, 2012 p. 31 (in Polish).

Podobny charakter ma wizja województwa kujawsko-pomorskiego zawarta w *Założeniach Strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020* (2012). Według jej autorów: „Wizja jest opisem wizerunku województwa, przy założeniu wystąpienia korzystnych uwarunkowań. Jest to pewna koncepcja organizacji i funkcjonowania regionu w przyszłości (Założenia... 2012, s. 4). Propozycja zakłada bardzo optymistyczny wizerunek regionu, który charakteryzują między innymi następujące cechy:

- nowoczesne społeczeństwo przygotowane do nowych wyzwań społecznych i gospodarczych, wykształcone, mobilne, korzystające z nowoczesnych technologii i tolerancyjne dla zmian;
- wysoka jakość żywności pochodzącej z efektywnego rolnictwa, zapewniającego wysoki poziom życia ludności rolniczej i dającego podstawę do rozwoju przetwórstwa rolnego;
- konkurencyjne miasta wszystkich kategorii wielkościowych;
- sprawny systemem regionalnego transportu publicznego bilansujący rynki pracy i zapewniający dostęp do usług publicznych;
- innowacyjność gospodarki wykorzystującej potencjał naukowy regionu i kształtującą platformę współpracy pomiędzy nauką i gospodarką;
- atrakcyjność dla inwestycji poprzez tworzenie warunków dla rozwoju nowoczesnej gospodarki, kreowanie aktywności zawodowej i przedsiębiorczości, inwestorom klimatu charakteryzującego ośrodki władzy publicznej;
- czołowa pozycja w kraju w wybranych dziedzinach rozwoju społeczno-gospodarczego.

Wymienione cechy są pożądanym i właściwym wizerunkiem regionu, ale podstawową wątpliwość budzi możliwość jego osiągnięcia w ciągu nadchodzących ośmiu lat. Przy najbardziej korzystnych warunkach trudno oczekiwać tak wyraźnego rozwoju regionu. Krytyczne uwagi nasuwa też uniwersalność zakładanego obrazu regionu; można go zastosować do każdego z pozostałych piętnastu województw.

W projekcie aktualizacji strategii woj. łódzkiego (*Aktualizacja Strategii Województwa Łódzkiego 2020*, 2012) wizję rozwoju regionu poprzedza identyfikacja aktualnych trendów społeczno-ekonomicznych oraz ocena ich wpływu na stan województwa w 2020 r. Przewiduje się ogólny spadek liczby mieszkańców – szybszy w miastach niż na wsi oraz starzenie się społeczeństwa, czego skutkiem będzie wzrost zapotrzebowania na usługi medyczo-opiekuńcze i zmniejszenie popytu na usługi edukacyjne. W rolnictwie będą następowały zmiany struktury produkcji i struktury agrarnej oraz wzrośnie znaczenie rolnictwa ekologicznego. Dostępność transportowa i infrastrukturalna poprawi się i przestanie stanowić problem o charakterze opóźnienia cywilizacyjnego i bariery rozwojowej. Zakładana wizja przewiduje, że region będzie spójny terytorialnie, konkurencyjny, dobrze dostępny oraz wyróżniający się atrakcyjnością inwestycyjną i wysoką dynamiką wzrostu.

Obszary wiejskie są postrzegane poprzez pryzmat struktury funkcjonalnej, w której przewiduje się rozwój pozarolniczych form działalności. Mają one gwarantować absorpcję nadmiaru siły roboczej z rolnictwa i stanowić alternatywne źródła dochodów dla wiejskich gospodarstw domowych. Dużo uwagi poświęca się rolnictwu i przemysłowi rolno-spożywczemu. Zakłada się rozwój innowacyjnego rolnictwa wykorzystującego nowoczesne technologie produkcji. Jednym z celów strategicznych jest rozwój konkurencyjnego rolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem upraw owoców i warzyw oraz ich przetwórstwa.

Wizja województwa lubuskiego przewiduje: „W 2020 roku województwo lubuskie w pełni korzysta ze swojego położenia w Europie, walorów środowiska i dostępności komunikacyjnej. Rozwinęły się konkurencyjne i innowacyjne sektory gospodarki i turystyka, a Lubuszan można już zaliczyć do społeczeństw informacyjnych. Efektywne wykorzystanie środków unijnych, aktywność samorządów, przedsiębiorców i organizacji pozarządowych zapewniły wysoki poziom życia mieszkańców i dostęp do usług o dobrym standardzie. Region postrzegany jako miejsce zdrowego stylu życia zyskuje miano „zielonej krainy nowoczesnych technologii” (Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020, 2012, s. 30). Jednym z obszarów strategicznych są tereny wiejskie, w szczególności o słabym dostępie do usług publicznych, na których realizowane będą trzy z czterech celów strategicznych: konkurencyjna i innowacyjna gospodarka regionalna, wysoka dostępność transportowa i teleinformatyczna, społeczna i terytorialna spójność regionu.

Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego 2011–2020 (2011) przewiduje model długofalowego rozwoju regionu do 2030 r., w którym zakłada się koncentrację potencjału wytwórczego w ośrodkach silnych ekonomicznie, integrację obszarów o niższym poziomie rozwoju z silniejszymi ośrodkami, policentryczność systemu osadniczego oraz wykorzystywanie unikalnych zasobów i cech regionu. Zaproponowany model opiera się na trzech filarach: modernizacji, równoważenia i efektywności (ryc. 20)

Ryc. 20. Filary rozwoju Małopolski

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego... 2011, s. 77.

Pillars of Małopolska's development

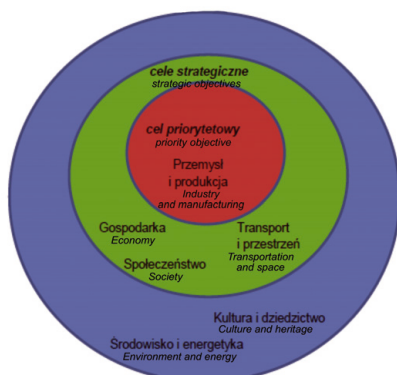
Source: Development Strategy for the Małopolskie Voivodeship... 2011, p. 77 (in Polish).

Jednym z obszarów działań przewidzianych w *Strategii* jest rozwój miast i terenów wiejskich. Ma on polegać między innymi na wzmocnieniu funkcji lokalnych centrów usług publicznych, aktywizacji gospodarczej terenów wiejskich, racjonalnym zagospodarowaniu i wykorzystaniu przestrzeni lokalnej. W innych obszarach przewiduje się również działania dedykowane obszarom wiejskim.

Metodę scenariuszową zastosowano w projekcie *Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku* (2012). Zawiera on cztery scenariusze – pesymistyczny, optymistyczny, najbardziej realny oraz centrum-peryferia. W scenariuszu pesymistycznym przewiduje się między innymi: kryzys gospodarczy na świecie, rozpad strefy euro, spadek poziomu inwestycji zagranicznych w Polsce, pogłębiające się dysproporcje wewnątrzregionalne, negatywne procesy demograficzne itp. W scenariuszu optymistycznym mają nastąpić odwrotne procesy, tj. wzmocnienie UE jako światowego bieguna wzrostu, malejące zróżnicowanie wewnątrzregionalne, pozytywne procesy demograficzne itp. Scenariusz najbardziej prawdopodobny zakłada stabilny rozwój regionu wynikający ze stabilizacji sytuacji ekonomicznej w kraju, rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, wykorzystania nowych źródeł i kierunków zasilania w energię i paliwa i stabilnej sytuacji demograficznej. W scenariuszu centrum-peryferia przewiduje się pozytywne zjawiska w Obszarze Metropolitalnym Warszawy i negatywne procesy rozwojowe na obszarach peryferyjnych.

Cele rozwoju regionu mają układ hierarchiczny i w wymiarze terytorialnym odnoszą się osobno do regionu (jako całości), obszarów miejskich i obszarów wiejskich (ryc. 21). Działania w obrębie obszarów wiejskich mają dotyczyć w zależności od celu: tworzenia warunków do zwiększenia inwestycji pozarolniczych w przemyśle rolno-spożywczym, wzmocnienia potencjału rozwojowego i absorpcyjnego obszarów wiejskich, integracji funkcjonalnej sieci osadniczej itd.

Ryc. 21. Układ hierarchiczny celów rozwojowych

Źródło: projekt *Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego*, 2012, s. 56.

Hierarchical arrangement of development goals

Source: Development Strategy for the Mazowieckie Voivodeship, 2012, p. 56 (in Polish).

Wizja zawarta w *Strategii Rozwoju Województwa Opolskiego do 2020 roku* (2012) przedstawia województwo jako wielokulturowy region wykształconych, otwartych i aktywnych mieszkańców, z konkurencyjną i innowacyjną gospodarką oraz z przyjaznym środowiskiem życia. Wśród wyzwań rozwojowych w odniesieniu do obszarów wiejskich przewiduje się przede wszystkim ich wielofunkcyjny rozwój poprzez specjalizację produkcji rolnej i podniesienie konkurencyjności gospodarstw, rozwój przemysłu rolno-spożywczego oraz promowanie nowych działalności na wsi. Powinna temu towarzyszyć integracja społeczności lokalnych (ryc. 22).

Ryc. 22. Wyzwania rozwojowe woj. opolskiego

Źródło: *Strategia Rozwoju Województwa Opolskiego do 2020 roku*, 2012, s. 81.

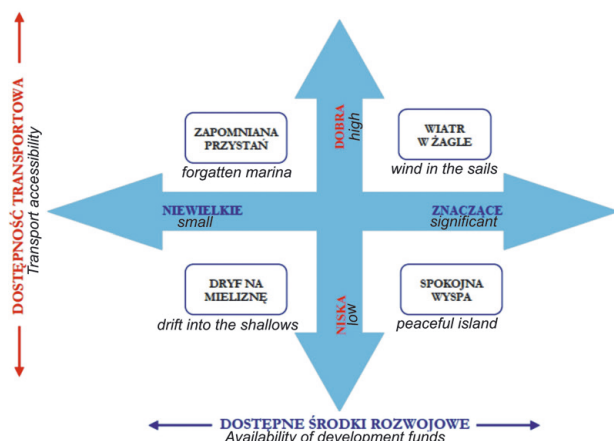
The Opolskie Voivodeship's development challenges

Source: The 2020 Development Strategy for the Opolskie Voivodeship, 2012, p.81 (in Polish).

Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007–2020, Aktualizacja 2010 (2010) zakłada w części wizyjnej, że region powinien stać się obszarem zrównoważonego rozwoju, integrującym cele społeczne, ekologiczne i gospodarcze oraz zapewniającym możliwości realizacji potrzeb społeczeństwa i osiągnięcie wysokiego standardu życia. Wśród ośmiu głównych obszarów strategicznych determinujących przyszły rozwój regionu znalazły się obszary wiejskie i rolnictwo. Strategia stawia cel wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, który będzie sprzyjać powstawaniu rentownych gospodarstw rolnych oraz kreowaniu pozarolniczych źródeł dochodów. Cel strategiczny podzielono na priorytety i działania, w których pierwszoplanową rolę odgrywa rolnictwo.

W *Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020* (2012) zakłada się cztery możliwe scenariusze rozwoju regionu, kształtowane przez dwa podstawowe czynniki: dostępność transportową i wielkość środków rozwojowych (ryc. 23). Najbardziej optymistyczny scenariusz pod nazwą „Wiatr w Żagle” przewiduje rozwój innowacyjnej gospodarki, wysoką jakość edukacji, przyciąganie wykwalifikowanej kadry zawodowej, wzrost znaczenia regionu w strefie bałtyckiej oraz wystąpienie ryzyka polaryzacji przestrzennej w regionie. Z kolei w scenariuszu „Dryf na Mieliznę” mówi się o marginalizacji społecznej i ekonomicznej regionu oraz peryferyzacji położenia. Wśród trzech celów strategicznych (nowoczesna gospodarka, aktywni mieszkańcy i atrakcyjna przestrzeń), dziesięciu celów operacyjnych

i 35 kierunków działań, obszary wiejskie są raczej pomijane, trudno bowiem wskazać jakieś konkretne propozycje wspierające tereny wiejskie.

Ryc. 23. Scenariusze rozwoju woj. pomorskiego

Źródło: *Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*, 2012, s. 19.

The Pomorskie Voivodeship's development scenarios

Source: The 2020 Development Strategy for the Pomorskie Voivodeship, 2012, p. 19 (in Polish)

Wizja województwa śląskiego zakłada, że będzie ono regionem o wysokim standardzie usług publicznych, o nowoczesnej i zaawansowanej technologicznie gospodarce oraz ważnym partnerem w procesie rozwoju Europy (*Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020”*, 2010). Niestety w części wizyjnej nie poświęca się odrębnej uwagi obszarom wiejskim; są one uwzględniane dopiero na poziomie kierunków działań.

Ciekawe rozwiązanie zastosowano w *Aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020* (2012). Jej autorzy zidentyfikowali trendy rozwojowe w regionie do 2020 r., polegające na: kontynuacji wzrostu gospodarczego regionu i poprawie na rynku pracy oraz pogarszającej się sytuacji demograficznej. Na ich podstawie oraz na diagnozie stanu zagospodarowania regionu zaproponowano model rozwoju polegający na akumulacji kapitału w branżach istotnych dla regionu. Wizja strategii brzmi: „*Świętokrzyskie – region zasobny w kapitał i gotowy na wyzwania*”. Jeden spośród sześciu celów strategicznych poświęcono obszarom wiejskim, na których ma następować rozwój usług publicznych, rozwój nowoczesnego rolnictwa i funkcji pozarolniczych.

Projekt *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025* (2013) głosi następującą wizję regionu: „*Warmia i Mazury regionem, w którym warto żyć...*”. Poza priorytetami rozwojowymi i celami strategicznymi wskazano w dokumencie obszary strategicznej interwencji, a wśród nich nowoczesną wieś. Niestety nadal postrzega się ją niemal wyłącznie poprzez pryzmat rolnictwa. Jednakże warto podkreślić jest to, że *Strategia* uwzględnia specyfikę regionu, wskazując na znaczenie ekonomiczne zasobów wodnych i leśnych oraz wyodrębnia zagadnienie produkcji mebli.

Szczegółową wizję regionu zawarto w *Zaktualizowanej Strategii Rozwoju Województwa Wielkopolskiego do 2020 roku* (2012). Wizja nie ma formy ogólnego hasła, lecz stanowi obrazu regionu w 2020 r. przedstawiony w postaci szeregu założeń szczegółowych. Należy jednak dodać, że konotacja tych założeń może dotyczyć w równym stopniu 15 pozostałych regionów. Oto przykłady: *wszystkie aspekty rozwoju uwzględniają zasadę włączenia społecznego, priorytetem i fundamentem rozwoju jest edukacja oraz budowa na jej podstawie kreatywnych kapitałów, intelektualnego i innowacyjnego, jednym z głównych priorytetów jest zielony aspekt rozwoju* itd. Równie szczegółowo potraktowano omówienie celów strategicznych i operacyjnych. Obszary wiejskie są przedmiotem kilku celów operacyjnych, o bardzo standardowym podejściu, np. *Rozwój obszarów wiejskich* lub *Poprawa warunków dla rozwoju rolnictwa i przetwórstwa rolnego*.

Wizja zawarta w *Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego* (2010) ma charakter szczegółowego opisu pożądaných cech i zjawisk społeczno-ekonomicznych. Stwierdza się między innymi, że region w 2020 r. ma cechować nowoczesna i zróżnicowana gospodarka stawiająca na naukę i innowacyjność. W roku 2020 woj. zachodniopomorskie to region konkurencyjny, stwarzający wszechstronne możliwości rozwoju, zwłaszcza osobom przedsiębiorczym, wykształconym i kreatywnym oraz małym i średnim podmiotom gospodarczym. Przyciąga też nowych przedsiębiorców dzięki łatwo dostępnym, wykwalifikowanym, innowacyjnym zasobom ludzkim i otwartym na zmiany społecznościom lokalnym. Wizja ma zatem wyłącznie życzeniowy charakter pozbawiony realizmu. O ile w części diagnostycznej obszarom wiejskim poświęcono stosunkowo dużo miejsca, o tyle w części koncepcyjnej są one praktycznie nie uwzględnione, jako odrębny obszar działań.

Omówione dokumenty strategiczne w różnym stopniu odnoszą się do obszarów wiejskich. Każdy z nich w sposób szczegółowy (czasem nawet zbyt szczegółowy) diagnozuje aktualną sytuację w regionie, ale nie przekłada się to na fragmenty dotyczące koncepcji rozwoju i wizji regionu. Należy wyraźnie podkreślić, że większość dokumentów w części koncepcyjnej nie uwzględnia regionalnej specyfiki i możliwych kierunków rozwoju terenów wiejskich. Wizje mają bardzo ogólnikowy charakter, a wskazywane cele strategiczne i priorytety działań ogniskują się wokół tych samych haseł, np. wielofunkcyjny rozwój, wykształcone i aktywne społeczeństwo, rozwinięta infrastruktura, czyste środowisko, otwartość na inwestycje itp.

* * *

W 2009 r. wykonano badanie, w którym podjęto próbę szczegółowej i krytycznej analizy obowiązujących wówczas strategii wojewódzkich w zakresie problematyki dotyczącej obszarów wiejskich (Bański i in. 2009). Jednym z celów badania była ocena scenariuszy rozwoju obszarów wiejskich zawartych w dokumencie strategicznym. Ocena punktowa zawierała się w przedziale od 0 – brak scenariusza, do 3 – w strategii rozwoju województwa uwzględniono alternatywne scenariusze rozwoju obszarów wiejskich. Na 16 analizowanych strategiach w 8 st-

wierdzono występowanie scenariuszy, ale na ogół były to bardzo ogólne opracowania, tylko fragmentarycznie odnoszące się do obszarów wiejskich (tab. 10). Stwierdzono: „*Na ogół są to nieśmiałe próby wskazania kierunku rozwoju regionu w zależności od ogólnych trendów rozwojowych. Tylko strategia woj. mazowieckiego zawiera trzy różne scenariusze rozwoju, z których można wyciągać wnioski dla obszarów wiejskich. Natomiast w strategii woj. świętokrzyskiego przedstawiono scenariusze szans i zagrożeń, w których również można doszukać się elementów problematyki wiejskiej*” (Bański i in. 2009, s. 128).

Tabela 10. Ocena wojewódzkich strategii rozwoju pod kątem uwzględnienia w nich scenariuszy rozwoju obszarów wiejskich

Województwo	Charakterystyka	Ocena
Dolnośląskie	Brak	0
Kujawsko-pomorskie	Brak	0
Lubelskie	W szczegółowej projekcji rozwoju Lubelszczyzny w podziale na fazy obszarom wiejskim poświęcono niewiele uwagi	1
Lubuskie	Brak, ale ogólny scenariusz z elementami wiejskimi zawarto w wizji regionu w 2030 r.	2
Łódzkie	Brak	0
Małopolskie	Brak	0
Mazowieckie	Strategia zawiera trzy ogólne scenariusze rozwoju, w których część uwagi poświęcono obszarom wiejskich	3
Opolskie	Brak	0
Podkarpackie	Brak	0
Podlaskie	Brak	0
Pomorskie	W zasadzie brak, ale w rozdziale <i>Fazy realizacji strategii</i> przewidziano podział działań i ich efektów w różnych okresach realizacji	2
Śląskie	Brak	0
Świętokrzyskie	W obrębie ogólnych scenariuszy szans i zagrożeń zarysowano perspektywy dla obszarów wiejskich	1
Warmińsko-mazurskie	Pomimo że nie ma alternatywnych scenariuszy rozwoju, w analizie budżetów jednostek samorządowych obliczono dostępne środki w wariantach minimalnym i maksymalnym; może to pośrednio wskazywać na różne warianty rozwoju uzależnione od dostępnych środków	1
Wielkopolskie	W części wizyjnej zwraca się uwagę na możliwość różnych kierunków rozwoju w zależności od: integracji europejskiej, globalizacji gospodarki i modelu kierunku rozwoju państwa. Nie wykorzystano tego jednak do opracowania konkretnych scenariuszy rozwoju Wielkopolski.	1
Zachodniopomorskie	Nieśmiałe próby oceny perspektyw rozwoju demograficznego. W części koncepcyjnej rozpatrzono optymistyczny i pesymistyczny scenariusz rozwoju otoczenia, ale brak w nim ujęcia problemów wsi.	1

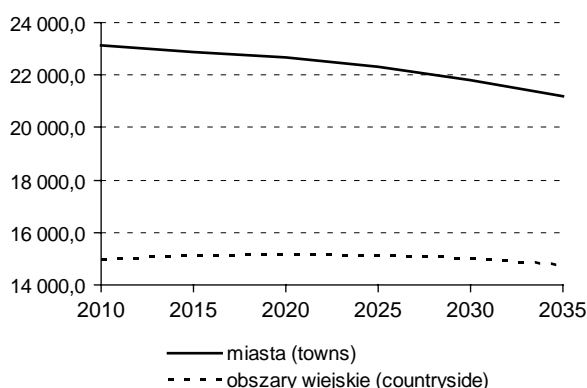
Źródło: Bański i in. 2009.

6. Prognozy na temat wybranych elementów struktury przestrzennej wsi

6.1. Prognozy demograficzne

Według danych GUS w 2011 r. liczba ludności Polski wynosiła 38 512 tys., z czego 39,2% stanowiła ludność wiejska. W ciągu ostatniej dekady odsetek mieszkańców wsi zwiększył się o około 1% i był to przede wszystkim rezultat odpływu mieszkańców miast na tereny podmiejskie. Podana wartość nie oddaje w sposób właściwy dynamiki tego zjawiska. Była ona stosunkowo duża, bo przewyższała tempo odpływu migracyjnego z tradycyjnych obszarów wiejskich do miast oraz zmiany administracyjnego statusu mieszkańców niektórych wsi w związku z rozrostem terytorialnym miast. Wpływ na dodatni bilans ludnościowy obszarów wiejskich w stosunku do miast miał również fakt nieco wyższej dzietności kobiet mieszkających na wsi (w 2010 r. wynosił w miastach 1,3, a na wsi 1,5).

W najbliższych dekadach można oczekiwać spadku ogólnej liczby mieszkańców kraju, w tym także ludności wiejskiej. Depopulacja będzie efektem ujemnego bilansu migracji zagranicznych oraz ubytku naturalnego. Według scenariusza Eurostatu z 2005 r. „*rozwój i liberalizacja*” liczba mieszkańców Polski spadnie w 2054 r. do 30 253 tys. osób, tj. 78,5% obecnego stanu, zaś wg scenariusza „*stagnacja i kontrola*” do 29 382 tys. osób – 76,3%. Na podobny trend spadkowy wskazuje prognoza GUS z 2007 r., która przewiduje przybierające na sile z upływem lat tempo ubytku ludności (*Prognoza ludności...* 2007). W scenariuszu najbardziej realistycznym zakłada się, że liczba mieszkańców Polski w 2035 r. wyniesie 35 993 tys. osób.

Ryc. 24. Prognoza liczby ludności (tys. osób)

Źródło: GUS.

Population estimates (thou. people)

Source: CSO.

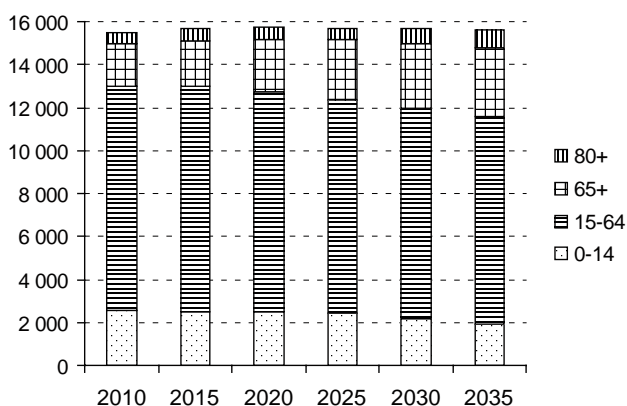
Według prognozy GUS liczba ludności miast będzie się stale obniżać, natomiast na wsi do 2022 r. liczebność populacji nieznacznie wzrośnie, zaś przez kilkanaście kolejnych lat przewiduje się jej niewielki spadek (ryc. 24). Spowoduje to dalszy wzrost udziału ludności wiejskiej, głównie w związku z odpływem mieszkańców miast na tereny sąsiadujące. W dłuższej perspektywie czasowej ludność będzie prawdopodobnie przenosiła się na dalej położone tereny wiejskie w związku z poprawą ich dostępności komunikacyjnej, polepszeniem się warunków życia i rozwojem usług medyczno-rehabilitacyjnych na wsi (np. domy opieki).

W latach 1984–2006 rejestrowano w Polsce stały ubytek liczby ludności związany z gwałtownym spadkiem liczby urodzeń, utrzymującą się na podobnym poziomie liczbą zgonów i ujemnym bilansem migracji zagranicznych. Od 2006 r. trend został odwrócony głównie za sprawą ograniczenia emigracji, a także nieznacznego wzrostu liczby urodzeń, będącego echem wyżu demograficznego z pierwszej połowy lat 80. Jednakże wg GUS aktualny poziom reprodukcji nie gwarantuje zastępowalności pokoleń, bo nadal utrzymuje się obserwowany od 1989 r. okres depresji urodzeniowej (*Stan i struktura...* 2011). Po 2013 r. przewidywany jest ubytek naturalny ludności na skutek starzenia się społeczeństwa oraz spadku liczby kobiet w wieku rozrodczym.

W ciągu ostatnich trzydziestu lat spadł wyraźnie wskaźnik dzietności kobiet, głównie tych mieszkających na wsi (w 1980 r. wynosił 2,6). Przesunęła się także najwyższa płodność kobiet do grupy wiekowej 25–29 lat. Opisywane zmiany są m.in. rezultatem wzrostu poziomu wykształcenia kobiet i ich aspiracji zawodowych, przenoszenia na wieś miejskiego stylu życia oraz kształtowania się nowego modelu rodziny. Należy zatem spodziewać się, że różnica wskaźnika dzietności kobiet mieszkających pomiędzy wsią i miastem ulegnie redukcji. Prognozy Eurostatu zakładają na najbliższe kilka lat nieznaczną poprawę wskaźnika dzietności kobiet do około 1,5–1,6 i utrzymywanie się go na tym poziomie do 2050 r.

Procesowi ubytku ludnościowego będzie towarzyszył wzrost przeciętnego trwania życia; w 2011 r. wynosiło ono w przypadku kobiet 80,9 lat, zaś mężczyzn – 72,4 lata. Według M. Kupiszewskiego i J. Bijaka (2007) w 2050 r. wartości te wzrosną odpowiednio do 85,8 i 80,4 lat, co będzie wynikiem poprawy warunków życia i opieki medycznej oraz podnoszenia się świadomości społecznej na temat zdrowego trybu życia i jego ochrony. W związku z tym oczekuje się utrwalania trendu starzenia się społeczeństwa. Jest on już teraz szczególnie widoczny na terenach peryferyjnych, z których „odpłynęła” przede wszystkim ludność młoda.

Zarysowane powyżej zmiany będą miały istotny wpływ na strukturę demograficzną wsi, w tym przede wszystkim na strukturę wieku (ryc. 25). Wzrostowi liczby ludności w wieku poprodukcyjnym będzie towarzyszył utrzymujący się niski stan liczby dzieci i młodzieży oraz ludności w wieku produkcyjnym. W konsekwencji wzrośnie współczynnik obciążenia demograficznego, co wraz ze wzrostem potrzeb opieki zdrowotnej i zabezpieczenia społecznego na wsi oraz pogorszeniem się zasobów pracy spowoduje poważne wyzwania społeczne.

Ryc. 25. Zmiany struktury wieku na wsi (tys. osób)

Źródło: GUS.

Changes of the age structure in rural areas (thou. people)

Source: CSO.

6.2. Prognozy gospodarcze

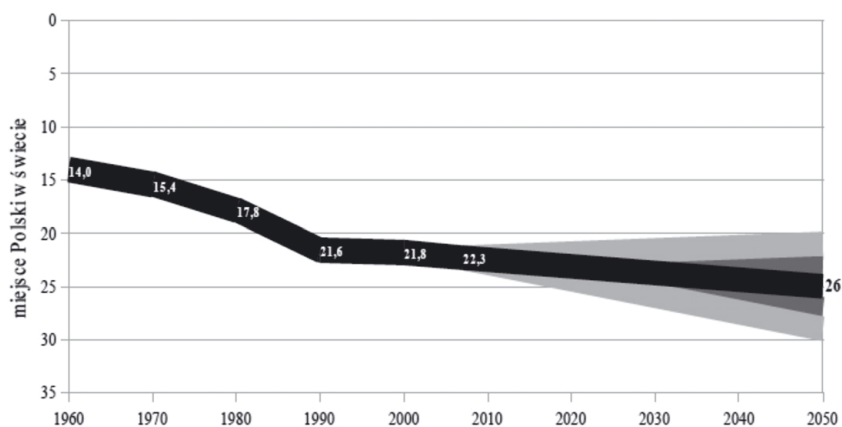
Prognozy ekonomiczne nie wybiegają na ogół w tak odległą przyszłość jak demograficzne, bo uwarunkowania gospodarcze są mniej stabilne od czynników ludnościowych i mogą ulegać bardziej niespodziewanym zmianom. Według raportu *Polska 2050* nasz kraj o ograniczonym potencjale ludnościowym, ekonomicznym i kulturowo-intelektualnym będzie poddany przekształceniom głównie pod wpływem czynników od nas niezależnych. Uśrednione wskaźniki ludnościowe i ekonomiczne GUS lokują Polskę na około 22 miejscu w świecie, a prognozy wskazują na stopniowe obniżanie się naszej pozycji do około 26 w 2050 r. (ryc. 26). Jeszcze gorsze miejsce zajmujemy pod względem wskaźników „cywilizacyjnych” (liczba doktorantów, patenty, wydatki na B+R, itp.). W rankingu ONZ według *human development index* (HDI) zajmowaliśmy w 2011 r. dopiero 39 miejsce.

Pesymistyczne wnioski autorów raportu budzą dyskusyjne uwagi. Po pierwsze, w ciągu stosunkowo krótkiego czasu Polska dokonała w wielu dziedzinach skoku cywilizacyjnego, który bardziej optymistycznie nastraja do przyszłych zmian. Po drugie, wejście do Unii Europejskiej stało się katalizatorem rozwoju społecznego i intelektualnego, którego efekty są już widoczne (udział polskich placówek naukowych w projektach europejskich, stypendia i wymiany, wzrost aktywności społecznej, itp.). Po trzecie, wskaźniki tego typu mają charakter bardziej publicystyczny niż rzetelnej oceny sytuacji. Porównywanie ze sobą krajów takich jak np. Polska i Brunei lub Andora nie ma większego sensu.

Według projektu *Wizji zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050* (2012) opracowanego na podstawie dyskusji i konsultacji z przedstawicielami biznesu (143 osoby ze 115 organizacji), kluczowymi czynnikami sukcesu gospo-

darczego Polski będą: edukacja, innowacyjność i współpraca. W związku z tym w perspektywie nadchodzących dekad nasza uwaga będzie zwrócona na: kapitał społeczny i ludzki, infrastrukturę, energetykę, ochronę środowiska oraz jakość państwa i instytucji.

Ryc. 26. Średnie miejsce Polski w świecie w latach 1960-2050

Źródło: *Raport Polska 2050*, 2011.

Average Poland's position in the World in years 1960-2050

Source: *Poland 2050 Report*, 2011 (in Polish.)

Generalnie z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że w strukturze PKB wzrośnie rola usług i przemysłu wysokich technologii kosztem rolnictwa i tradycyjnych gałęzi przemysłu. Na obszarach wiejskich będą pojawiały się nowe funkcje gospodarcze przejmujące stopniowo wiodącą rolę w rozwoju. W sąsiedztwie miast powstawać będą klastry technologiczne, zaś na tradycyjnych obszarach wiejskich rozwiną się funkcje rezydencjalne, rekreacyjne, wyspecjalizowana produkcja żywności oraz energii ze źródeł alternatywnych.

W gospodarce rolnej wraz ze zmianami struktury agrarnej redukowane będzie zatrudnienie. Według *Strategii rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013* (2005) zmiany agrarne będą przebiegały jednak wolno w związku z niechęcią wyzbywania się własności ziemskiej. Szacuje się też, że do 2020 r. liczba gospodarstw rolnych (o powierzchni powyżej 1 ha) zmniejszy się do 1700 tys. Jednocześnie wzrośnie ich polaryzacja wielkościowa, tj. przybędzie gospodarstw „karłowatych” i gospodarstw dużych. Liczba tych ostatnich wzrośnie głównie na skutek kurczenia się gospodarstw o powierzchni 3–10 ha. W związku z tym wzrośnie regionalne zróżnicowanie struktury wielkościowej gospodarstw; na kierunku północ-południe. Na północy zwiększy się liczebność gospodarstw dużych, na południu – małych.

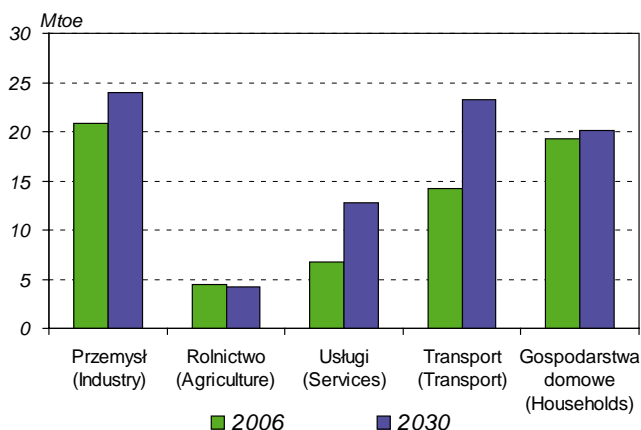
Ważną rolę w kształtowaniu przyszłej struktury agrarnej odegra polityka regionalna wspierająca rozwój nowych funkcji gospodarczych na wsi i zwiększająca aktywność i mobilność ludności pracującej oraz polityka rolna wprowadzająca

programy rolno-środowiskowe, wspierająca wielofunkcyjność rolnictwa, młodych rolników i różnicowanie produkcji.

6.3. Prognozy środowiskowe

Wśród największych wyzwań, przed jakimi stoi Polska w perspektywie nadchodzących dekad jest utrzymanie wysokiej jakości walorów środowiska naturalnego, które będzie poddawane przez gospodarkę coraz większej presji, a konieczność jego ochrony będzie generowała konflikty. W tym kontekście szczególnie istotna interakcja będzie zachodziła na linii środowisko-energetyka. Chodzi tu o problem bezpieczeństwa energetycznego kraju i związanego z nim zagadnienia redukcji emisji CO₂ do atmosfery.

Według Agencji Rynku Energii (2009) wzrost zapotrzebowania na energię finalną w 2030 r. będzie wyższy o około 29% w porównaniu z 2006 r., głównie w wyniku rozwoju transportu i sektora usług (ryc. 27). W tym samym czasie jesteśmy zobligowani do stałej redukcji emisji CO₂. Gospodarka polska wymaga więc dywersyfikacji źródeł energii, w tym przede wszystkim ograniczania wykorzystania źródeł konwencjonalnych (węgiel kamienny i węgiel brunatny) na rzecz źródeł alternatywnych i paliwa jądrowego.

Ryc. 27. Zapotrzebowanie na energię finalną brutto wg sektorów

Źródło: *Prognoza zapotrzebowania...* 2009.

Gross final energy demand by sectors

Source: Fuel and energy demand forecast..., 2009 (in Polish).

Prognozy struktury wytwarzania energii elektrycznej są różnicowane, tym niemniej wszystkie wskazują na wyraźny wzrost udziału źródeł odnawialnych i energetyki nuklearnej. Według Banku Światowego przy niskiej cenie gazu udział źródeł odnawialnych w produkcji energii elektrycznej brutto w Polsce w 2030 r. wyniesie 20%, a paliw jądrowych 19%; natomiast w przypadku wysokich cen gazu wartości te wyniosą odpowiednio 21% i 12%. Analogiczne prognozy Minis-

terstwa Gospodarki mówią o udziale źródeł odnawialnych na poziomie 19% i paliw jądrowych 16%. Efektem tych zmian będzie ograniczenie emisji CO₂ do około 8,5% poniżej poziomu z 1990 r.

Przygotowano też dwie prognozy dla perspektywy 2050 (Greenpeace i Energysys). Greenpeace (2008) rozważa scenariusz rewolucji energetycznej, w której aż 80% energii elektrycznej miałyby być produkowane z wykorzystaniem potencjału słońca, biomasy i wiatru. Dużo mniej „radykalny” scenariusz przedstawia EnergSys (2010), według którego dzięki polityce „dekarbonizacji” ponad połowę produkcji energii elektrycznej zapewni energetyka jądrowa i źródła odnawialne.

Bez względu na przyjęty scenariusz i poziom jego optymizmu należy stwierdzić, że znaczenie źródeł odnawialnych będzie bardzo ważnym elementem w strukturze produkowanej energii. Miejscem jej produkcji będą przede wszystkim obszary wiejskie, gdzie lokowane będą farmy wiatrowe, a rolnictwo i leśnictwo będą dostarczycielami biomasy. Podmioty wytwarzające energię i zasięgi ich działania będą miały prawdopodobnie lokalny wymiar. Energetyka różnicuje funkcje gospodarcze wsi i gospodarstw rolnych oraz wygeneruje nowe miejsca pracy. Ubocznym skutkiem jej rozwoju może być psucie krajobrazu oraz degradacja środowiska i bioróżnorodności w związku z nadmiernym rozwojem uprawy roślin energetycznych.

Zmniejszenie roli węgla w energetyce przyczyni się do ograniczenia emisji gazów cieplarnianych i pyłów. Zjawisku temu będzie sprzyjała też dywersyfikacja źródeł energii w sektorze transportowym i programy promujące paliwa alternatywne. Działania te będą podporządkowane polityce klimatycznej mającej na celu ograniczenie oddziaływania na klimat i adaptację do jego zmian. Polska nie należy obecnie do grupy krajów najbardziej narażonych na zmiany klimatyczne, ale ich skutki będą lub są już widoczne również u nas. Szczególnie narażone na zmiany klimatyczne w Polsce, w tym przede wszystkim na skutki ekstremalnych zjawisk pogodowych, są rolnictwo i gospodarka wodna. W mniejszym stopniu dotyczą one także leśnictwa, turystyki, transportu i ochrony zdrowia.

Rolnictwo, jak żadna inna gałąź gospodarki, jest zależne od klimatu i zjawisk atmosferycznych. Długotrwałe zmiany temperaturowe kształtują nowe zasięgi upraw, terminy wykonywania prac polowych, plonowanie itp. Zmuszają też rolników do poszukiwania nowych rozwiązań i metod produkcji.

Interakcja klimat-rolnictwo jest dwukierunkowa, ale na pewno klimat oddziałuje silniej na rolnictwo, niż ono na klimat. Tym niemniej wycinanie dużych połaci leśnych pod uprawy rolnicze, tworzenie wielkich powierzchni upraw monokulturowych, nawadnianie upraw, powodują lokalne lub globalne zmiany warunków klimatycznych.

Dyskusja wśród naukowców o przyszłości klimatycznej Ziemi toczy się wokół dwóch przeciwstawnych hipotez. Jedna z nich mówi o rosnącym ociepleniu i proces ten potwierdza zdecydowana większość badaczy, druga zaś mówi o nadchodzącym ochłodzeniu. W 2008 r. na łamach tygodnika *Polityka* pojawił się artykuł Z. Jaworowskiego (2008), który wywołał dyskusję w środowisku naukowym. Co prawda tygodnik ten nie ma wiele wspólnego z nauką, ale faktem jest, że w dyskusji wzięli udział znani polscy specjaliści od klimatu i geofizyki

atmosfery. Autor artykułu twierdził, że tak naprawdę niewiele potrafimy powiedzieć o naszym wpływie na klimat i być może jesteśmy w okresie jego ochładzania. Dowodem na to może być słabsza aktywność słońca, wzrost powierzchni pokrywy śnieżnej na półkuli północnej, spadek przeciętnej temperatury na biegunie południowym, wzrost zasięgu i grubości lodu pomiędzy Grenlandią a Kanadą. Zdaniem K. Kożuchowskiego (2008) hipotezę o przyczynach efektu cieplarnianego tkwiących w działaniach człowieka uznaje się w Międzyrządowym Zespole do spraw Zmian Klimatu (*Intergovernmental Panel on Climate Change* – IPCC) w 90% za udowodnioną. Według czwartego Raportu IPCC wzrost średniej temperatury od połowy XX wieku jest najprawdopodobniej wywołany wzrostem stężenia gazów cieplarnianych, za które odpowiada człowiek. Według K. Hamana (2008) pogląd o antropogenicznym podłożu współczesnego ocieplenia jest jednak nadal tylko hipotezą, a nie ugruntowaną teorią. Jego zdaniem nie da się wykluczyć, że na zmiany klimatu wpływają procesy naturalne, a ograniczenie emisji gazów cieplarnianych nie zahamuje tego procesu.

Większość wyników badań potwierdza tezę o przyspieszającym wzroście temperatury na naszym globie. Wzrosty te były obserwowane w ostatnim ćwierćwieczu szczególnie na półkuli północnej w strefie polarnej. Bardzo niewielkie obszary charakteryzowały się natomiast spadkiem średniej temperatury i występowały one w sąsiedztwie Ameryki Południowej oraz na wybrzeżu Antarktydy.

Trudno o jedność poglądów w zakresie problemu zmian klimatu. Tym niemniej można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że większością badających to zjawisko, że w naszych szerokościach geograficznych mamy do czynienia z tzw. efektem cieplarnianym, którego skutkiem jest wzrost przeciętnej temperatury powietrza. Wobec powyższego pojawia się podstawowe pytanie, jak te zmiany wpłyną na gospodarkę rolną? Czy zmiany klimatu wymagają przeformułowania działań w celu zabezpieczenia żywnościowego Polski? Jakie będą skutki zmian klimatu odnośnie potencjału produkcyjnego w rolnictwie?

W strefie klimatów umiarkowanych występują na ogół dogodne warunki dla rolnictwa. Podstawowymi uprawami są zboża (pszenica, jęczmień), ziemniaki, buraki cukrowe, rzepak, kukurydza. W kontynentalnej odmianie klimatu umiarkowanego sezonowość warunków pogodowych, w tym przede wszystkim nierównomierny rozkład opadów atmosferycznych, stawia przed rolnictwem poważne wyzwania. Natomiast w strefie wpływu mas powietrza morskiego rozkład temperatury i opadów atmosferycznych jest korzystniejszy, a ryzyko niepowodzenia produkcyjnego wynikającego z przyczyn pogodowych jest niewielkie.

Polska, leżąc na obszarze przejściowym pomiędzy klimatem morskim i kontynentalnym, ma bardzo zróżnicowane warunki do prowadzenia działalności rolniczej. Na zachodzie zaznacza się wyraźny wpływ mas powietrza oceanicznego łagodzących warunki klimatyczne, zaś na wschodzie klimat jest ostrzejszy i wymaga większej selekcji wśród upraw roślinnych. Specyfiką klimatu Polski jest jego zmienność w poszczególnych latach. Każdy rok może przynieść mroźną i suchą lub ciepłą i wilgotną zimę oraz ciepłe i suche lub chłodne i wilgotne lato.

Prognozowany wzrost temperatury na Ziemi będzie zróżnicowany przestrzennie, a jego największa zmiana, jak wskazują na to dotychczasowe obserwacje i badania, wystąpi prawdopodobnie w wyższych szerokościach geograficznych. Naukowcy nie potrafią określić, jak duże będą to zmiany, ale są raczej zgodni co do tego, że ich tempo będzie większe niż dotychczas. Skutki powinny być wyraźne na terytorium naszego kraju w postaci wydłużenia się okresu wegetacyjnego. Zjawisko takie umożliwi wprowadzenie większego spektrum upraw. Z optymistycznych scenariuszy wynika, że na krańcach zachodnich Polski okres wegetacji może trwać nawet przez cały rok.

Wzrost temperatury zmieni geograficzne zasięgi występowania poszczególnych roślin uprawnych. W Polsce wzrośnie udział roślin, które są obecnie uprawiane na południe od Karpat. Spowoduje to daleko idące zmiany w kierunkach rolniczego zagospodarowania ziemi. W strukturze zasiewów zmniejszeniu ulegnie udział „zimnolubnych” ziemniaków i żyta, których zasięg występowania przesunie się na północ.

Konsekwencją globalnego wzrostu temperatury będą prawdopodobnie przestrzenne zmiany ilościowe opadów atmosferycznych. Spodziewać się można także sezonowych zmian opadów atmosferycznych, które mogą mieć wpływ na wybór odpowiednich odmian roślin uprawnych. Ponadto koncentracja opadów w krótkich okresach może skutkować natężoną erozją gleby oraz intensyfikacją rozwoju szkodników i chorób roślin.

W przypadku Polski najmniejsze opady atmosferyczne występują na obszarze Wielkopolski, Kujaw, zachodniej części Mazowsza i środkowej części Wyżyny Lubelskiej. Według IUNG suma roczna opadów nie przekracza tam na ogół poziomu 550 mm. Są to obszary często dotykane zjawiskiem suszy. Pokrywają się one w znacznym stopniu ze strategicznymi obszarami zabezpieczenia żywnościowego. Dlatego też problem opadów atmosferycznych powinien być szczególnie podkreślany w badaniach wpływu klimatu na rolnictwo w naszym kraju. Częste susze mogą całkowicie zniwelować rosnący potencjał produkcyjny rolnictwa wynikający z wydłużenia okresu wegetacyjnego i wzrostu średniej temperatury.

Zjawisko obniżenia ilości opadów obserwowane jest często na Kujawach. W latach charakteryzujących się niskimi opadami (240–250 mm rocznie) i długimi okresami bezopadowymi, poziom wody gruntowej na łąkach nadnoteckich spada znacznie, co powoduje przesuszenie wierzchniej warstwy gleby i znaczący spadek produkcji masy zielonej (Błażejczyk i in. 2005).

Zmianom klimatu towarzyszy wzrost natężenia zjawisk ekstremalnych (silne mrozy, upały, gwałtowne ulewę, wichry, susze), które w istotny sposób zwiększają ryzyko produkcyjne w rolnictwie. Mogą one niwelować zyski związane z poprawą termicznych warunków uprawy i wydłużenia się okresu wegetacji. Szczególnie istotne w przypadku Polski jest zapewnienie optymalnego gospodarowania wodą, zabezpieczającego przed skutkami suszy oraz ograniczającego skutki powodzi.

7. Scenariusze rozwoju obszarów wiejskich

7.1. Eksperskie scenariusze stanów otoczenia

Wśród czterech podstawowych metod scenariuszowych najbardziej przydatnym do badania przyszłych zjawisk społeczno-ekonomicznych na obszarach wiejskich wydaje się być scenariusz stanów otoczenia, który poddano pewnym modyfikacjom. Mianowicie wśród sześciu sfer (ekonomiczna, techniczna, prawna, polityczna, społeczno-demograficzna, przyrodnicza) uwzględniono też takie czynniki, które nie należą do tzw. „otoczenia”, lecz wynikają bezpośrednio ze specyfiki obszarów wiejskich. W ten sposób opisano szerszy zbiór możliwych uwarunkowań. Ponadto, ze względu na ograniczoną liczbę czynników (w każdej sferze proponowano tylko po 4 czynniki), w przypadku scenariusza najbardziej prawdopodobnego uwzględniono tylko uśrednioną siłę ich oddziaływania bez rozróżniania siły wpływu dodatniej i osobno siły wpływu ujemnej. Pominięto też scenariusz niespodziankowy, czyli ten, który ma najmniejsze prawdopodobieństwo wystąpienia.

Zwrócono się do pięciu ekspertów o identyfikację istotnych uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich, oraz oszacowanie ich siły wpływu i prawdopodobieństwo wystąpienia odpowiedniego trendu. Wszyscy eksperci reprezentują jedną dyscyplinę – geografię, co ogranicza zakres spojrzenia na przyszłość polskiej wsi. W przyszłości planuje się wykonanie podobnych badań z udziałem socjologów i ekonomistów wsi. W badaniu przyjęto perspektywę 2050 roku. Opis i komentarze do tabel są autorską interpretacją uzyskanych wyników.

Ekspert 1

Pierwszym ekspertem był dr hab. Roman Kulikowski z Zakładu Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego IGiPZ PAN. Jego zainteresowania badawcze ogniskują się przede wszystkim wokół struktury przestrzennej rolnictwa, w tym szczególnie zagadnień użytkowania ziemi oraz produktywności i towarowości rolnictwa. W wyodrębnionych przez eksperta uwarunkowaniach rozwoju obszarów wiejskich pierwszoplanową rolę odgrywają więc cechy rolnicze (tab. 11). Wynika z tego ogólny wniosek, że gospodarka rolna będzie nadal wiodącym elementem działalności gospodarczej na wsi, a poziom zaawansowania technicznego, produkcyjnego i marketingowego w tym sektorze będzie rzutował na inne przedsięwzięcia podejmowane przez mieszkańców wsi. Bardzo ważną rolę w rozwoju obszarów wiejskich – zdaniem eksperta – będzie odgrywała „restrykcyjna” polityka rolna polegająca na zaostrzaniu przepisów prawnych i wzroście znaczenia unormowań podejmowanych przez „Brukselę”. Stanowisko takie jest przeciwstawne do opinii innych badanych ekspertów.

Tabela 11. Analiza trendów – ekspert 1

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Ekonomiczna	Długookresowa tendencja zmian gospodarki w Europie	wzrost	5	0,7
		stabilizacja	2	0,2
		spadek	-3	0,1
	Relacja cen produkty rolne – produkty pozostałe	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	4	0,4
		spadek	-2	0,2
	Eksport produktów rolnych	wzrost	2	0,3
		stabilizacja	5	0,5
		spadek	-3	0,2
	Środki na rozwój rolnictwa ekologicznego	wzrost	4	0,5
		stabilizacja	3	0,4
		spadek	-3	0,1
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Techniczna	Wyposażenie obszarów wiejskich w infrastrukturę techniczną i drogową	wzrost	5	0,6
		stabilizacja	-2	0,3
		spadek	-3	0,1
	Standard wyposażenia mieszkań wiejskich	wzrost	3	0,7
		stabilizacja	2	0,2
		spadek	-3	0,1
	Czas dojazdu do większych miast	wzrost	5	0,4
		stabilizacja	-2	0,4
		spadek	-3	0,2
	Nowe technologie produkcji w rolnictwie	wzrost	4	0,5
		stabilizacja	-2	0,3
		spadek	-3	0,2
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Prawna	Restrykcyjność przepisów prawnych dotyczących odnowy terenów wiejskich	wzrost	4	0,5
		stabilizacja	2	0,2
		spadek	-3	0,3
	Przepisy dotyczące realizacji WPR UE	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	-3	0,3
	Regulacje prawne dotyczące energetyki niekonwencjonalnej	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	2	0,5
		spadek	-2	0,1
	Restrykcyjność prawa o utrzymaniu w dobrej kulturze rolnej	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	1	0,4
		spadek	-2	0,2

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Polityczna	Rola wsparcia konkurencyjności obszarów wiejskich	wzrost	5	0,4
		stabilizacja	-2	0,5
		spadek	-3	0,1
	Udział funduszu orientacji	wzrost	3	0,7
		stabilizacja	3	0,2
		spadek	-2	0,1
	Rola mieszkańców wsi we władzach samorządowych	wzrost	5	0,2
		stabilizacja	1	0,6
		spadek	-4	0,2
	Rola mieszkańców wsi w organizacjach politycznych	wzrost	5	0,3
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	-3	0,2
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Społeczno-demograficzna	Pozycja społeczna mieszkańców wsi	wzrost	5	0,3
		stabilizacja	2	0,4
		spadek	-2	0,3
	Udział ludności produkcyjnej w strukturze mieszkańców	wzrost	5	0,2
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	-3	0,3
	Kapitał społeczny	wzrost	3	0,4
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	-2	0,3
	Udział młodych kobiet na wsi	wzrost	4	0,3
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	-3	0,2
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Przyrodnicza	Bioróżnorodność	wzrost	4	0,3
		stabilizacja	3	0,4
		spadek	-2	0,3
	Jakość wód podziemnych	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	3	0,4
		spadek	-2	0,2
	Powierzchnia gospodarstw ekologicznych	wzrost	5	0,6
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-3	0,1
	Czystość powietrza na wsi	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	4	0,4
		spadek	-2	0,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta

Tabela 12. Scenariusz optymistyczny – ekspert 1

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Korzystne tendencja w gospodarce europejskiej	5	4,5
	Korzystne relacje cen produkty rolne – inne produkty	4	
	Stabilizacja eksportu produktów rolnych	5	
	Wzrost napływu środków na rozwój rolnictwa ekologicznego	4	
Techniczna	Poprawa wyposażenia obszarów wiejskich w infrastrukturę techniczną i drogową	5	4,2
	Poprawa standardu wyposażenia mieszkań	3	
	Skrócenie czasu dojazdu do większych miast	5	
	Rozwój nowych technologii produkcji w rolnictwie	4	
Prawna	Wzrost restrykcyjności przepisów prawnych dotyczących odnowy terenów wiejskich	4	4
	Korzystne dla obszarów wiejskich przepisy dotyczące realizacji WPR UE	4	
	Korzystne regulacje prawne dotyczące energetyki niekonwencjonalnej	4	
	Wzrost restrykcyjności prawa o utrzymaniu w dobrej kulturze rolnej	4	
Polityczna	Wzrost wsparcia konkurencyjności obszarów wiejskich	5	4,5
	Wzrost znaczenia funduszu orientacji kosztem funduszu gwarancji	3	
	Wzrost udziału mieszkańców wsi we władzach samorządowych	5	
	Wzrost znaczenia mieszkańców wsi w organizacjach politycznych	5	
Społeczno-demograficzna	Poprawa pozycji społecznej mieszkańców wsi	5	4,2
	Wzrost udziału ludności w wieku produkcyjnym w strukturze wiekowej mieszkańców wsi	5	
	Poprawa kapitału społecznego	3	
	Wzrost udziału młodych kobiet na wsi	4	
Przyrodnicza	Wzrost bioróżnorodności	4	4,2
	Poprawa jakości wód podziemnych	4	
	Wzrost powierzchni gospodarstw ekologicznych	5	
	Poprawa czystości powietrza	4	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela. 13. Scenariusz pesymistyczny – ekspert 1

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Niekorzystne tendencja w gospodarce europejskiej	-3	-2,7
	Niekorzystne relacje cen produkty rolne – inne produkty	-2	
	Spadek eksportu produktów rolnych	-3	
	Obniżenie napływu środków na rozwój rolnictwa ekologicznego	-3	
Techniczna	Pogorszenie wyposażenia obszarów wiejskich w infrastrukturę techniczną i drogową	-3	-3
	Pogorszenie standardu wyposażenia mieszkań	-3	
	Wydłużenie czasu dojazdu do większych miast	-3	
	Brak nowych technologii produkcji w rolnictwie	-3	
Prawna	Spadek restrykcyjności przepisów prawnych dotyczących odnowy terenów wiejskich	-3	-2,5
	Niekorzystne dla obszarów wiejskich przepisy dotyczące realizacji WPR UE	-3	
	Niekorzystne regulacje prawne dotyczące energetyki niekonwencjonalnej	-2	
	Spadek restrykcyjności prawa o utrzymaniu w dobrej kulturze rolnej	-2	
Polityczna	Spadek wsparcia konkurencyjności obszarów wiejskich	-3	-3
	Spadek znaczenia funduszu orientacji kosztem funduszu gwarancji	-2	
	Zmniejszenie się udziału mieszkańców wsi we władzach samorządowych	-4	
	Obniżenie roli mieszkańców wsi w organizacjach politycznych	-3	
Społeczno-demograficzna	Pogorszenie pozycji społecznej mieszkańców wsi	-2	-2,5
	Spadek udziału ludności w wieku produkcyjnym w strukturze wiekowej mieszkańców wsi	-3	
	Pogorszenie kapitału społecznego	-2	
	Spadek udziału młodych kobiet na wsi	-3	
Przyrodnicza	Spadek bioróżnorodności	-2	-2,2
	Pogorszenie jakości wód podziemnych	-2	
	Spadek powierzchni gospodarstw ekologicznych	-3	
	Pogorszenie czystości powietrza	-2	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 14. Scenariusz najbardziej prawdopodobny – ekspert 1

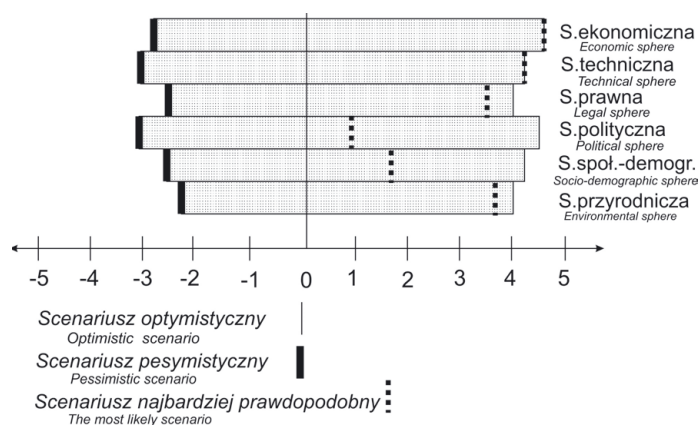
Sfera	Trend	Prawdopodobieństwo	Siła wpływu
Ekonomiczna	Korzystne tendencja w gospodarce europejskiej	0,7	5
	Korzystne relacje cen produkty rolne – inne produkty	0,4	4
	Stabilizacja eksportu produktów rolnych	0,5	5
	Wzrost napływu środków na rozwój rolnictwa ekologicznego	0,5	4
	Średnia siła wpływu		4,5
Techniczna	Poprawa wyposażenia obszarów wiejskich w infrastrukturę techniczną i drogową	0,6	5
	Poprawa standardu wyposażenia mieszkań	0,7	3
	Skrócenie czasu dojazdu do większych miast	0,4	5
	Rozwój nowych technologii produkcji w rolnictwie	0,5	4
	Średnia siła wpływu		4,2
Prawna	Wzrost restrykcyjności przepisów prawnych dotyczących odnowy terenów wiejskich	0,5	4
	Korzystne dla obszarów wiejskich przepisy dotyczące realizacji WPR UE	0,4	4
	Nie zmienione regulacje prawne dotyczące energetyki niekonwencjonalnej	0,5	2
	Wzrost restrykcyjności prawa o utrzymaniu w dobrej kulturze rolnej	0,4	4
	Średnia siła wpływu		3,5
Polityczna	Stabilizacja wsparcia konkurencyjności obszarów wiejskich	0,5	-2
	Wzrost znaczenia funduszu orientacji kosztem funduszu gwarancji	0,7	3
	Nie zmieniający się udziału mieszkańców wsi we władzach samorządowych	0,6	1
	Nie zmieniające się znaczenia mieszkańców wsi w organizacjach politycznych	0,5	1
	Średnia siła wpływu		0,75
Społeczno-demograficzna	Stabilna pozycja społecznej mieszkańców wsi	0,4	2
	Stabilny udział ludności w wieku produkcyjnym w strukturze wiekowej mieszkańców wsi	0,5	1
	Wzrost kapitału społecznego	0,4	3
	Stabilny udział młodych kobiet na wsi	0,5	1
	Średnia siła wpływu		1,7
Przyrodnicza	Stabilizacja bioróżnorodności	0,4	3
	Poprawa jakości wód podziemnych	0,4	4
	Wzrost powierzchni gospodarstw ekologicznych	0,6	4
	Poprawa czystości powietrza	0,4	4
	Średnia siła wpływu		3,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

W opinii eksperta największy wpływ na obszary wiejskie w scenariuszu optymistycznym będą miały pozytywne trendy w zakresie uwarunkowań politycznych (tab. 12). Ekspert wyraził przekonanie, że bardzo silne trendy pozytywne będą wynikały ze wspierania konkurencyjności obszarów wiejskich (można mieć zastrzeżenia, czy konkurencyjność jest czynnikiem politycznym, czy raczej ekonomicznym) oraz wzrostu aktywności społecznej i politycznej mieszkańców wsi. Z kolei najsłabszy wpływ na scenariusz optymistyczny – co może dziwić – będą miały czynniki ekonomiczne. Pozostałe grupy czynników będą miały raczej bardzo duży wpływ na korzystne tendencje na obszarach wiejskich.

Dużo mniejszą siłę wpływu będą miały negatywne trendy określające scenariusz pesymistyczny (tab. 13). W ocenie eksperta będzie ona wahała się od -3 do -2,2. Najbardziej negatywny wpływ mogą odgrywać czynniki techniczne i polityczne. O raczej optymistycznym obrazie przyszłych zmian na obszarach wiejskich świadczy też scenariusz najbardziej prawdopodobny (tab. 14). Wynika z niego, że tylko w przypadku czynników politycznych mogą nastąpić niekorzystne trendy. We wszystkich pozostałych sferach oddziaływania większe prawdopodobieństwo mają trendy pozytywne. Jednakże wskaźniki prawdopodobieństwa osiągną przeciętne wartości, rzadko przekraczając wartość 0,6.

Ogólny obraz trendów wskazuje na przewagę optymizmu eksperta co do przyszłych zmian na obszarach wiejskich (ryc. 28). Pozytywne zmiany na obszarach wiejskich są bardziej prawdopodobne, a realna siła wpływu poszczególnych czynników nie odbiega bardzo od zaproponowanych trendów optymistycznych. Można przyjąć, że rozbieżność pomiędzy scenariuszem optymistycznym i najbardziej prawdopodobnym, z wyjątkiem sfery społeczno-demograficznej i politycznej, jest nieduża.

Ryc. 28. Analiza trendów – ekspert 1

Źródło: opracowanie własne.

Analysis of trends – expert 1

Source: own elaboration.

Ekspert 2

Drugim ekspertem był dr Krzysztof Janc z Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na teorii procesów przestrzennych oraz zróżnicowaniu przestrzennym kapitału społecznego i ludzkiego. Część prac badawczych poświęca też obszarom wiejskim.

Wśród sześciu sfer oddziaływania największy wpływ na przyszłe zmiany na obszarach wiejskich będą miały – zdaniem tego eksperta – czynniki ekonomiczne, przyrodnicze i społeczno-demograficzne (tab. 15). Wśród nich największą siłą wpływu charakteryzują się: poziom bezrobocia, migracje, wskaźnik urodzeń, zmiany klimatyczne i natężenie zjawisk ekstremalnych. Z kolei najmniejszy wpływ na rozwój obszarów wiejskich będą miały czynniki techniczne.

W przeciwieństwie do pierwszego eksperta w ocenie przyszłych przekształceń stosunkowo dużą rolę odgrywają zjawiska negatywne, których siła wpływu jest nawet większa niż zjawisk o oddziaływaniu pozytywnym. Można z tego wysnuć ogólny wniosek, że ekspert ma bardziej pesymistyczną ocenę co do przyszłych trendów na obszarach wiejskich. Dotyczy to szczególnie zmian wywołanych przez uwarunkowania przyrodnicze i społeczno-demograficzne.

Tabela 15. Analiza trendów – ekspert 2

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Ekonomiczna	Znaczenie usług on-line	wzrost	4	0,7
		stabilizacja	2	0,2
		spadek	-3	0,1
	Znaczenie dużych krajów azjatyckich	wzrost	-4	0,6
		stabilizacja	-1	0,2
		spadek	4	0,2
	Dynamika zmian uwarunkowań działalności ekonomicznej	wzrost	-3	0,6
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	4	0,1
	Bezrobocie	wzrost	-5	0,3
		stabilizacja	-1	0,4
		spadek	4	0,3

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Techniczna	Tempo zmian technologicznych	wzrost	-2	0,8
		stabilizacja	1	0,1
		spadek	2	0,1
	Wpływ nowych inwestycji przemysłowych	wzrost	-2	0,8
		stabilizacja	1	0,1
		spadek	2	0,1
	Uzależnienie od Internetu	wzrost	-2	0,5
		stabilizacja	1	0,4
		spadek	3	0,1
	„Alternatywne” źródła energii	wzrost	3	0,7
		stabilizacja	1	0,2
		spadek	-2	0,1
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Prawna	Wpływ prawa międzynarodowego	wzrost	-3	0,6
		stabilizacja	-1	0,3
		spadek	2	0,1
	Zakres regulacji centralnej	wzrost	-3	0,5
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	3	0,2
	Kontrola przepływu informacji	wzrost	-5	0,6
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	3	0,1
	Kontrola przepływu kapitału ludzkiego	wzrost	-2	0,5
		stabilizacja	1	0,2
		spadek	3	0,3
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Polityczna	Demokracja bezpośrednia	wzrost	4	0,7
		stabilizacja	-1	0,2
		spadek	-3	0,1
	Konflikty zbrojne	wzrost	-1	0,2
		stabilizacja	1	0,7
		spadek	2	0,1
	Terroryzm	wzrost	-2	0,7
		stabilizacja	1	0,2
		spadek	3	0,1
	Tendencje do uniezależnienia od władzy centralnej	wzrost	4	0,6
		stabilizacja	-1	0,2
		spadek	-4	0,2

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Społeczno-demograficzna	Liczba urodzeń	wzrost	4	0,3
		stabilizacja	-1	0,3
		spadek	-4	0,4
	Napływ migrantów z zagranicy	wzrost	-5	0,8
		stabilizacja	-1	0,1
		spadek	4	0,1
	Napływ ludności z miast	wzrost	4	0,6
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-3	0,1
	Ubóstwo	wzrost	-4	0,2
		stabilizacja	-2	0,3
		spadek	4	0,5
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Przyrodnicza	Środowiskowe regulacje międzynarodowe	wzrost	-4	0,5
		stabilizacja	-2	0,4
		spadek	3	0,1
	Katastrofy ekologiczne	wzrost	-5	0,2
		stabilizacja	-1	0,7
		spadek	3	0,1
	Zmiany klimatu	wzrost	-5	0,3
		stabilizacja	-1	0,6
		spadek	4	0,1
	Bioinżynieria	wzrost	5	0,6
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-3	0,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta

Tabela 16. Scenariusz optymistyczny – ekspert 2

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Wzrost znaczenia usług on-line	4	4
	Spadek roli dużych krajów azjatyckich	4	
	Spadek dynamiki zmian uwarunkowań działalności ekonomicznej	4	
	Spadek bezrobocia	4	

Techniczna	Spadek tempa zmian technologicznych	2	2,5
	Zmniejszenie się roli nowych inwestycji przemysłowych	2	
	Spadek uzależnienia od Internetu	3	
	Wzrost udziału alternatywnych źródeł energii	3	
Prawna	Zmniejszenie roli prawa międzynarodowego	2	2,7
	Oslabienie zakresu regulacji centralnych	3	
	Ograniczenie kontroli przepływu informacji	3	
	Ograniczenie kontroli przepływu kapitału ludzkiego	3	
Polityczna	Wzrost demokracji bezpośredniej	4	2,7
	Mniej konfliktów zbrojnych	2	
	Spadek poziomu terroryzmu na świecie	1	
	Spadek zależności od władz centralnych	4	
Społeczno-demograficzna	Wzrost liczby urodzeń	4	4
	Spadek napływu migrantów z zagranicy	4	
	Wzrost napływu ludności miejskiej	4	
	Spadek ubóstwa	4	
Przyrodnicza	Spadek znaczenia środowiskowych regulacji międzynarodowych	3	3,7
	Spadek liczby katastrof ekologicznych	3	
	Oslabienie tendencji zmian klimatu	4	
	Wzrost znaczenia bioinżynierii	5	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 17. Scenariusz pesymistyczny – ekspert 2

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Spadek znaczenia usług on-line	-3	-3,7
	Wzrost znaczenia dużych krajów azjatyckich	-4	
	Wzrost dynamiki zmian uwarunkowań działalności ekonomicznej	-3	
	Wzrost bezrobocia	-5	
Techniczna	Wzrost tempa zmian technologicznych	-2	-2
	Wzrost roli nowych inwestycji przemysłowych	-2	
	Wzrost uzależnienia od Internetu	-2	
	Spadek udziału alternatywnych źródeł energii	-2	
Prawna	Wzrost roli prawa międzynarodowego	-3	-3,2
	Wzrost zakresu regulacji centralnych	-3	
	Wzrost kontroli przepływu informacji	-5	
	Wzrost kontroli przepływu kapitału ludzkiego	-2	

Polityczna	Spadek poziomu demokracji bezpośredniej	-3	-2,5
	Wielej konfliktów zbrojnych	-1	
	Wzrost poziomu terroryzmu na świecie	-2	
	Wzrost zależności od władz centralnych	-4	
Społeczno-demograficzna	Spadek liczby urodzeń	-4	-4
	Wzrost napływu migrantów z zagranicy	-5	
	Spadek napływu ludności miejskiej	-3	
	Wzrost ubóstwa	-4	
Przyrodnicza	Wzrost znaczenia środowiskowych regulacji międzynarodowych	-4	-4,2
	Wzrost liczby katastrof ekologicznych	-5	
	Wzmocnienie tendencji zmian klimatu	-5	
	Spadek znaczenia bioinżynierii	-3	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

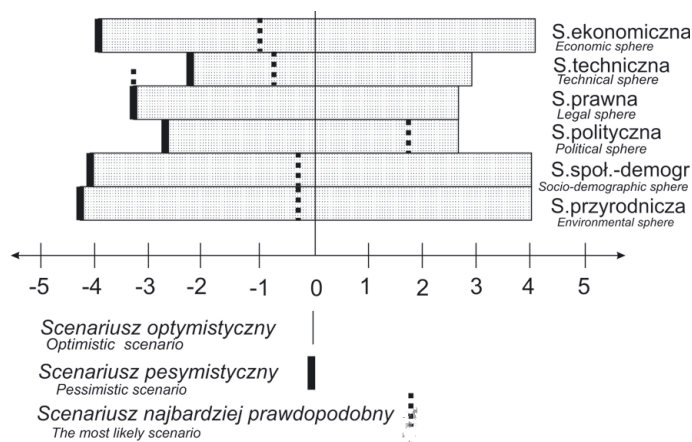
Tabela 18. Scenariusz najbardziej prawdopodobny – ekspert 2

Sfera	Trend	Prawdopodobieństwo	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Wzrost znaczenia usług on-line	0,7	4
	Wzrost znaczenia dużych krajów azjatyckich	0,6	-4
	Wzrost dynamiki zmian uwarunkowań działalności ekonomicznej	0,6	-3
	Stabilny poziom bezrobocia	0,4	-1
	Średnia siła wpływu		-1
Techniczna	Wzrost tempa zmian technologicznych	0,8	-2
	Wzrost roli nowych inwestycji przemysłowych	0,8	-2
	Wzrost uzależnienia od Internetu	0,5	-2
	Wzrost udziału alternatywnych źródeł energii	0,7	3
	Średnia siła wpływu		-0,75
Prawna	Wzrost roli prawa międzynarodowego	0,6	3
	Wzrost zakresu regulacji centralnych	0,5	-3
	Wzrost kontroli przepływu informacji	0,6	-5
	Wzrost kontroli przepływu kapitału ludzkiego	0,5	-2
	Średnia siła wpływu		-3,2
Polityczna	Wzrost demokracji bezpośredniej	0,7	4
	Stabilizacja liczby konfliktów zbrojnych	0,7	1
	Wzrost poziomu terroryzmu na świecie	0,7	-2
	Spadek zależności od władz centralnych	0,6	4
	Średnia siła wpływu		1,75
Społeczno-demograficzna	Spadek liczby urodzeń	0,4	-4
	Wzrost napływu migrantów z zagranicy	0,8	-5
	Wzrost napływu ludności miejskiej	0,6	4
	Spadek ubóstwa	0,5	4
	Średnia siła wpływu		-0,25

Przyrodnicza	Wzrost znaczenia środowiskowych regulacji międzynarodowych	0,5	-4
	Stabilizacja liczby katastrof ekologicznych	0,7	-1
	Stabilizacja zjawiska zmian klimatycznych	0,6	-1
	Wzrost znaczenia bioinżynierii	0,6	5
	Średnia siła wpływu		-0,25

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

W przypadku wszystkich trzech scenariuszy pierwszoplanową rolę odgrywają czynniki przyrodnicze, ekonomiczne i społeczno-demograficzne. W scenariuszu optymistycznym największą siłę oddziaływania przypisano czynnikom ekonomicznym i przyrodniczym (tab. 16). Natomiast w scenariuszu pesymistycznym są to czynniki: przyrodnicze i społeczno-demograficzne (tab. 17). Ogólna opinia na temat najbardziej prawdopodobnych przekształceń na wsi ma bardziej pesymistyczny charakter (ryc. 29). Więcej bowiem jest czynników o oddziaływaniu negatywnym niż pozytywnym. Jednakże czynniki o oddziaływaniu pozytywnym mają na ogół większą siłę. Zdaniem eksperta wszystkie czynniki ze sfery prawnej oraz większość ze sfery przyrodniczej i ekonomicznej odegrają negatywną rolę w rozwoju obszarów wiejskich; można oczekiwać bardzo niekorzystnego wpływu konkurencyjności krajów azjatyckich, wzrostu kontroli przepływu informacji, spadku liczby urodzeń i napływu migracyjnego z zagranicy oraz wzrostu znaczenia międzynarodowych regulacji środowiskowych. Ekspert podkreśla szczególnie niekorzystne zmiany w zakresie czynników prawnych, związanych z funkcjami kontrolnymi i regulacyjnymi. Najbardziej prawdopodobne pozytywne tendencje odnoszą się do czynników politycznych (tab. 18). Ekspert przewiduje wzrost samorządności i demokratyzacji życia. Ważną rolę odegra też napływ na tereny wiejskie mieszkańców miast, spadek ubóstwa oraz wzrost znaczenia bioinżynierii w sektorze rolnictwa.

Ryc. 29. Analiza trendów – ekspert 2

Źródło: opracowanie własne.

Analysis of trends – expert 2

Source: own elaboration.

Ekspert 3

Trzecim ekspertem był dr Marcin Wójcik z Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu w Łodzi specjalizujący się w tematyce społecznej wsi. W jego opinii wszystkie sfery będą odgrywały istotny wpływ w rozwoju obszarów wiejskich, z tym że nieco większe znaczenie przypisuje sferze technicznej, społeczno-demograficznej oraz przyrodniczej (tab. 19). Szczególne znaczenie będą miały jego zdaniem: przedsiębiorczość, informatyzacja, poziom wyposażenia infrastrukturalnego, samorządność, poziom patologii społecznych i zaufanie społeczne, prawo wspólnotowe i napięcia polityczne oraz poziom zanieczyszczenia środowiska.

Oszacowane przez eksperta siły wpływu dla kilku czynników są bardzo wysokie lub wysokie w przypadku ich ustabilizowania się (poziom mechanizacji, powierzchnia użytków rolnych, poziom depopulacji, zaufanie społeczne, anomalie klimatyczne, powierzchnia obszarów chronionych). Wynika z tego, że stabilizacja niektórych zjawisk może mieć najkorzystniejszy wpływ na stymulowanie rozwoju obszarów wiejskich. Na przykład utrzymanie powierzchni objętej różnymi formami ochrony na aktualnym poziomie będzie miało zdaniem eksperta istotny i pozytywny wpływ na rozwój obszarów wiejskich, natomiast przeciętną siłę wpływu będzie miał wzrost lub spadek tej cechy. Można to interpretować w ten oto sposób: wzrost powierzchni chronionej wpłynie pozytywnie na rozwój wsi, ale jednocześnie ograniczy możliwości inwestycji i rozwoju nowych funkcji na terenach wiejskich, natomiast spadek powierzchni chronionej będzie miał wpływ negatywny (o przeciętnej sile), bo może spowodować spadek atrakcyjności niektórych obszarów do uprawiania rekreacji i turystyki.

Tabela 19. Analiza trendów – ekspert 3

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Ekonomiczna	Przedsiębiorczość	wzrost	4	0,2
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	-4	0,3
	Liberalizacja handlu żywnością	wzrost	3	0,2
		stabilizacja	1	0,6
		spadek	-3	0,2
	Poziom wytwórczości rolnej	wzrost	1	0,1
		stabilizacja	2	0,5
		spadek	-3	0,4
	Środki pomocowe UE	wzrost	2	0,3
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-4	0,4

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Techniczna	Mechanizacja	wzrost	2	0,3
		stabilizacja	5	0,6
		spadek	-2	0,1
	Informatyzacja	wzrost	5	0,7
		stabilizacja	-3	0,2
		spadek	-5	0,1
	Infrastruktura techniczna	wzrost	4	0,2
		stabilizacja	1	0,7
		spadek	-4	0,1
	Rolnicze użytkowanie ziemi	wzrost	-2	0,1
		stabilizacja	4	0,3
		spadek	-2	0,6
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Prawna	Prawo wspólnotowe	wzrost	-4	0,7
		stabilizacja	-1	0,2
		spadek	4	0,1
	Samorządność	wzrost	5	0,4
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-4	0,3
	Swobodny obrót ziemią	wzrost	3	0,4
		stabilizacja	1	0,4
		spadek	-3	0,2
	Planowanie przestrzenne	wzrost	3	0,5
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-2	0,2
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Polityczna	Rola partii ludowej w kraju	wzrost	-2	0,1
		stabilizacja	-1	0,4
		spadek	3	0,5
	Decentralizacja władzy	wzrost	4	0,2
		stabilizacja	2	0,4
		spadek	-3	0,4
	Integracja polityczna w UE	wzrost	-1	0,5
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	-2	0,2
	Napięcia polityczne w UE	wzrost	-4	0,6
		stabilizacja	1	0,2
		spadek	4	0,2

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Społeczno-demograficzna	Depopulacja	wzrost	-3	0,6
		stabilizacja	2	0,2
		spadek	3	0,2
	Dysproporcje społeczne	wzrost	-4	0,4
		stabilizacja	1	0,4
		spadek	3	0,2
	Patologie społeczne	wzrost	-5	0,4
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	5	0,3
	Zaufanie społeczne	wzrost	5	0,2
		stabilizacja	3	0,1
		spadek	-4	0,7
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Przyrodnicza	Anomalie klimatyczne	wzrost	-3	0,5
		stabilizacja	-3	0,2
		spadek	4	0,3
	Obszary chronione	wzrost	2	0,4
		stabilizacja	5	0,4
		spadek	-2	0,2
	Zanieczyszczenia	wzrost	-4	0,2
		stabilizacja	-2	0,4
		spadek	5	0,4
	„Zdziczenie” krajobrazu	wzrost	2	0,8
		stabilizacja	1	0,1
		spadek	-1	0,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 20. Scenariusz optymistyczny – ekspert 3

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Wzrost przedsiębiorczości	4	2,7
	Wzrost liberalizacji handlu żywnością	3	
	Stabilizacja poziomu wytwórczości rolnej	2	
	Wzrost napływu środków pomocowych UE	2	
Techniczna	Stabilizacja mechanizacji rolnictwa	5	4,5
	Poprawa informatyzacji	5	
	Poprawa jakości infrastruktury technicznej	4	
	Stabilizacja rolniczego użytkowania ziemi	4	

Prawna	Spadek roli prawa wspólnotowego	4	3,7
	Wzrost samorządności	5	
	Zwiększenie swobody obrotu ziemią	3	
	Wzrost znaczenia planowania przestrzennego	3	
Polityczna	Spadek roli partii ludowej	3	3,2
	Wzrost decentralizacji władzy	4	
	Stabilizacja integracji politycznej w UE	2	
	Spadek napięć politycznych w UE	4	
Społeczno-demograficzna	Spadek depopulacji	3	4
	Zmniejszenie dysproporcji społecznych	3	
	Zmniejszenie problemów patologii społecznej	5	
	Wzrost zaufania społecznego	5	
Przyrodnicza	Oslabienie się anomalii klimatycznych	4	4,7
	Stabilizacja powierzchni obszarów chronionych	5	
	Spadek zanieczyszczenia	5	
	Wzrost obszarów naturalnego krajobrazu	5	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 21. Scenariusz pesymistyczny – ekspert 3

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Spadek przedsiębiorczości	-4	-3,5
	Oslabienie liberalizacji handlu żywnością	-3	
	Spadek poziomu wytwórczości rolnej	-3	
	Zmniejszenie wsparcia środkami pomocowymi UE	-4	
Techniczna	Spadek mechanizacji	-2	-3,2
	Spadek poziomu informatyzacji	-5	
	Spadek jakości wyposażenia w infrastrukturę techniczną	-4	
	Ubytek powierzchni użytków rolnych	-2	
Prawna	Wzrost znaczenia prawa wspólnotowego	-4	-3,2
	Spadek poziomu samorządności	-4	
	Spadek możliwości swobodnego obrotu ziemią	-3	
	Zmniejszenie roli planowania przestrzennego	-2	
Polityczna	Wzrost roli partii ludowej	-2	-2,7
	Spadek poziomu decentralizacji władzy	-3	
	Spadek poziomu integracji politycznej w UE	-2	
	Wzrost napięć politycznych wewnątrz Wspólnoty	-4	
Społeczno-demograficzna	Nasilenie się procesu depopulacji	-3	-4
	Wzrost stopnia dysproporcji społecznych	-4	
	Wzrost poziomu patologii społecznych	-5	
	Spadek poziomu zaufania społecznego	-4	
Przyrodnicza	Wzrost anomalii klimatycznych	-3	-2,5
	Spadek powierzchni obszarów chronionych	-2	
	Wzrost zanieczyszczeń	-4	
	Spadek obszarów naturalnego krajobrazu	-1	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 22. Scenariusz najbardziej prawdopodobny – ekspert 3

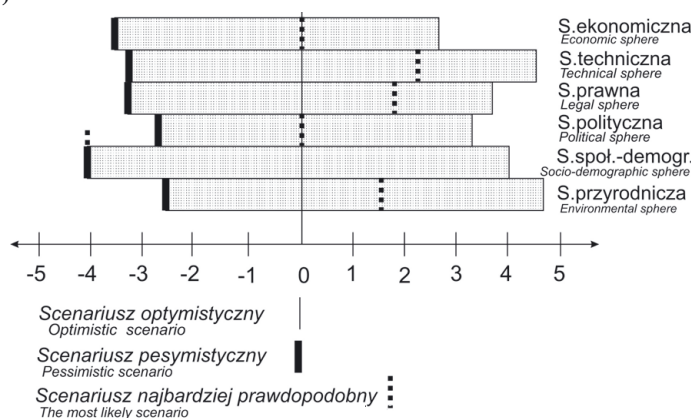
Sfera	Trend	Prawdopodobieństwo	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Stabilizacja poziomu przedsiębiorczości	0,5	1
	Stabilizacja liberalizacji handlu żywnością	0,6	1
	Stabilizacja poziomu wytwórczości rolnej	0,5	2
	Zmniejszenie wsparcia środkami pomocowymi UE	0,4	-4
	Średnia siła wpływu		0
Techniczna	Stabilizacja poziomu mechanizacji	0,6	5
	Wzrost poziomu informatyzacji	0,7	5
	Stabilizacja jakości infrastruktury technicznej	0,7	1
	Ubytek powierzchni użytków rolnych	0,6	-2
	Średnia siła wpływu		2,25
Prawna	Wzrost znaczenia prawa wspólnotowego	0,7	-4
	Wzrost poziomu samorządności	0,4	5
	Zwiększenie swobody obrotu ziemią	0,4	3
	Wzrost znaczenia planowania przestrzennego	0,5	3
	Średnia siła wpływu		1,75
Polityczna	Spadek roli partii ludowej	0,5	3
	Stabilizacja poziomu decentralizacji władzy	0,4	2
	Wzrost poziomu integracji politycznej UE	0,5	-1
	Wzrost napięć politycznych wewnątrz Wspólnoty	0,6	-4
	Średnia siła wpływu		0
Społeczno-demograficzna	Nasilenie się procesu depopulacji	0,6	3
	Wzrost stopnia dysproporcji społecznych	0,4	-4
	Wzrost poziomu patologii społecznych	0,4	-5
	Spadek poziomu zaufania społecznego	0,7	-4
	Średnia siła wpływu		-4
Przyrodnicza	Wzrost anomalii klimatycznych	0,5	-3
	Wzrost powierzchni obszarów chronionych	0,4	2
	Spadek zanieczyszczeń	0,4	5
	Wzrost obszarów naturalnego krajobrazu	0,8	2
	Średnia siła wpływu		1,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

W opinii trzeciego eksperta siła wpływu trendów pozytywnych będzie nieco wyższa od siły wpływu trendów negatywnych (tab. 20 i 21). W scenariuszu optymistycznym największą rolę przypisuje on czynnikom przyrodniczym i technicznym. Zdecydowanie mniejsze znaczenie będą miały uwarunkowania ekonomiczne i polityczne (ryc. 30). Z kolei w scenariuszu pesymistycznym rola poszczególnych grup czynników na rozwój obszarów wiejskich jest bardziej zrównoważona, z tym że największą siłę oddziaływania będą miały niekorzystne zjawiska społeczno-demograficzne i ekonomiczne.

Ocena najbardziej prawdopodobnych zmian na obszarach wiejskich jest bardzo zróżnicowana zależnie od sfery oddziaływania (tab. 22). Na przykład w zak-

resie czynników społeczno-demograficznych można oczekiwać – zdaniem eksperta – bardzo niekorzystnych zjawisk, których siła oddziaływania na obszary wiejskie będzie bardzo duża. Z kolei w przypadku czynników przyrodniczych większość z nich będzie miało pozytywny wpływ redukowany nieco przez wzrost anomalii klimatycznych. Silny pozytywny wpływ będą też miały wybrane czynniki techniczne i prawne. Natomiast siła oddziaływania czynników ekonomicznych będzie raczej niewielka, z wyjątkiem ograniczania przez Unię Europejską funduszy wspierających wieś i rolnictwo, co wpłynie niekorzystnie na rozwój przestrzeni wiejskiej.

Ryc. 30. Analiza trendów – ekspert 3

Źródło: opracowanie własne.

Analysis of trends – expert 3

Source: own elaboration.

Ekspert 4

Czwartym ekspertem był mgr Marcin Mazur z Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, który specjalizuje się w statystycznych metodach diagnozujących obszary wiejskie (był m.in. współautorem i redaktorem kartograficznym *Atlasu Rolnictwa Polski*) oraz badaniach stref podmiejskich. W zaproponowanym przez niego scenariuszu rozwoju obszarów wiejskich, trendy i szacowane siły ich wpływu mają mniejsze wartości niż innych ekspertów. Dotyczy to szczególnie trendów negatywnych, z czego można wnioskować, że obraz przyszłej wsi jest w oczach tego eksperta bardziej optymistyczny (tab. 23).

Największa liczba czynników o silnych i pozytywnych trendach rozwoju odnosi się do zagadnień współpracy zagranicznej (np. ochrona celna, regulacje UE, WPR, handel zagraniczny, chłonność zagranicznych rynków itp.) i działalności gospodarczej (np. wsparcie produkcji energii, modernizacja produkcji, intensyfikacja produkcji itp.). Ekspert zakłada rosnący wpływ struktur europejskich, w tym głównie Unii Europejskiej, na rozwój obszarów wiejskich w Polsce (tab. 24). Jednakże największych zmian upatruje w przekształceniach społeczno-demograficznych, które będą miały negatywny wpływ na wsi (tab. 25).

Tabela 23. Analiza trendów -- ekspert 4

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Ekonomiczna	Poziom inwestycji zagranicznych na obszarach wiejskich	wzrost	3	0,6
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-2	0,1
	Wysokość oprocentowania kredytów	wzrost	-2	0,3
		stabilizacja	-1	0,5
		spadek	4	0,2
	Chłonność zagranicznych rynków zbytu na produkty rolne z Polski	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	-2	0,3
	Ochronna polityka celna	wzrost	2	0,2
		stabilizacja	1	0,4
		spadek	-2	0,4
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Techniczna	Poziom rozwoju infrastruktury transportowej	wzrost	3	0,8
		stabilizacja	1	0,1
		spadek	-1	0,1
	Poziom wykorzystania nowoczesnych technologii w gospodarstwach rolnych	wzrost	4	0,7
		stabilizacja	-1	0,2
		spadek	-2	0,1
	Liczba i wielkość zakładów przetwórstwa rolnego	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	-2	0,2
		spadek	-2	0,4
	Tempo modernizacji procesów produkcyjnych zakładów przetwórstwa rolnego	wzrost	4	0,6
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-1	0,1
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Prawna	Zakres regulacji Unii Europejskiej	wzrost	2	0,6
		stabilizacja	2	0,2
		spadek	-2	0,2
	Liczba produktów regionalnych	wzrost	1	0,7
		stabilizacja	1	0,2
		spadek	-1	0,1
	Wsparcie produkcji czystej energii	wzrost	4	0,7
		stabilizacja	1	0,1
		spadek	-2	0,2
	Wsparcie dla grup producenckich	wzrost	3	0,5
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-2	0,2

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Polityczna	Wspólna Polityka Rolna	wzrost	3	0,4
		stabilizacja	2	0,4
		spadek	-1	0,2
	Polityka handlu zagranicznego Polski	wzrost	2	0,3
		stabilizacja	1	0,2
		spadek	-2	0,5
	Polityka spójności na poziomie ogólnokrajowym	wzrost	2	0,5
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-1	0,2
	Polityka spójności na poziomie regionalnym	wzrost	4	0,5
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-2	0,2
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Społeczno-demograficzna	Bezrobocie	wzrost	-4	0,2
		stabilizacja	-1	0,3
		spadek	2	0,5
	Starzenie się społeczeństwa	wzrost	-4	0,8
		stabilizacja	-2	0,1
		spadek	2	0,1
	Selektywna migracja z obszarów	wzrost	-5	0,4
		stabilizacja	-2	0,4
		spadek	3	0,2
	Ilość wolnego czasu	wzrost	2	0,6
		stabilizacja	-1	0,3
		spadek	-2	0,1
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Przyrodnicza	Ograniczanie działalności gospodarczej na obszarach chronionych	wzrost	-1	0,5
		stabilizacja	2	0,4
		spadek	3	0,1
	Ograniczenia dla intensyfikacji produkcji rolnej	wzrost	-1	0,6
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	2	0,1
	Powstanie i promocja wiejskich regionów turystycznych	wzrost	2	0,5
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-1	0,2
	Lokalizacja branży B+R na terenach podmiejskich	wzrost	2	0,6
		stabilizacja	-3	0,3
		spadek	-3	0,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 24. Scenariusz optymistyczny – ekspert 4

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Wzrost poziomu inwestycji zagranicznych na wsi	3	3,2
	Spadek wysokości oprocentowania kredytów	4	
	Wzrost chłonności rynków zagranicznych na produkty rolne z Polski	4	
	Wzrost poziomu ochrony celnej	2	
Techniczna	Poprawa wyposażenia w infrastrukturę transportową	3	3,7
	Wzrost poziomu wykorzystania nowoczesnych technologii w gospodarstwach rolnych	4	
	Wzrost liczby zakładów przetwórstwa rolnego	4	
	Wzrost tempa modernizacji produkcji w zakładach przetwórstwa rolnego	4	
Prawna	Wzrost zakresu regulacji UE	2	2,5
	Wzrost lub stabilizacja liczby produktów regionalnych	1	
	Zwiększenie wsparcia produkcji czystej energii	4	
	Zwiększenie wsparcia dla grup producenckich	3	
Polityczna	Wzrost roli Wspólnej Polityki Rolnej	3	2,7
	Polityka sprzyjająca handlowi zagranicznemu	2	
	Wzrost znaczenia polityki spójności na poziomie krajowym	2	
	Wzrost znaczenia polityki spójności na poziomie regionalnym	4	
Społeczno-demograficzna	Spadek bezrobocia	2	2,2
	Oslabienie procesu starzenia się mieszkańców wsi	2	
	Spadek natężenia selektywnej migracji z obszarów wiejskich	3	
	Wzrost „wolnego czasu”	2	
Przyrodnicza	Spadek ograniczeń działalności gospodarczej na obszarach chronionych	3	2,2
	Stabilizacja lub spadek ograniczeń dla intensyfikacji produkcji rolnej	2	
	Wzrost promocji turystyki na obszarach wiejskich	2	
	Zwiększenie udziału B + R na terenach podmiejskich	2	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 25. Scenariusz pesymistyczny – ekspert 4

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Spadek poziomu inwestycji zagranicznych na wsi	-2	-2
	Wzrost wysokości oprocentowania kredytów	-2	
	Spadek chłonności rynków zagranicznych na produkty rolne z Polski	-2	
	Zmniejszenie poziomu ochrony celnej	-2	

Techniczna	Pogorszenie wyposażenia w infrastrukturę transportową	-1	-1,5
	Obniżenie poziomu wykorzystania nowoczesnych technologii w gospodarstwach rolnych	-2	
	Spadek lub stabilizacja liczby zakładów przetwórstwa rolnego	-2	
	Spadek tempa modernizacji produkcji w zakładach przetwórstwa rolnego	-1	
Prawna	Obniżenie zakresu regulacji UE	-2	-1,7
	Spadek liczby produktów regionalnych	-1	
	Zmniejszenie wsparcia produkcji czystej energii	-2	
	Zmniejszenie wsparcia dla grup producenckich	-2	
Polityczna	Spadek roli Wspólnej Polityki Rolnej	-1	-1,5
	Polityka nie sprzyjająca handlowi zagranicznemu	-2	
	Spadek znaczenia polityki spójności na poziomie krajowym	-1	
	Spadek znaczenia polityki spójności na poziomie regionalnym	-2	
Społeczno-demograficzna	Wzrost bezrobocia	-4	-3,7
	Wzrost dynamiki procesu starzenia się mieszkańców wsi	-4	
	Wzrost natężenia selektywnej migracji z obszarów wiejskich	-5	
	Spadek „wolnego czasu”	-2	
Przyrodnicza	Wzrost ograniczeń działalności gospodarczej na obszarach chronionych	-1	-1,5
	Wzrost ograniczeń dla intensyfikacji produkcji rolnej	-1	
	Ograniczenie promocji turystyki na obszarach wiejskich	-1	
	Zmniejszenie lub stabilizacja udziału B + R na terenach podmiejskich	-3	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta

Tabela 26. Scenariusz najbardziej prawdopodobny – ekspert 4

Sfera	Trend	Prawdopodobieństwo	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Wzrost poziomu inwestycji zagranicznych na wsi	0,6	3
	Stabilizacja wysokości oprocentowania kredytów	0,5	-1
	Wzrost chłonności rynków zagranicznych na produkty rolne z Polski	0,4	4
	Zmniejszenie poziomu ochrony celnej	0,4	-2
	Średnia siła wpływu		1
Techniczna	Poprawa wyposażenia w infrastrukturę transportową	0,8	3
	Wzrost poziomu wykorzystania nowoczesnych technologii w gospodarstwach rolnych	0,7	4
	Wzrost liczby zakładów przetwórstwa rolnego	0,4	4
	Wzrost tempa modernizacji produkcji w zakładach przetwórstwa rolnego	0,6	4
	Średnia siła wpływu		3,7

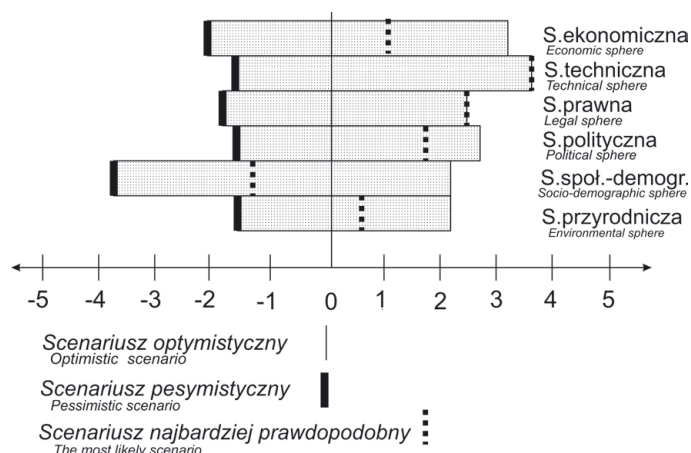
Prawna	Wzrost zakresu regulacji UE	0,6	2
	Wzrost lub stabilizacja liczby produktów regionalnych	0,7	1
	Zwiększenie wsparcia produkcji czystej energii	0,7	4
	Zwiększenie wsparcia dla grup producenckich	0,5	3
	Średnia siła wpływu		2,5
Polityczna	Wzrost roli Wspólnej Polityki Rolnej	0,4	3
	Polityka sprzyjająca handlowi zagranicznemu	0,5	-2
	Wzrost znaczenia polityki spójności na poziomie krajowym	0,5	2
	Wzrost znaczenia polityki spójności na poziomie regionalnym	0,5	4
	Średnia siła wpływu		1,75
Społeczno-demograficzna	Spadek bezrobocia	0,5	2
	Wzrost dynamiki procesu starzenia się mieszkańców wsi	0,8	-4
	Wzrost natężenia selektywnej migracji z obszarów wiejskich	0,4	-5
	Wzrost „wolnego czasu”	0,6	2
	Średnia siła wpływu		-1,25
Przyrodnicza	Wzrost ograniczeń działalności gospodarczej na obszarach chronionych	0,5	-1
	Wzrost ograniczeń dla intensyfikacji produkcji rolnej	0,6	-1
	Zwiększenie promocji turystyki na obszarach wiejskich	0,5	2
	Wzrost udziału B+R na terenach podmiejskich	0,6	2
	Średnia siła wpływu		0,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Porównanie scenariusza optymistycznego z pesymistycznym wskazuje jednoznacznie na pozytywną ocenę potencjalnych zjawisk społeczno-ekonomicznych na obszarach wiejskich. Średnia siła oddziaływania czynników w scenariuszu optymistycznym, z wyjątkiem zjawisk w zakresie sfery społeczno-demograficznej, jest dużo wyższa. Ekspert upatruje szczególnej roli w uwarunkowaniach sfery technicznej i ekonomicznej, których siła pozytywnego wpływu przekracza wartości przeciętne. Pozostałe cztery sfery mają w scenariuszu optymistycznym zrównoważoną siłę oddziaływania (wartości od 2,2 do 2,7). W przypadku scenariusza pesymistycznego średnie siły oddziaływania w pięciu sferach są poniżej przeciętnej, a przy tym są zrównoważone (wartości od -2,0 do -1,5). Tylko czynniki społeczno-ekonomiczne będą odgrywały bardzo istotną rolę negatywną. Ekspert przewiduje w scenariuszu pesymistycznym bardzo silny wpływ bezrobocia, starzenia się wsi i niekorzystnej migracji selektywnej.

W scenariuszu najbardziej prawdopodobnym przeważa na ogół optymizm (tab. 26, ryc. 31). Dotyczy to szczególnie czynników technicznych i prawnych, w których ekspert przewiduje z dużym prawdopodobieństwem występowanie pozytywnych zjawisk kształtujących obszary wiejskie. Również wpływ czynników ekonomicznych i politycznych jest bardziej korzystny, z tym że prawdopodobieństwo wystąpienia jest nieco niższe. Stosunkowo niedużą rolę przypisano czynni-

kom przyrodniczym. Pozytywne zmiany mogą być redukowane przez niekorzystne zjawiska demograficzne. Zdaniem eksperta najbardziej prawdopodobne jest nasilanie się procesów: starzenia mieszkańców wsi i odpływu migracyjnego młodych i najbardziej aktywnych osób.

Ryc. 31. Analiza trendów – ekspert 4

Źródło: opracowanie własne.

Analysis of trends – expert 4

Source: own elaboration.

Ekspert 5

Piątym ekspertem była mgr Mariola Ferenc z Zakładu Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego IGiPZ PAN. Jej zainteresowania badawcze dotyczą planowania przestrzennego w strefach podmiejskich oraz rewitalizacji obszarów wiejskich. Zidentyfikowane czynniki rozwoju obszarów wiejskich charakteryzują szerokie spektrum zjawisk społeczno-ekonomicznych. Ich siła wpływu na przyszłe zmiany jest zrównoważona, tzn. większość czynników w obrębie wszystkich sześciu sfer wykazuje podobną siłę oddziaływania (tab. 27).

Tabela 27. Analiza trendów – ekspert 5

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Ekonomiczna	Wydajność pracy	wzrost	4	0,8
		stabilizacja	3	0,1
		spadek	-4	0,1
	Konkurencyjność obszarów wiejskich	wzrost	4	0,6
		stabilizacja	3	0,2
		spadek	-3	0,2
	Sytuacja finansowa JST	wzrost	3	0,2
		stabilizacja	2	0,5
		spadek	-3	0,3
	Przedsiębiorczość mieszkańców	wzrost	5	0,5
		stabilizacja	3	0,3
		spadek	-4	0,2
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Techniczna	Uprzemysłowienie przetwórstwa produktów rolnych	wzrost	4	0,6
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	-3	0,1
	Stopień specjalizacji gospodarstw	wzrost	4	0,7
		stabilizacja	1	0,2
		spadek	-4	0,1
	Inwestycje w infrastrukturę turystyczną	wzrost	5	0,6
		stabilizacja	3	0,3
		spadek	-3	0,1
	Wypożyczenie gospodarstw w infrastrukturę techniczną	wzrost	3	0,8
		stabilizacja	2	0,2
		spadek	-2	0,0
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Prawna	Pokrycie obszarów wiejskich miejscowymi planami zagospodarowania	wzrost	5	0,6
		stabilizacja	3	0,3
		spadek	-4	0,1
	Ulgi dla MŚP	wzrost	4	0,3
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	-2	0,2
	Zrównoważony rozwój	wzrost	4	0,7
		stabilizacja	2	0,2
		spadek	-2	0,1
	Rola funduszy europejskich	wzrost	5	0,3
		stabilizacja	3	0,3
		spadek	-2	0,4

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Polityczna	Otwartość granic	wzrost	4	0,3
		stabilizacja	2	0,5
		spadek	-3	0,2
	Polityka UE w sprawie funduszy strukturalnych	wzrost	5	0,3
		stabilizacja	3	0,3
		spadek	-2	0,4
	Promocja gmin wiejskich	wzrost	3	0,5
		stabilizacja	1	0,4
		spadek	-2	0,1
	Aktywność władz gmin	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	2	0,4
		spadek	-4	0,2
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Społeczno-demograficzna	Starzenie się społeczeństwa	wzrost	-3	0,7
		stabilizacja	-1	0,2
		spadek	4	0,1
	Kapitał intelektualny	wzrost	4	0,7
		stabilizacja	2	0,2
		spadek	-3	0,1
	Bezrobocie	wzrost	-4	0,2
		stabilizacja	-1	0,4
		spadek	4	0,4
	Więzi społeczne	wzrost	4	0,2
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-2	0,5
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Przyrodnicza	Jakość środowiska	wzrost	4	0,5
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	-4	0,2
	Atrakcyjność przyrodnicza	wzrost	3	0,4
		stabilizacja	2	0,4
		spadek	-4	0,2
	Bioróżnorodność	wzrost	3	0,1
		stabilizacja	1	0,4
		spadek	-3	0,5
	Zasoby naturalne (możliwe do wydobycia)	wzrost	5	0,2
		stabilizacja	2	0,6
		spadek	-3	0,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 28. Scenariusz optymistyczny – ekspert 5

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Wzrost wydajności pracy	4	4
	Wzrost konkurencyjności obszarów wiejskich	4	
	Poprawa sytuacji finansowa JST-ów	3	
	Wzrost poziomu przedsiębiorczość mieszkańców	5	
Techniczna	Wzrost poziomu uprzemysłowienia przetwórstwa produktów rolnych	4	4
	Wzrost specjalizacji gospodarstw	4	
	Wzrost inwestycji w infrastrukturę turystyczną	5	
	Poprawa wyposażenia gospodarstw w infrastrukturę techniczną	3	
Prawna	Poprawa w zakresie pokrycia obszarów wiejskich miejscowymi planami zagospodarowania	5	4,5
	Zwiększenie ulg dla MSP	4	
	Stymulowanie zrównoważonego rozwoju	4	
	Wzrost znaczenie funduszy europejskich	5	
Polityczna	Wzrost przepływu ludzi, towarów i kapitału przez granicę państwową	4	4
	Sprzyjająca polityka UE w sprawie Funduszy Strukturalnych	5	
	Wzrost znaczenia promocji gmin	3	
	Wzrost aktywności władz lokalnych	4	
Społeczno-demograficzna	Spadek udziału ludności poprodukcyjnej	4	4
	Wzrost kapitału intelektualnego	4	
	Spadek bezrobocia	4	
	Wzrost roli więzi społecznych	4	
Przyrodnicza	Poprawa jakości środowiska	4	3,7
	Wzrost atrakcyjności przyrodniczej	3	
	Wzrost bioróżnorodności	3	
	Wzrost wykorzystania zasobów naturalnych	5	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 29. Scenariusz pesymistyczny – ekspert 5

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Spadek wydajności pracy	-4	-3,5
	Spadek konkurencyjności obszarów wiejskich	-3	
	Pogorszenie sytuacji finansowa JST-ów	-3	
	Obniżenie się poziomu przedsiębiorczość mieszkańców	-4	

Techniczna	Spadek poziomu uprzemysłowienia przetwórstwa produktów rolnych	-3	-3
	Ograniczenie specjalizacji gospodarstw	-4	
	Spadek inwestycji w infrastrukturę turystyczną	-3	
	Obniżenie poziomu wyposażenia gospodarstw w infrastrukturę techniczną	-2	
Prawna	Zmniejszenie powierzchni obszarów wiejskich miejscowymi planami zagospodarowania	-4	-2,5
	Ograniczenie ulg dla MŚP	-2	
	Odejście od idei zrównoważonego rozwoju	-2	
	Spadek znaczenie funduszy europejskich	-2	
Polityczna	Ograniczenie przepustowości granicy państwowej	-3	-2,7
	Niesprzyjająca polityka UE w sprawie Funduszy Strukturalnych	-2	
	Spadek znaczenia promocji gmin	-2	
	Zmniejszenie się aktywności władz lokalnych	-4	
Społeczno-demograficzna	Wzrost udziału ludności poprodukcyjnej	-3	-3
	Spadek kapitału intelektualnego	-3	
	Wzrost bezrobocia	-4	
	Oslabienie się roli więzi społecznych	-2	
Przyrodnicza	Pogorszenie jakości środowiska	-4	-3,5
	Spadek atrakcyjności przyrodniczej	-4	
	Spadek bioróżnorodności	-3	
	Zmniejszenie wykorzystania zasobów naturalnych	-3	

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Tabela 30. Scenariusz najbardziej prawdopodobny – ekspert 5

Sfera	Trend	Prawdopodobieństwo	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Wzrost wydajności pracy	0,8	4
	Wzrost konkurencyjności obszarów wiejskich	0,6	4
	Stabilna sytuacja finansowa JST	0,5	2
	Wzrost przedsiębiorczości mieszkańców	0,5	5
	Średnia siła wpływu		3,7
Techniczna	Wzrost poziomu uprzemysłowienia przetwórstwa produktów rolnych	0,6	4
	Wzrost stopnia specjalizacji gospodarstw	0,7	4
	Wzrost inwestycji w infrastrukturę turystyczną	0,6	5
	Poprawa wyposażenia gospodarstw w infrastrukturę techniczną	0,8	3
	Średnia siła wpływu		4

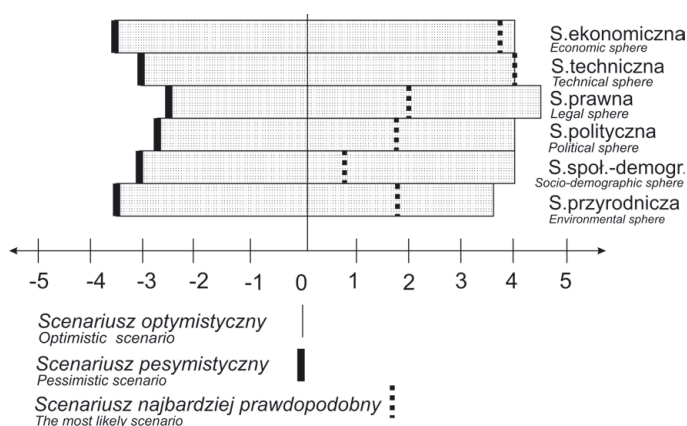
Prawna	Wzrost powierzchni obszarów wiejskich pokrytych planami miejscowymi	0,6	5
	Utrzymanie ulg dla MŚP na niezmienionym poziomie	0,5	1
	Stymulowanie zrównoważonego rozwoju	0,7	4
	Spadek roli funduszy europejskich	0,4	-2
	Średnia siła wpływu		2
Polityczna	Stabilizacja przepływu ludzi, towarów i kapitału przez granicę państwową	0,5	2
	Niesprzyjająca polityka UE w sprawie Funduszy Strukturalnych	0,4	-2
	Wzrost znaczenia promocji gmin wiejskich	0,5	3
	Wzrost aktywności władz gminnych	0,4	4
	Średnia siła wpływu		1,75
Społeczno-demograficzna	Wzrost udziału ludności poprodukcyjnej	0,7	-3
	Wzrost kapitału intelektualnego	0,7	4
	Spadek bezrobocia	0,4	4
	Spadek znaczenia więzi społecznych	0,5	-2
	Średnia siła wpływu		0,75
Przyrodnicza	Poprawa jakości środowiska	0,5	4
	Wzrost trakcyjności przyrodniczej	0,4	3
	Spadek bioróżnorodności	0,5	-3
	Stabilizacja wykorzystania zasobów naturalnych	0,6	2
	Średnia siła wpływu		1,75

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowania eksperta.

Siła wpływu pozytywnych trendów jest wyraźnie wyższa od siły wpływu trendów negatywnych. Świadczy to o optymistycznym postrzeganiu przyszłości obszarów wiejskich. Rola poszczególnych sfer będzie zrównoważona, z tym że w przypadku scenariusza optymistycznego największą siłę wpływu na rozwój obszarów wiejskich będą miały uwarunkowania prawne (tab. 28), zaś w przypadku scenariusza pesymistycznego czynniki ekonomiczne i przyrodnicze (tab. 29).

Zaproponowany scenariusz optymistyczny wykazuje stosunkowo niedużą rozbieżność ze scenariuszem najbardziej prawdopodobnym (tab. 30). Dotyczy to przede wszystkim czynników ekonomicznych i technicznych. W przypadku pozostałych sfer rozbieżności są większe, wskazując, że szanse wystąpienia optymistycznych tendencji są dużo mniejsze. Generalnie zaproponowane scenariusze wskazują na przewagę optymistycznych tendencji i ich duże zrównoważenie. Wynika z tego, że zmiany we wszystkich sześciu sferach będą równie istotne dla przyszłości obszarów wiejskich. Nieco większą rolę odegrają – zdaniem eksperta – czynniki prawne, a mniejszą – czynniki przyrodnicze. Natomiast w przypadku scenariusza pesymistycznego najbardziej negatywne znaczenie mogą odegrać czynniki ekonomiczne (jednakże prawdopodobieństwo negatywnych tendencji jest bardzo niewielkie) i przyrodnicze (ryc. 32).

Ryc. 32. Analiza trendów – ekspert 5

Źródło: opracowanie własne.

Analysis of trends – expert 5

Source: own elaboration.

Scenariusz autorski

Ostatni scenariusz został przygotowany przez autora tego opracowania. Wśród czynników ekonomicznych za najważniejszy uznano dynamikę rozwoju gospodarczego kraju, od której będą zależały inne zjawiska kształtujące przyszły obraz polskiej wsi. Istotną rolę odegra również dywersyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich, która może zróżnicować źródła dochodów gospodarstw domowych i zwiększyć możliwości zatrudnienia na wsi (tab. 31). Z kolei od konkurencyjności gospodarek krajów wschodzących będzie zależał sukces wielu przedsięwzięć produkcyjnych mających wpływ na sytuację ekonomiczną wsi.

We współczesnych strategiach rozwoju zwraca się przede wszystkim uwagę na dostępność komunikacyjną, wyposażenie w ICT i różnicowanie źródeł energii. Wyposażenie w podstawowe elementy infrastruktury technicznej, takie jak: wodociąg, kanalizacja, oczyszczalnia ścieków, wysypisko śmieci, gaz sieciowy lub zbiornikowy stało się standardem. Nie oznacza to, że aktualny stan infrastrukturalnego zagospodarowania wsi jest zadowalający. Nadal bowiem istnieją obszary pozbawione sieci wodociągowej lub kanalizacyjnej. Jednakże nie należy oczekiwać porównywalnego tempa zmian w tym zakresie z latami ubiegłymi. Ponadto w niektórych regionach kraju rozwój sieciowej infrastruktury nie jest ekonomicznie uzasadniony (np. obszary rozproszonego osadnictwa lub „zanikające” wsie na peryferiach).

Wśród czynników prawnych w kształtowaniu struktury przestrzennej terenów wiejskich ważną rolę odegra prawdopodobnie stopień zależności krajowych przepisów prawa od norm ustalanych na poziomie Unii Europejskiej (przy zało-

zeniu dalszego istnienia Wspólnoty) oraz poziom samorządności w lokalnych jednostkach terytorialnych. Ściśle z nimi związane są czynniki polityczne określone przez „otwartość” granic dla dóbr i usług spoza UE, stopień wpływu Wspólnoty na wewnętrzną i zewnętrzną politykę państwa oraz jakość współpracy ze wschodnimi sąsiadami.

Z kolei wśród czynników społeczno-demograficznych największy wpływ na obraz wsi w nadchodzących dekadach będzie wywierało tempo starzenia się jej mieszkańców oraz poziom ich aktywności społecznej i gospodarczej. Wzrost udziału ludności w wieku poprodukcyjnym ograniczy zapewne potencjał rozwojowy wsi, co będzie wynikiem większych potrzeb związanych z opieką socjalną i zdrowotną. Skutki tego procesu mogą być jednak osłabiane dzięki większej aktywności ekonomicznej grupy w wieku produkcyjnym. Trudno jednak oczekiwać w tym zakresie *status quo*.

W przypadku czynników przyrodniczych przyjęto, że ocieplanie się klimatu może korzystnie wpłynąć na potencjał produkcyjny rolnictwa poprzez zwiększenie różnorodności gatunkowej roślin i wydłużenie okresu ich uprawy. Z drugiej zaś strony wzrost przeciętnej wielkości gospodarstw może ograniczyć różnorodność środowiska naturalnego, w związku z powiększaniem się obszaru upraw monokulturowych i likwidacją niektórych elementów ekosystemu (miedze, zakrzaczenia, oczka wodne itp.). Niekorzystnie oceniono też powiększanie terenów chronionej przyrody, co może skutecznie ograniczać możliwości nowych inwestycji na wsi.

Tabela 31. Analiza trendów – scenariusz autorski

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Ekonomiczna	Dynamika rozwoju gospodarczego kraju	wzrost	5	0,2
		stabilizacja	2	0,5
		spadek	-5	0,3
	Konkurencyjność gospodarek wschodzących	wzrost	-3	0,6
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	3	0,1
	Znaczenie sektora żywnościowego w PKB	wzrost	3	0,1
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-3	0,6
	Poziom wielofunkcyjności wsi	wzrost	4	0,5
		stabilizacja	-1	0,4
		spadek	-3	0,1

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Techniczna	Dostępność komunikacyjna obszarów peryferyjnych	wzrost	2	0,6
		stabilizacja	-1	0,3
		spadek	-3	0,1
	Dynamika rozwoju ICT	wzrost	3	0,3
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	-1	0,2
	Tempo zmian technologicznych w rolnictwie	wzrost	2	0,3
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	-1	0,2
	Dywersyfikacja źródeł energii	wzrost	3	0,6
		stabilizacja	-1	0,3
		spadek	-3	0,1
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Prawna	Procedury prawno-administracyjnych	wzrost	2	0,5
		stabilizacja	-2	0,4
		spadek	-3	0,1
	Liberalizacja prawa	wzrost	2	0,3
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	-2	0,2
	Poziom samorządności	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	-3	0,1
	Rola UE w kształtowaniu procedur prawnych	wzrost	-3	0,6
		stabilizacja	2	0,3
		spadek	1	0,1
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Polityczna	Liberalizacja polityki celnej UE	wzrost	-3	0,3
		stabilizacja	1	0,4
		spadek	2	0,3
	Upartyjnienie samorządności	wzrost	-3	0,3
		stabilizacja	-1	0,4
		spadek	3	0,3
	Poziom zależności państwa od polityki UE	wzrost	-3	0,6
		stabilizacja	-1	0,3
		spadek	2	0,1
	Poziom współpracy politycznej z Rosją, Ukrainą i Białorusią	wzrost	4	0,4
		stabilizacja	1	0,3
		spadek	-4	0,3

Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Społeczno-demograficzna	Liczba ludności wsi	wzrost	-2	0,2
		stabilizacja	1	0,5
		spadek	3	0,3
	Poziom aktywności społecznej na terenach wiejskich	wzrost	3	0,3
		stabilizacja	-1	0,4
		spadek	-3	0,3
	Poziom starzenia się obszarów wiejskich	wzrost	-4	0,4
		stabilizacja	-2	0,5
		spadek	2	0,1
	Dostępność infrastruktury społecznej na wsi	wzrost	2	0,3
stabilizacja		-1	0,5	
spadek		-2	0,2	
Sfera	Czynnik	Trend	Siła wpływu	Prawdopodobieństwo
Przyrodnicza	Powierzchnia obszarów chronionych	wzrost	-3	0,5
		stabilizacja	1	0,4
		spadek	2	0,1
	Udział wielkopowierzchniowych gospodarstw rolnych	wzrost	-2	0,7
		stabilizacja	1	0,2
		spadek	2	0,1
	Rola leśnictwa i rolnictwa w dywersyfikacji źródeł energii	wzrost	4	0,5
		stabilizacja	-1	0,4
		spadek	-3	0,1
	Ocieplanie się klimatu	wzrost	3	0,4
stabilizacja		1	0,3	
spadek		-1	0,3	

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz optymistyczny zakłada wzrost dynamiki rozwoju gospodarczego kraju, który będzie stymulował pozytywne trendy ekonomiczne na obszarach wiejskich (nowe przedsięwzięcia gospodarcze, powiększenie rynku pracy, wzrost dochodów gospodarstw domowych itp.). Zakłada się przy tym spadek konkurencyjności „gospodarek wschodzących” w stosunku do gospodarki naszego kraju (tab. 32). Sektor żywnościowy będzie odgrywał na wsi nadal wiodącą rolę, a w jego otoczeniu pojawią się nowe funkcje ekonomiczne (usługi, produkcja, energetyka). Na terenach związanych funkcjonalnie z dużymi ośrodkami akademickimi pojawią się parki technologiczne, a w regionach atrakcyjnych przyrodniczo upowszechnią się osiedla ekologiczne; możliwa będzie także transformacja całych wsi, których funkcje podporządkowane będą „życiu w zgodzie z naturą”. Dzięki specjalizacji produkcji żywności i jej wysokim walorom jakościowym polskie produkty żywnościowe będą poszukiwane na rynku wewnętrznym i chętnie nabywane za granicą. Konieczna będzie jednak silna promocja.

Poprawi się tempo rozwoju technologii informacyjno-komunikacyjnych, zapewniając mieszkańcom wsi swobodny dostęp do szerokopasmowego Internetu, który umożliwi korzystanie z e-usług, e-handlu i upowszechni telepracę. Z kolei poprawa dostępności transportowej obszarów peryferyjnych podniesie ich atrakcyjność turystyczną i rekreacyjną oraz ułatwi rozwój usług medyczno-sanatoryjnych. Prawdopodobnie pojęcie „obszar peryferyjny” z punktu widzenia dostępności transportowej straci swoje znaczenie. Wieś w coraz większym stopniu będzie wykorzystywała alternatywne źródła energii oparte głównie na surowcach pochodzących z leśnictwa i rolnictwa. Przyczyni się to do zwiększenia zróżnicowania funkcjonalnego wsi.

Sukces społeczny i ekonomiczny na wsi będzie wynikiem decentralizacji władzy i wzrostu świadomości samorządowej wśród mieszkańców. O kierunkach rozwoju lokalnego i dystrybucji środków publicznych będą decydowali mieszkańcy, którzy mają najlepsze rozpoznanie w potrzebach swoich „małych ojczyzn”. Równocześnie poprawi się system prawno-administracyjny oraz uproszczeniu ulegną procedury prawne. Gminy pokryje system szczegółowych planów zagospodarowania, powszechnie dostępna będzie usługa e-administracja, skróci się czas oczekiwania na decyzje administracyjne oraz uproszczą się procedury związane z działalnością podmiotów gospodarczych. Spadnie rola UE w kształtowaniu procedur prawnych, które mogą komplikować działania administracyjno-prawne na poziomie regionalnym i lokalnym.

Wśród czynników politycznych największą rolę odegra poprawa współpracy politycznej ze wschodnimi sąsiadami, co będzie miało bezpośrednie przełożenie na kontakty społeczne, ekonomiczne i kulturowe. Przyczyni się to m.in. do wyjścia wschodnich regionów przygranicznych ze stagnacji społeczno-ekonomicznej. W ramach Unii Europejskiej przyjęta zostanie idea większej samorządności i wypracowane będą procedury ograniczające zależność państw od decyzji „Brukseli”. Wprowadzenie nowych i bardziej przejrzystych procedur wyborczych osłabi „upartyjnienie” lokalnych władz i rozbije istniejące w niektórych regionach koterie dbające przede wszystkim o własne interesy. Inne przepisy i procedury ograniczą też lokalny nepotyzm.

Liczba ludności na terenach wiejskich będzie powoli zmniejszać się w związku ze wzrostem poziomu urbanizacji kraju, wzrostem terytorialnym miast i niskim poziomem dzietności kobiet. W efekcie redukcji ulegnie nadmiar rąk do pracy w rolnictwie i liczba pracowników dwuzawodowych oraz wzrośnie udział lokalnego rynku pracy w zakresie zatrudnienia mieszkańców wsi. Poprawa dostępności komunikacyjnej i wyposażenia infrastrukturalnego oraz kształtowanie się nowych funkcji na wsi sprzyjać będą redukcji odpływu do miasta (nie oznacza to jednak zatrzymania tego procesu). Na tereny wiejskie napłynie też grupa aktywnych i przedsiębiorczych mieszkańców miast. Dzięki temu poprawie ulegnie struktura wiekowa wsi, ale będzie to miało charakter selektywny. Równocześnie wzrośnie zapotrzebowanie na elementy infrastruktury społecznej, pod względem których wieś będzie bardziej samowystarczalna niż obecnie.

Wzrost świadomości społecznej o skutkach oddziaływania człowieka na przyrodę spowoduje bardziej racjonalną gospodarkę zasobami naturalnymi. Pojawia się wspomniane wcześniej „zielone wsie” wykorzystujące czystą energię, wewnętrznie utylizujące odpady i zanieczyszczenia, pozbawione przemysłu oraz produkujące i przetwarzające żywność metodami naturalnymi. Staną się dzięki temu atrakcyjne z punktu widzenia turystyki i rekreacji. Paradoksalnie zmniejszy się powierzchnia obszarów chronionych, w których działalność gospodarcza człowieka jest czasem nieracjonalnie ograniczana, powodując stagnację społeczno-ekonomiczną. Wzrośnie rola leśnictwa i rolnictwa, jako źródeł „czystej” energii. Wokół tego powstaną nowe miejsca pracy i wzrośnie wielofunkcyjność gospodarstw rolnych. Bardzo istotną rolę odegrają zmiany klimatyczne. Powolny wzrost temperatury wydłuży okres wegetacyjny, zwiększając plony i różnorodność produkcji rolnej. Jednakże poprawa efektywności sektora rolnego zależeć będzie od przystosowania się gospodarstw do rosnącej częstotliwości niebezpiecznych zjawisk ekstremalnych.

Tabela 32. Scenariusz optymistyczny – autor

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Wzrost dynamiki rozwoju gospodarczego kraju	5	3,75
	Spadek konkurencyjności gospodarek wschodzących	3	
	Wzrost znaczenia sektora żywnościowego w PKB	3	
	Wzrost poziomu wielofunkcyjności wsi	4	
Techniczna	Wzrost dostępności komunikacyjnej obszarów peryferyjnych	2	2,5
	Wzrost dynamiki rozwoju ICT	3	
	Wzrost tempa zmian technologicznych w rolnictwie	2	
	Wzrost dywersyfikacji źródeł energii	3	
Prawna	Ułatwienie procedur prawno-administracyjnych	2	2,25
	Liberalizacja prawa	2	
	Wzrost poziomu samorządności	4	
	Spadek roli UE w kształtowaniu procedur prawnych	2	
Polityczna	Spadek liberalizacji polityki celnej UE	2	2,75
	Spadek upartyjnienia samorządności	3	
	Spadek poziomu zależności państwa od polityki UE	2	
	Wzrost poziomu współpracy politycznej z Rosją, Ukrainą i Białorusią	4	
Społeczno-demograficzna	Spadek liczby ludności wsi	3	2,5
	Wzrost poziomu aktywności społecznej na terenach wiejskich	3	
	Spadek poziomu starzenia się obszarów wiejskich	2	
	Wzrost dostępności do infrastruktury społecznej na wsi	2	
Przyrodnicza	Spadek powierzchni obszarów chronionych	2	2,75
	Spadek udziału wielkopowierzchniowych gospodarstw rolnych	2	
	Wzrost roli leśnictwa i rolnictwa w dywersyfikacji źródeł energii	4	
	Ocieplanie się klimatu	3	

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz pesymistyczny zakłada spadek dynamiki rozwoju gospodarczego kraju wynikający z długotrwałego kryzysu globalnego oraz regionalnych konfliktów politycznych (tab. 33). Wzrost konkurencyjności gospodarek wschodzących ograniczy rodzimą produkcję oraz zwiększy w niej udział obcego kapitału transferującego zyski za granicę. Spadnie znaczenie sektora żywnościowego i wzrośnie udział produktów żywnościowych importowanych z zagranicy. Procesy te ograniczą możliwość kształtowania się nowych funkcji gospodarczych na terenach wiejskich, konserwując w wielu miejscach nadmierną rolę sektora rolniczego.

Pochodną wymienionych zjawisk gospodarczych będą niekorzystne zmiany czynników technicznych, aczkolwiek zważywszy na współczesne trendy w tym zakresie, ich prawdopodobieństwo jest bardzo małe. Koncentracja uwagi w publicznej polityce inwestycyjnej na obszarach metropolitalnych utrwali dostępność komunikacyjną do obszarów peryferyjnych na poziomie podobnym do dzisiejszego. Likwidacja regionalnych linii kolejowych, brak modernizacji dróg gminnych i powiatowych, likwidacja linii autobusowych w związku z nieopłacalnością i brakiem dotacji może nawet pogorszyć dostępność do niektórych obszarów w kraju. Wysokie koszty technologiczne „czystej” energii i preferencje dla rozwoju energetyki jądrowej utrudnią proces dywersyfikacji źródeł energii. Będzie to miało szczególnie wpływ na obszary wiejskie, gdzie produkcja energii w oparciu o źródła odnawialne ma największe możliwości rozwoju.

Skomplikowanie procedur prawno-administracyjnych i zmniejszenie poziomu liberalizacji prawa utrudni działalność małych i średnich przedsiębiorstw na wsi. Konieczność korzystania z usług prawnych i długie procedury załatwiania spraw urzędowych zmniejszą zainteresowanie w tworzeniu nowych podmiotów gospodarczych. Z kolei wzrost roli władz regionalnych i centralnych w kreowaniu rozwoju lokalnego zmniejszy aktywność i znaczenie działających społeczności lokalnych. Rosnąca rola Brukseli w określaniu procedur prawnych i egzekwowaniu prawa zmniejszy możliwość samostanowienia i przyczyni się do dalszego wzrostu – „kwitnącej” już obecnie – biurokracji we Wspólnocie.

Wśród czynników politycznych najważniejszą negatywną rolę odegra spadek poziomu współpracy ze wschodnimi sąsiadami. Efektem będą trudności w wymianie handlowej (np. eksport żywności, import surowców energetycznych) i napięcia polityczne utrudniające społeczną i kulturową współpracę z sąsiadami. Granica będzie stanowiła barierę dla przepływu towarów, ludzi i usług oraz spowoduje dalszą peryferyzację wschodnich regionów. Upartyjnienie samorządności lokalnej pogłębi korupcję i stworzy lokalne koterie. Nadmierna zależność państwa od polityki UE w przypadku wzrostu wpływów najsilniejszych gospodarek, spowoduje ekonomiczne podporządkowanie oraz wzrost społecznej frustracji.

Wzrost liczby ludności na wsi będzie wynikał z faktu przenoszenia się mieszkańców miast na tereny podmiejskie i stagnacji migracyjnej na tradycyjnych obszarach wiejskich. Problemy na rynku pracy ograniczą odpływ migracyjny ze wsi, co utrwali dotychczasową strukturę agrarną i utrzyma nadmiar rąk do pracy w rolnictwie. Równocześnie zwiększy się na wsi udział ludności w wieku poprodukcyjnym, podnosząc wymagania wobec systemu opieki społecznej i zdro-

wotnej. Wobec niewydolnej infrastruktury społecznej stworzy to szereg problemów związanych z biedą i wykluczeniem społecznym.

Wzrośnie nadmiernie powierzchnia obszarów chronionych, utrudniając wielu gminom realizację nowych inwestycji i koncentrując je na terenach już za-inwestowanych. Turystyka i rekreacja okażą się przecenianymi funkcjami rozwojowymi. Natomiast rozwój energetyki jądrowej oraz silne lobby producentów energii konwencjonalnej osłabiają dynamikę rozwoju „czyste” energii. Wzrośnie udział wielkopowierzchniowych gospodarstw, które wobec konkurencji rolnictwa innych krajów będą przechodziły na przemysłową produkcję żywności genetycznie modyfikowanej. Dzięki temu ogólna produkcja rolna może wzrastać, ale pojawiają się problemy ze zbytem nadmiaru żywności. Ponadto tania żywność nie będzie dostarczać jej producentom zadowalających zysków. Przemysłowe metody produkcji obniżą także jakość wytwarzanej żywności.

Tabela 33. Scenariusz pesymistyczny – autor

Sfera	Trend	Siła wpływu	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Spadek dynamiki rozwoju gospodarczego kraju	-5	-3,5
	Wzrost konkurencyjności gospodarek wschodzących	-3	
	Spadek znaczenia sektora żywnościowego w PKB	-3	
	Spadek poziom wielofunkcyjności wsi	-3	
Techniczna	Spadek dostępności komunikacyjnej obszarów peryferyjnych	-3	-2
	Spadek dynamika rozwoju ICT	-1	
	Spadek tempa zmian technologicznych w rolnictwie	-1	
	Spadek poziomu dywersyfikacji źródeł energii	-3	
Prawna	Utrudnienie procedur prawno-administracyjnych	-3	-2,75
	Zmniejszenie poziomu liberalizacji prawa	-2	
	Spadek poziom samorządności	-3	
	Wzrost rola UE w kształtowaniu procedur prawnych	-3	
Polityczna	Wzrost liberalizacji polityki celnej UE	-3	-3,25
	Wzrost upartyjnienie samorządności	-3	
	Wzrost poziomu zależności państwa od polityki UE	-3	
	Spadek poziomu współpracy politycznej z Rosją, Ukrainą i Białorusią	-4	
Społeczno-demograficzna	Wzrost liczby ludności wsi	-2	-3,25
	Spadek poziomu aktywności społecznej na terenach wiejskich	-3	
	Wzrost poziomu starzenia się obszarów wiejskich	-4	
	Zmniejszenie się roli infrastruktury społecznej na wsi	-2	
Przyrodnicza	Wzrost powierzchni obszarów chronionych	-3	-2,25
	Wzrost udział wielkopowierzchniowych gospodarstw rolnych	-2	
	Spadek znaczenia leśnictwa i rolnictwa w dywersyfikacji źródeł energii	-3	
	Ochłodzenie się klimatu	-1	

Źródło: opracowanie własne.

W scenariuszu najbardziej prawdopodobnym zakłada się stabilizację dynamiki rozwoju gospodarczego kraju, która będzie odpowiadała przeciętnej w Unii Europejskiej. Niekorzystny wpływ na sytuację ekonomiczną wywrze rosnąca konkurencyjność bardziej atrakcyjnych od naszej gospodarek wschodzących. Efektem tego może być ubytek miejsc pracy w sektorach produkcyjnych, w tym również w sektorze żywnościowym. Rola rolnictwa w PKB zmniejszy się, ale równocześnie wzrośnie jego efektywność produkcyjna. Ograniczenie zatrudniania w rolnictwie i mała chłonność rynku pracy na wsi mogą generować wzrost bezrobocia. Pomocnym w rozwiązywaniu tych problemów będzie rozwój nowych funkcji na wsi i w obrębie samego rolnictwa, charakteryzujących się dużym zróżnicowaniem przestrzennym. Największe zmiany wystąpią na obszarach metropolitalnych dobrze skomunikowanych z ośrodkiem centralnych oraz w sąsiedztwie ośrodków subregionalnych.

W perspektywie najbliższych kilku dekad można oczekiwać poprawy technicznego wyposażenia wsi. Poprawa dostępności komunikacyjnej zwiększy atrakcyjność inwestycyjną obszarów peryferyjnych, głównie w zakresie rekreacji (drugie domy i usługi związane z obsługą przyjezdnych), turystyki, ochrony zdrowia (ośrodki kuracyjne, spa, ośrodki pobytowe dla osób starszych) i produkcji „czystej” energii. Powszechna dostępność do usług teleinformatycznych zwiększy udział osób pracujących w domu (telepraca). Część z nich wybierze życie na wsi, z dala od zgiełku przeludnionych miast i stref podmiejskich. Stosunkowo największe znaczenie wśród czynników technicznych będzie miała dywersyfikacja źródeł energii. Wieś w większym stopniu niż miasto będzie wykorzystywać nowe źródła energii, ale ich produkcja będzie miała przede wszystkim lokalny wymiar.

Stabilizacja i przejrzystość procedur prawno-administracyjnych ułatwi i przyspieszy załatwienie spraw formalnych związanych z obsługą lub tworzeniem nowych podmiotów gospodarczych. Niekorzystny wpływ odegra jednak wzrost znaczenia Unii Europejskiej w tworzeniu procedur prawnych. Część z nich może odbiegać od specyfiki polskich norm, biurokratyzować lub narzucać niekorzystne procedury. Rola samorządów w tworzeniu prawa lokalnego nie ulegnie zmianie.

Wśród czynników politycznych największą rolę odegra pogłębienie współpracy ze wschodnimi sąsiadami. Poprawa stosunków politycznych, przede wszystkim z Rosją i Białorusią (po transformacji do systemu demokratycznego) oraz bliskie stowarzyszenie Ukrainy z Unią Europejską będą stymulowały rozwój współpracy społeczno-gospodarczej. Równocześnie wzrośnie znaczenie regulacji podejmowanych przez Brukselę (konstytucja Wspólnoty, rząd centralny itp.), co spowoduje wzrost podporządkowania ekonomicznego najsilniejszym graczom Wspólnoty (Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Włochy). Może to skutkować konfliktami politycznymi i społecznymi wewnątrz UE. Utrzymanie dotychczasowych procedur wyborczych do samorządów lokalnych zakonserwuje układy partyjne, czego konsekwencją będzie nie zawsze profesjonalne zarządzanie strukturami lokalnymi.

Spółeczno-demograficzne zjawiska będą miały raczej negatywny wymiar, ale o niedużej sile oddziaływania. Liczba ludności wiejskiej ustabilizuje się, ale będzie

temu towarzyszyła polaryzacja przestrzenna. Wieś na obszarach metropolitalnych i w sąsiedztwie ośrodków subregionalnych będzie charakteryzował wzrost ludnościowy, natomiast obszary „tradycyjne” (oddalone od ośrodków miejskich i peryferia) będą poddane procesowi depopulacji. Podobny kierunek zmian będzie dotyczył struktury wiekowej ludności, tj. na terenach wzrostu ludnościowego struktura wiekowa będzie stabilna lub nawet ulegnie odmłodzeniu, zaś na terenach depopulacyjnych nieznacznie wzrośnie udział ludności w wieku poprodukcyjnym (obszary te już teraz „wysyczone” są z ludności młodej). Ustabilizowanie się społecznej aktywności mieszkańców wsi oceniono raczej negatywnie, bo nie jest ona jeszcze zbyt wysoka. Ponadto proces ten nie będzie sprzyjał rozwojowi infrastruktury społecznej, głównie w zakresie ochrony zdrowia i edukacji, które zostaną skoncentrowane w miastach lub ośrodkach gminnych.

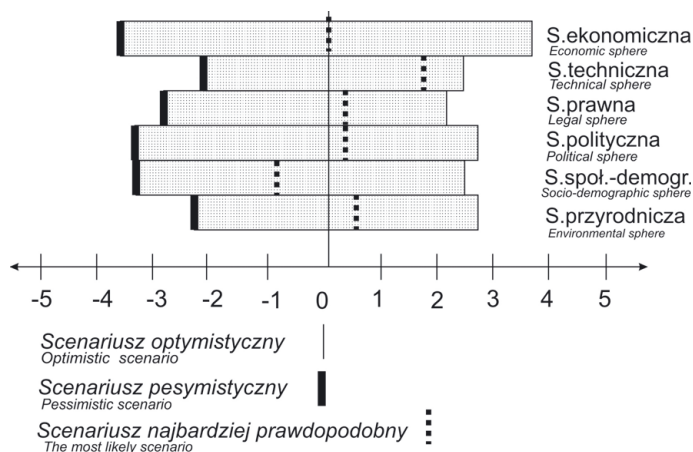
Z dużym prawdopodobieństwem można oczekiwać wzrostu znaczenia wielkopowierzchniowych gospodarstw rolnych. Proces ten oceniono negatywnie ze względu na możliwość wystąpienia zjawisk degradacji środowiska (erozja gleb, zwiększenie nawożenia i wykorzystania środków ochrony roślin, zmniejszanie bioróżnorodności) oraz krajobrazu kulturowego. Negatywnie oceniono też wzrost powierzchni chronionych, który utrudni działalność gospodarczą w gminach objętych taką ochroną. Nie oznacza to jednak zgody na dowolną działalność gospodarczą na terenach cennych przyrodniczo. Chodzi przede wszystkim o to, aby ochrona nie oznaczała nadmiernie restrykcyjnych i nieracjonalnych zakazów wobec ludzkich inicjatyw. Dużym wyzwaniem na terenach wiejskich będzie dywersyfikacja źródeł energii związana z wykorzystaniem części produkcji rolniczej i leśnej do produkcji energii oraz rozwojem farm wiatrowych. W procesie zmian klimatycznych najbardziej prawdopodobnym zjawiskiem jest powolny wzrost globalnej temperatury. W naszej strefie klimatycznej wywrze to korzystny wpływ na gospodarkę rolną (wydłuży się okres wegetacyjny) i usługi turystyczno-rekreacyjne, ale należy się przygotować do częściej występujących ekstremalnych zjawisk pogodowych (susze, powodzie, gwałtowne burze, huragany).

Tabela 34. Scenariusz najbardziej prawdopodobny – autor

Sfera	Trend	Prawdopodobieństwo	Średnia siła wpływu
Ekonomiczna	Stabilizacja dynamiki rozwoju gospodarczego kraju	0,5	2
	Wzrost konkurencyjności gospodarek wschodzących	0,6	-3
	Spadek znaczenia sektora żywnościowego	0,6	-3
	Wzrost poziomu wielofunkcyjności wsi	0,5	4
	Średnia siła wpływu		0
Techniczna	Poprawa dostępności komunikacyjnej obszarów peryferyjnych	0,6	2
	Stabilizacja dynamiki rozwoju ICT	0,5	1
	Stabilizacja tempa zmian technologicznych w rolnictwie	0,5	1
	Wzrost dywersyfikacji źródeł energii	0,6	3
	Średnia siła wpływu		1,75

Prawna	Ułatwienie procedur prawno-administracyjnych	0,5	2
	Stabilizacja prawa	0,5	1
	Stabilizacja poziomu samorządności	0,5	1
	Wzrost rola UE w kształtowaniu procedur prawnych	0,6	-3
	Średnia siła wpływu		0,25
Polityczna	Stabilizacja polityki celnej UE	0,4	1
	Stabilizacja upartyjnienia samorządności	0,4	-1
	Wzrost poziomu zależności państwa od polityki UE	0,6	-3
	Poprawa współpracy politycznej z Rosją, Ukrainą i Białorusią	0,4	4
	Średnia siła wpływu		0,25
Społeczno-demograficzna	Stabilizacja liczby ludności wsi	0,5	1
	Stabilizacja aktywności społecznej na terenach wiejskich	0,4	-1
	Stabilizacja poziomu starzenia się obszarów wiejskich	0,5	-2
	Stabilizacja infrastruktury społecznej na wsi	0,5	-1
	Średnia siła wpływu		-0,75
Przyrodnicza	Wzrost powierzchni obszarów chronionych	0,5	-3
	Wzrost udziału wielkopowierzchniowych gospodarstw rolnych	0,7	-2
	Wzrost znaczenia leśnictwa i rolnictwa w dywersyfikacji źródeł energii	0,5	4
	Ocieplanie się klimatu	0,4	3
	Średnia siła wpływu		0,5

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 33. Analiza trendów wg autora opracowania

Źródło: opracowanie własne.

Analysis of trends by author of the study

Source: own elaboration.

7.2. Synteza wyników

Uśrednione wartości siły oddziaływania badanych sfer według sześciu ekspertów dają „zobiektywizowany” obraz scenariuszy rozwoju obszarów wiejskich (tab. 35). Zdecydowanie większą siłą oddziaływania charakteryzują się uwarunkowania w scenariuszu optymistycznym niż pesymistycznym i najbardziej prawdopodobnym. Rola poszczególnych czynników jest zrównoważona, z tym że nieco większy wpływ, zdaniem ekspertów, będą odgrywały czynniki ekonomiczne, a najmniejszy czynniki polityczne. Z kolei w scenariuszu pesymistycznym siła oddziaływania sfer jest bardziej zróżnicowana. Najbardziej niekorzystnych efektów oczekuje się w zakresie czynników ze sfery społeczno-demograficznej. Jest to związane przede wszystkim ze zjawiskiem starzenia się wsi i odpływu migracyjnego młodych oraz aktywnych i dobrze wykształconych osób. Stosunkowo dużą rolę mogą też odegrać negatywne procesy ekonomiczne.

Wśród najbardziej prawdopodobnych zjawisk eksperci oczekują silnego oddziaływania czynników technicznych. Wszyscy badani wskazali, że sfera techniczna na wsi ulegnie wyraźnej poprawie. Z kolei czynniki społeczno-demograficzne będą najprawdopodobniej odgrywały negatywną rolę na terenach wiejskich. Należy jednakże podkreślić, że ogólna siła oddziaływania scenariusza najbardziej prawdopodobnego, z wyjątkiem sfery społeczno-demograficznej, ma wartości dodatnie, co świadczy o ogólnym optymizmie ekspertów.

Tabela 35. Syntetyczna ocena (średnia siła wpływu) sfer wg 6 ekspertów

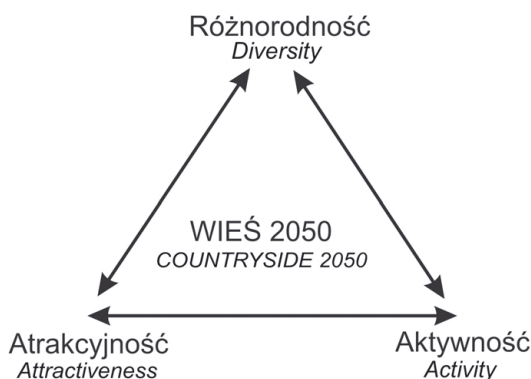
Sfera	Scenariusz optymistyczny	Scenariusz pesymistyczny	Scenariusz najbardziej prawdopodobny
Ekonomiczna	3,7	-3,1	1,4
Techniczna	3,6	-2,4	2,5
Prawna	3,4	-2,6	1,1
Polityczna	3,3	-2,6	1,0
Społeczno-demograficzna	3,5	-3,4	-0,6
Przyrodnicza	3,5	-2,7	1,3

Źródło: opracowanie własne.

8. Polska wieś 2050 – podsumowanie

Podstawowa trudność w rozważaniach na temat przyszłości tkwi w konieczności przyjęcia szeregu założeń. Dlatego też wszelkie spekulacje o tym, jaki będzie obraz polskiej wsi w połowie tego wieku są tylko mniej lub bardziej prawdopodobne. Wystarczy na przykład, aby wbrew powszechnie akceptowanemu założeniu o trwałości Wspólnoty Europejskiej, doszło do jej rozpadu lub destabilizacji kruchego skądinąd światowego pokoju, a większość scenariuszy i prognoz omawianych w tym opracowaniu można uznać za nietrafne. Czy zatem próba opisu wsi w perspektywie kilku nadchodzących dekad nie ma sensu? Wprost przeciwnie, należy ją uznać za istotną, bo pokazuje, jak na podstawie aktualnej wiedzy wyobrażamy sobie przyszłość obszarów wiejskich i kierunek ich rozwoju. Bez namysłu nad tym co nas może czekać w przyszłości, trudno snuć plany i tworzyć strategię rozwoju.

Obraz polskiej wsi za około czterdzieści lat nie ulegnie prawdopodobnie jakimś radykalnym przemianom, ale można postawić tezę, że będzie ona bardziej różnorodna, bardziej aktywna i bardziej atrakcyjna. Te trzy cechy powinny stanowić podstawę wizji wsi 2050 (ryc. 34).

Ryc. 34. Wizja wsi 2050

Źródło: opracowanie własne.

Vision of Poland's rural areas 2050

Source: own elaboration.

Wieś różnorodna

Wykorzystanie różnorodności i specyficznych przewag konkurencyjnych jest jednym z podstawowych celów we współczesnym planowaniu rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów. W związku z tym należy oczekiwać, że nadchodzące

dekady przyniosą zwiększenie różnorodności polskiej wsi w zakresie wszystkich przejawów życia gospodarczego, społecznego i kulturowego. Zjawisko to będzie polegało na wykorzystaniu największych atutów obszarów wiejskich – już widocznych lub pozostających jeszcze w uśpieniu. Chodzi tu na przykład o podkreślanie odrębności kulturowej, podnoszenie roli i promocję produktów regionalnych i lokalnych, dbałość o specyficzne elementy architektury krajobrazu, wykorzystywanie potencjału społecznego i ekonomicznego oraz warunków przyrodniczych, w tym bogactw naturalnych.

Polska przestrzeń 2050 powinna być mozaiką obszarów wiejskich charakteryzujących się większą niż obecnie różnorodnością. W każdym z regionów mogą się wykształcić odrębne obszary o cechach wynikających z położenia względem dużych ośrodków miejskich i ich dostępności, jakości środowiska przyrodniczego oraz specyficznych funkcji gospodarczych i społeczno-kulturowych. Zmieni się prawdopodobnie charakter tzw. obszarów peryferyjnych, których peryferyjność będzie wynikała bardziej z geograficznej lokalizacji niż niekorzystnych cech społeczno-ekonomicznych, a strefy podmiejskie będą w planowaniu przestrzennym odrębną kategorią łączoną funkcjonalnie z miastem. Podziały administracyjne nie powinny mieć wpływu na kształtowanie się różnic regionalnych wsi. Utrzymają się duże regiony (takie jak Mazowsze, Wielkopolska, Małopolska itp.) o rozmytych granicach, których podział wynika z odrębności środowiska przyrodniczego, historii i kultury.

Mozaikowość wsi będzie wynikała przede wszystkim z kształtowania się mniejszych subregionów (lokalnych ojczyzn), lepiej niż współcześnie wykorzystujących swoje szanse rozwojowe. Poza standardowymi przykładami wykorzystania warunków dla rozwoju rekreacji, usług sanatoryjnych lub turystycznych, rozwoju wyspecjalizowanej i przystosowanej do lokalnych warunków produkcji rolnej i przetwórstwa żywności, usług rzemieślniczych i budowlanych, wzrastać powinno znaczenie kapitału społecznego mieszkańców wsi. Dostępność komunikacyjna i powszechny dostęp do technologii informacyjnych oraz walory środowiska wiejskiego mogą być magnesami przyciągającymi na wieś osoby dobrze wykształcone z wysokimi kwalifikacjami zawodowymi. Będzie to m.in. wynikiem tworzenia na wsi parków technologicznych, które zmienią na niektórych obszarach strukturę społeczno-zawodową mieszkańców wsi.

Inną nowoczesną formą zagospodarowania terenów wiejskich mogą być samowystarczalne wsie ekologiczne, w których społeczności lokalne będą żyły w zgodzie z naturą, wykorzystując przy tym nowoczesne rozwiązania technologiczne (np. produkcja czystej energii i zdrowej żywności, zagospodarowanie odpadów). Można też oczekiwać wzrostu zainteresowania rolnictwem hobbistycznym, które na rynek lokalny będzie dostarczało żywności i usług. Z drugiej strony będą działały duże gospodarstwa produkujące żywność metodami przemysłowymi. Wymienione przykłady różnicują nie tylko strukturę funkcjonalną wsi, ale także krajobraz wiejski i formy użytkowania ziemi. Prawdopodobnie wrośnie estetyka architektury wsi, w której podkreślane będą regionalne i lokalne akcenty kulturowe.

Wieś atrakcyjna

Drugim istotnym elementem wizji polskiej wsi 2050 roku jest jej atrakcyjność, która powinna przyczyniać się do wzrostu zainteresowania osiedlaniem się na wsi wśród mieszkańców miast. Poprawa dostępności komunikacyjnej oraz możliwości pracy w domu (telepraca) rozszerzą wyraźnie zasięg terenów mieszkaniowych poza strefę podmiejską. O wyborze miejsca zamieszkania będą decydowały jego walory naturalne (sąsiedztwo lasu, rzeki lub zbiornika wodnego, atrakcyjny krajobraz itp.), walory kulturowe (np. estetyka i architektura wsi, zwyczaje, interesujące obiekty historyczne) oraz walory techniczne (wyposażenie w wysokiej jakości infrastrukturę techniczną i społeczną, sklepy, podstawowe usługi itp.). Lokalne władze i społeczność będą dążyły do poprawy jakości tych walorów.

Poza atrakcyjnym miejscem do zamieszkania, wieś powinna stać się również atrakcyjna pod względem oferty pracy. Co prawda rolnictwo będzie nadal ważną funkcją gospodarczą, ale główne dochody gospodarstw domowych mogą pochodzić z działalności w innych sektorach gospodarki (usługi, budownictwo, energetyka) lub z działalności pośrednio związanej z produkcją rolną (przetwórstwo żywności, agroturystyka, ochrona przyrody i dziedzictwa kulturowego).

Atrakcyjność wsi może stymulować dalszy rozwój turystyki i rekreacji. Nie należy raczej oczekiwać, że walory polskiej wsi przyciągną turystów zagranicznych. Rozwój tego sektora usług będzie wynikał przede wszystkim ze skierowania różnorodnej oferty do turystów rodzimych. Oprócz turystyki indywidualnej dużą uwagę należy przywiązać do przygotowania ciekawej oferty dla turystyki grupowej (szkolenia i konferencje, wyjazdy integracyjne, zielone szkoły itp.). Sukces turystyki może wynikać ze wzrostu różnorodności obszarów wiejskich, ale przede wszystkim powinien być efektem atrakcyjnej oferty związanej z tą różnorodnością. Można sobie wyobrazić na przykład turystyczne wsie rolnicze, w których rolnicy prezentują tradycyjne prace gospodarskie (np. orka, zbiórka siana, kopanie ziemniaków, dojenie krów itp.). Działalność z rolnictwa w takich wsiach nie dostarcza dochodów, są one czerpane wyłącznie z usług turystycznych. Inna grupa rolników może pełnić funkcje konserwatorów krajobrazu wiejskiego, których działania powinny być podporządkowane utrzymaniu tradycyjnych walorów krajobrazowych i ochronie środowiska przyrodniczego. Również w tym wypadku działalność rolnicza podporządkowana jest innemu celom, a rolnicy pozostają „na pensji” instytucji zajmujących się ochroną i kształtowaniem krajobrazu. Przykłady uatrakcyjniania oferty turystycznej z uwzględnieniem korzyści dla mieszkańców wsi można mnożyć.

Wieś aktywna

Aktywność władz lokalnych i mieszkańców są nieodłącznymi elementami w procesie rozwoju obszarów wiejskich. Trudno bowiem wyobrazić sobie nowoczesną wieś, wykorzystującą swoje walory i rozszerzającą wewnętrzną strukturę funkcjonalną, bez aktywnych liderów kierujących różnorodnymi przedsięwzięciami i zintegrowanych wokół nich mieszkańców, czynnie uczestniczących w działaniach na rzecz „wspólnego dobra”. Rola liderów będzie wynikała nie tylko

z kierowania wspólnymi przedsięwzięciami, ale także z promowania dobrych praktyk rozpoznanych w innych regionach.

Wzrost aktywności jest poważnym wyzwaniem stojącym przed współczesną wsią. Powszechnie wiadomo, że poziom aktywności gospodarczej i społecznej mieszkańców wsi nie jest wysoki, o czym świadczy nieduża gęstość pozarolniczych podmiotów gospodarczych na wsi, a także mała liczba organizacji społecznych i niska frekwencja mieszkańców wsi w wyborach samorządowych i parlamentarnych. Jednakże ostatnie lata niosą w tym zakresie pozytywne zmiany i należy mieć nadzieję, że nadchodzące lata utrwala to zjawisko.

Szczególnie istotną rolę w rozwoju terenów wiejskich powinny odgrywać podmioty małe, które często podejmują ze sobą współpracę, tworząc swoistą sieć powiązań. Może to dotyczyć usług, produkcji, ale także samego rolnictwa. Gospodarstwa rolne powinny zapewnić sobie odpowiednie formy organizacyjne pozwalające konkurować na rynku produktów żywnościowych i gwarantujące zbyt produkcji. Bez zaangażowania w takie przedsięwzięcia dużej grupy rolników trudno będzie o osiągnięcie sukcesu.

* * *

Wieś różnorodna, atrakcyjna i aktywna – jest rok 2050

Zakole jest niedużą wsią liczącą około 70 gospodarstw domowych, położoną około 80 kilometrów na północny wschód od Warszawy. Osada nie wyróżnia się niczym szczególnym, jest po prostu typową wsią mazowiecką. Na jej terenie działa nieduży zakład produkcyjny, w którym wytwarzane są z tworzyw sztucznych części do sprzętu AGD jednego ze znanych światowych producentów. Zakład zatrudnia kilkanaście osób, z których większość mieszka w Zakolu, ale kilka osób dojeżdża do pracy z pobliskiego miasteczka gminnego. Laboratorium zakładu współpracuje z jedną z uczelni technicznych w Białymstoku. Właściciel zakładu, pan Krzysztof, zawarł też umowę z lokalną grupą producentów energii na dostarczanie energii elektrycznej i ciepłej. Grupę tworzy pięciu rolników, którzy zbudowali spalarnię słomy zbożowej i rzepakowej oraz biogazownię na bazie trzech stosunkowo dużych gospodarstw zajmujących się hodowlą bydła mięsnego i mlecznego.

Zakole położone jest nad czystą rzeką na skraju puszczy. Czysta i malownicza krajobraz sprawiły, że na obrzeżach wsi powstało osiedle domów letniskowych wybudowanych przez warszawiaków. Część z nich to w pełni wyposażone (kanalizacja, wodociąg, Internet sieciowy) domy użytkowane przez cały rok. Osiedlił się tam informatyk współpracujący ze znaną firmą telekomunikacyjną oraz publicysta piszący felietony do tygodników. Letnicy korzystają stale z usług remontowo-budowlanych nie-dużej firmy działającej w sąsiedniej wsi Nadkole.

We wsi działają też przez cały rok dwa gospodarstwa agroturystyczne organizujące szeroki wachlarz imprez dla indywidualnych turystów i grup turystycznych przyjeżdżających w różnych sezonach roku. W jednym z nich wytwarza się znane w całej okolicy sery na bazie mleka dostarczanego z sąsiedniego gospodarstwa. Cykl produkcji

sera i degustacja jego odmian jest jedną z atrakcji turystycznych. Drugą atrakcją jest uczestnictwo w pracach gospodarskich; zainteresowanie doglądaniem i karmieniem zwierząt gospodarskich wśród najmłodszych turystów przerosło oczekiwania właścicieli.

Letnicy i turyści korzystają z usług pana Janka, który jest instruktorem sportowym i lokalnym przewodnikiem. Wypożycza kajaki i rowery, oferuje najlepsze miejsca do wędkarstwa i grzybobrania. W swoim gospodarstwie odkupionym od miejscowego rolnika, który znalazł zatrudnienie w zakładzie pana Krzysztofa (jako kierowca-mechanik), ma też kilka koni i kuców wynajmowanych na przejażdżki. W plaach ma utworzenie pola golfowego na terenie nieużytkowanych obecnie terenów pastwiskowych.

Mieszkańcy i letnicy spotykają się często w sklepie lub restauracji „Nad Liwcem”, których właścicielem jest pani Agnieszka, będąca też sołtysiem wsi. Przy restauracji działa nieduża, ale słynąca w całym regionie z produkcji suszonych kiełbas masarnia. Znalazło w niej zatrudnienie kilka osób z Zakola. Restauracja spełnia też rolę swoistego ośrodka kultury, do którego pani Agnieszka za pośrednictwem technik wizualizacyjnych zaprasza ciekawych ludzi (pisarzy, satyryków, podróżników, muzyków itp.). Organizuje też pokazy ambitnych filmów, teatryki i imprezy dla najmłodszych mieszkańców Zakola... itd.

Nietrudno chyba wyobrazić sobie opisywaną powyżej wieś. Prawdopodobnie już istnieją w praktyce przykłady takich modelowych rozwiązań, które warto naśladować. Opracowanie koncepcji powiązań funkcjonalnych w obrębie pojedynczych wsi lub wybranych obszarów wiejskich jest interesującym zagadnieniem badawczym, nie podejmowanym dotychczas przez geografów wsi. Być może obraz wsi przyszłości będzie właśnie wynikiem modelowania, w którym udział wezmą naukowcy, praktycy i sami mieszkańcy wsi.

Summary

Anticipating future occurrences is a very interesting research issue from a theoretical, methodological and practical point of view. Theoretical and methodological studies provide new solutions and methods that allow for formulating and evaluating future events and processes in different time horizons with a greater accuracy. This in turn provides the basis for better planning and decision-making as well as implementation of actions and analysis of possibilities for meeting the intended objectives.

One of the main scientific purposes of this study was to prepare a theoretical and methodological basis for generating development scenarios for rural areas. Another equally important aim of the research was the preparation of a picture of Polish rural areas in a long term perspective (30-40 years). The author calls upon researchers specializing in rural issues to conduct expert scenario-based studies grounded in the scenario method proposed in this work. It should be emphasized that the study focuses primarily on the formulation of possible development trends of rural areas in the future as well as the identification of environmental factors playing an important role in this development.

The cognitive objectives of the study result from the research on major socio-economic trends in the world and their potential impact on the future of rural areas and identification of key phenomena in contemporary rural space. National and regional strategic growth documents, which in the coming years will shape the structure of rural areas were also examined. The results were used to develop a vision for rural areas in the year 2050.

* * *

The study identified the most important of the so-called megatrends affecting the future picture of Poland. These included: globalization, expansion of new economic powers, localism, demographic polarization, transformation of the natural environment, diversification of energy sources, growth of information and knowledge-based society. The effects of trends shaped by global socio-economic phenomena and the world's civilization development are only dependent on us to a slight extent. We are merely able to modify them with applicable policies, which take the approved development priorities of the country and the regions.

Socio-economic transformation and Poland's accession to the European Union have caused an increase in the dynamics of social, economic and environmental changes in rural areas. Social and demographic changes were very different in nature and brought varied impact on rural development. It should be mentioned that the most favorable processes included both an increase of social activity of the rural population and a rise in the general level of their education. Demographic trends, by contrast, would seem to generally have negative consequences, as they were characterized by a decrease in fertility rate and aging of the rural

population. The consequences of these demographic phenomena can already be observed or will be apparent in the near future. Some rural areas are undergoing the process of severe population loss. There is also an escalation of social problems associated with increased needs for social welfare and concurrently growing poverty among elderly population. Solving social problems will be one of the key tasks in state policy towards rural areas in the coming years.

In the majority of cases, current economic phenomena in rural areas are taking a positive course. This is due to an increase of their multi-functionality and diversification in farms' activity where food production is one of the elements in income structure. A very significant phenomenon is the improvement of technical infrastructure, which increases investment attractiveness and improves the level of life's quality. The role of information and communication technologies rises, predominantly in the field of acquiring information and to a lesser extent, in services and trade. The rate of changes in this respect is very large and a continuation of this growth can be expected. In agriculture there has been a gradual decrease in the number of households while the average size of land holdings has increased. At the same time, a group of modern commercial farms has emerged that successfully outperforms the family-owned agricultural enterprises on the food market.

Environmental phenomena centered around two issues: improving quality of the natural environment and climate change. With the implementation and execution of nature protection norms, embracing vast areas with different forms of protection and development of technical infrastructure, environmental values and quality have increased. On the contrary, climate change can stimulate beneficial production effects if accompanied by adequate safeguards to protect against the effects of extreme weather events.

* * *

Contemporary socio-economic processes are bringing about an increasing spatial polarization. One of the major questions facing the country's spatial is whether the focus should be on supporting poor areas (assuming that the richer ones will manage themselves), or to focus the efforts and means on rich areas, which in time will economically and socially stimulate the poorer ones. Studies on concepts and visions of spatial development of the country have long been accompanied by this dilemma. Current thinking in Poland favors the latter course.

Planning the development and the vision of rural areas are an integral part of the regional development strategy. Recently, regional strategies were updated, owing to the need, among other reasons, to adapt them to the new development trends and implemented programs as part of cohesion policy. Regional strategy documents refer to rural areas to a varied extent. Each of them diagnoses the current situation in the region in detail, but it does not reflect the development concept and vision for the region. It should be clearly emphasized that most of the documents in their conceptual framework do not consider the regional specificity

and possible development trends in rural areas. Visions are very general in nature and the indicated strategic objectives and operations' priorities focus around the same slogans.

* * *

Among various scenario methods the most suitable for examining the future socio-economic phenomena in rural areas seems to be the surroundings states scenario, which consists of the optimistic, pessimistic, most probable and most surprising scenarios. Among the six research spheres analyzed in the scenario (economic, technical, legal, political, socio-demographic, environmental) also taking into account factors that do not belong to the "surroundings", but result directly from the specificity of rural areas. In this manner, a broader collection of possible determinants was described.

The five experts were addressed to identify important determinants for the development of rural areas and to estimate their magnitude of impact and the probability for trend occurrence. The studies assumed the perspective of 2040. The mean values of the impact magnitude of examined areas according to the five experts resulted in an "objectified" picture of rural areas development scenarios. A definitely greater impact magnitude characterizes determinants of optimistic opposed to pessimistic scenario. The role of each factor is balanced with the fact that a slightly more impact, according to experts, will be played by economic factors and less by the political ones. On the other hand, in the pessimistic scenario, the impact magnitude of the analyzed spheres is more diverse. Most adverse effects are expected to occur in the socio-demographic sphere. This is mainly due to the aging of rural areas' population and migration outflow of young, active and well-educated people. The relatively large role may be also played by the negative economic processes.

Among the most probable effects, the experts anticipate a strong influence of technical factors. All of them pointed that the technical sphere in rural areas will significantly improve. By contrast, the socio-demographic factors are most likely to play a negative role in rural areas. It should be however emphasized, that the overall magnitude impact of the most probable scenario, with the exception of the socio-demographic sphere is positive, which concurs with the general optimism of the experts.

The main difficulty when considering of the future lies in the need to accept a number of assumptions, for that reason the speculations concerning the picture of Poland's rural areas at mid- century can only be more or less probable, but not certain. Hence, does an attempt to describe the rural areas in the view of the next few decades not make sense? In fact, the opposite is true. This attempt should be considered as important, because it shows how we can imagine the future of rural areas and their development trends while using current knowledge. Without thinking about what can be expected in the future, it is difficult to make plans and create strategies. The picture of Poland's rural areas in about forty years probably will not witness any radical changes, but a thesis could be formed here, that it will be more diverse, more active and more attractive. These three features should form the basis for the vision of the rural areas in 2050.

Literatura

- Aktualizacja Strategii Województwa Łódzkiego 2020*, 2012, Projekt, Zarząd Województwa Łódzkiego, Łódź.
- Aktualizacja Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020*, 2012, WARR, Wrocław.
- Bański J., 2007, *Koncepcje rozwoju struktury przestrzennej w Polsce – polaryzacja czy równoważenie?* Przegląd Geograficzny, 79, 1, s. 49–79.
- Bański J., 2009, *Zmiany gospodarki rolnej i zabezpieczenia żywnościowego ludności w wyniku zmian klimatycznych*, [w:] M. Gutry-Korycka, T. Markowski (red.), *Zrównoważone warunki życia w zmieniającym się systemie klimatycznym Ziemi*, Studia KPZK PAN, 74, Warszawa, s. 64–74.
- Bański J., 2010, *Dilemmas for Regional Development in the Concepts Seeking to Develop Poland's Spatial Structure*, Regional Studies, 44, 5, s. 535–549.
- Bański J., 2012, *Delimitacja wiejskich obszarów funkcjonalnych*, IGiPZ PAN, Warszawa, maszynopis.
- Bański J., Bednarek-Szczepańska M., Czapiewski K., 2009, *Miejsce obszarów wiejskich w aktualnych strategiach województw – kierunki i cele rozwoju a rzeczywistość*, Studia Obszarów Wiejskich, 19, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Bański J. (red.), 2013, *Polska wieś w perspektywie długookresowej – ujęcie regionalne*, Studia Obszarów Wiejskich, 31, PTG, IGiPZ PAN.
- Błażejczyk K., Kasperska-Wolowicz W., Labedzki L., Kunert A., 2005, *Multi-annual fluctuations in precipitation and their hydrological and ecological consequences in regional scale*, [w:] *Regional hydrological impacts of climatic change – Hydroclimatic variability*, IAHS Publ. 296, s. 65–70.
- Coates J.F., 2000, *Scenario Planning*, Technological Forecasting and Social Change, 65, 115–123.
- Cole M. A., Neumayer E., 2004, *Examining the impacts of demographic factors on air pollution*, Population and Environment, 26, s. 5–21.
- Czapiewski K., Kulikowski R., Bański J., Bednarek-Szczepańska M., Mazur M., Ferenc M., 2012, *Wykorzystanie ICT w rolnictwie Mazowsza – ujęcie przestrzenne*, Studia Obszarów Wiejskich, 30, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Dammers E., 2010, *Making territorial scenarios for Europe*, Futures, 42, 785–793.
- Dittmann P., 2003, *Prognostowanie w przedsiębiorstwie. Metody i ich zastosowanie*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków.
- Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności*, (projekt), 2011, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa.
- Dziewoński K., Malisz B., 1978, *Przekształcenia przestrzenno-gospodarczej struktury kraju*, Studia KPZK PAN, 62, PWN, Warszawa.
- Cieślak M., (red.), 2000, *Prognostowanie gospodarcze, Metody i zastosowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Ekspercki Projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, 2008, maszynopis.
- EnergSys, 2010, *Raport 2050. Ocena skutków ustanowienia celów głębokiej redukcji emisji gazów cieplarnianych w UE do roku 2050, ze szczególnym uwzględnieniem skutków dekarbonizacji produkcji energii elektrycznej dla Polski*, Polski Komitet Energii Elektrycznej, Warszawa.
- Friedman T., 2001, *Lexus i drzewo oliwne. Zrozumieć globalizację*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań.
- Gausemeir J., Fink A., Schlane O., 1998, *Scenario Management: an Approach to Develop Future Potentials*, Technological Forecasting and Social Change, 59, 111–130.
- Gierszewska G., Romanowska M., 2009, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa.
- Gough C., 1999, et al. *VISIONS for the NW, Interim report*, UMIST and Manchester University: Manchester.
- Grabowiecki R., Zawadzki S., 1978, *Metoda opracowania planu przestrzennego zagospodarowania kraju do 1990 r.*, [w:] B. Malisz (red.), *40 lat planowania struktury przestrzennej Polski*, Studia KPZK PAN, 64, PWN, Warszawa, s. 131–144.
- Greenpeace Polska, 2008, *[R]ewolucja energetyczna dla Polski. Scenariusz zaopatrzenia Polski w czyste nośniki energii w perspektywie długookresowej*, Warszawa.
- Haman K., 2008, *Komentarz prof. Krzysztofa Hamana do raportu prof. dr hab. Zbigniewa Jaworowskiego pt. „Idzie zimno”*, Polityka, (15) 2649.
- Herman S., Eberhardt P., 1973, *Prognozy przemian osadnictwa miejskiego Polski*. Biuletyn KPZK PAN, 78, Warszawa.
- IPCC - *Intergovernmental Panel on Climate Change Emissions scenarios*, 2000, Cambridge University Press, Cambridge.
- Jaworowski Z., 2008, *Idzie zimno*, Polityka, (15) 2649, s. 34–39.
- Kędziora A., 1999, *Podstawy agrometeorologii*, PWRiL, Poznań.
- Kilar W., 2009, *Koncentracja przestrzenna światowych firm informatycznych*, Prace Komisji Geografii Przemysłu, 12, PTG, AP Kraków, Kraków-Warszawa, s. 98–108.
- Klijn J.A., Vullings L.A.E., van den Berg M., van Meijl H., van Lammeren R., van Rheenen T., Veldkamp A., Verburg P.H., Westhoek H., Eickhout B., 2005, *The EURURALIS study: Technical document*. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 1196, 215 pp. <http://www.eururalis.nl/background.htm>.
- Kozuchowski K., 2008, *Komentarz prof. Krzysztofa Kozuchowskiego do raportu prof. dr hab. Zbigniewa Jaworowskiego pt. „Idzie zimno”*, Polityka, (15) 2649.
- Kolarska-Bobińska L., Rosner A., Wilkin J., (red.), 2001, *Przyszłość wsi polskiej. Wizje, koncepcje, strategie*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

- Kołodziejski J. (red.), 1997, *Polska przestrzeń a wyzwania XXI wieku*, Biuletyn KPZK PAN, 176, Warszawa.
- Kołodziejski J., 1998, *Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju (kppzk)*, Nauka, 3, PAN, Ossolineum, s. 49–82.
- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, 2001, Monitor Polski, 26, Warszawa, s. 503–595.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, 2011, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Kupiszewski M., Bijak J., 2007, *Population and labour force forecast for nine european countries: assumptions and results*, CEFMR Working Paper, 4/2007, Warsaw.
- Leszczycki S., Eberhardt P., Herman S., 1971, *Aglomeracje miejsko-przemysłowe w Polsce 1966–2000*, Biuletyn KPZK PAN, 67, Warszawa.
- Let's choose growth, Why we need reform to unlock Europe's potential*, 2011, HM Government, London, http://www.number10.gov.uk/wp-content/uploads/EU_growth.pdf
- Lisiński M., 2004, *Metody planowania strategicznego*, PWE, Warszawa.
- Malisz B. (red.), 1978, *40 lat planowania struktury przestrzennej Polski*, Studia KPZK PAN, 64, PWN, Warszawa.
- Malisz B., 1984, *Trzy wizje polskiej przestrzeni*, [w:] A. Kukliński (red.), *Gospodarka przestrzenna Polski. Diagnoza – rekonstrukcja – prognoza*, Biuletyn KPZK PAN, 125, Warszawa, s. 6–45.
- Moyer K., 1996, *Scenario planning at British Airways—A case study*, Long Range Planning, 29, 2, s. 172–181.
- Nakićenović N., Fisher B., Alfsen K., Corfee Morlot J., de la Chesnaye F., Hourcade J. C., Jiang K., Kainuma M., La Rovere E. L., Rana A., Riahi K., Richels R., van Vuuren D. P., Warren R., 2007, *Issues related to mitigation in the long-term context*, [w:] B. Meta, O. Davidson, P. Bosch, R. Dave, L. Meyer (red.), *Climate change 2007: Mitigation of climate change*, Contribution of working group III to the fourth assessment report of the intergovernmental panel on climate change, Cambridge, Cambridge University Press.
- Notten van P.W.F., Romans J., van Asselt M.B.A., Rothman D.S., 2003, *An updated scenario typology*, Futures, 35, 423–443.
- Penc J., 2001, *Strategiczny system zarządzania. Holistyczne myślenie o przyszłości. Formułowania misji i strategii*, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa.
- Penc-Pietrzak I., 2003, *Analiza strategiczna w zarządzaniu firmą. Koncepcja i stosowanie*, C.H. Beck, Warszawa.
- Plan przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 1990*, 1975, Biuletyn KPZK PAN, 85, Warszawa.
- Postma T.J.B.M., Loeb F., 2005, *How to improve scenario analysis as a strategic management tool?*, Technological Forecasting and Social Change, 72, 161–173.

- Prognoza ludności Polski na lata 2008–2035*, 2007, notatka informacyjna GUS, Warszawa.
- Prognoza zapotrzebowania na paliwa i energię do roku 2030*, 2009, Agencja Rynku Energii Warszawa.
- Raport „Polska 2050”*, 2011, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, PAN, Warszawa.
- Ringland G., *Scenario planning*, Wiley and Sons, Chichester.
- Rosa E. A., York R., Dietz T., 2004, *Tracking the antropogenic drivers of ecological impacts*, *Ambio*, 32, s. 509–512.
- Stabryła A., 1995, *Podstawy zarządzania firmą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków.
- Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2010 r.*, 2011, GUS, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Gdańska do roku 2015*, 2004, Komitet ds. aktualizacji Strategii Rozwoju Gdańska i monitorowania programów operacyjnych, Gdańsk.
- Strategia Rozwoju Krakowa*, 2005, Prezydent Miasta Krakowa, Kraków.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013 (z elementami prognozy do roku 2020)*, 2005, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025*, projekt, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 r.*, 2012, projekt, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Wrocław.
- Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020*, 2012, Sejmik Województwa Lubuskiego, Zielona Góra.
- Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego 2011–2020*, 2011, Urząd Wojewódzki Województwa Małopolskiego, Kraków.
- Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku*, *Inteligentne Mazowsze*, 2012, projekt, Samorząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Województwa Opolskiego do 2020 roku*, 2012, Zarząd Województwa Opolskiego, Opole.
- Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007–2020*, *Aktualizacja 2010*, 2010, Zarząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów.
- Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*, 2012, Sejmik Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
- Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020”*, 2010, Województwo Śląskie, Katowice.
- Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego*, 2010, Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego, Szczecin.
- Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012–2020*, 2012, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Szczepański J., 1993, *Humanistyczna wizja wsi*, *Przegląd Humanistyczny*, 3, Warszawa, s. 1–10.

- Toeplitz K. L., 1978, *Pierwszy plan krajowy*, [w:] B. Malisz (red.), *40 lat planowania struktury przestrzennej Polski*, Studia KPZK PAN, 64, PWN, Warszawa, s. 23–43.
- Volkery A., Rireiro T., Henrichs T., Hoodeveen Y., 2008, *Your vision or My Model? Losson from Participatory Land Use Scenario Development on a European Scale*, *Systematic Practice and Action Research*, 21, 459–477.
- Westhoek H.J., van den Berg M., Bakkes J.A., 2006, *Scenario development to explore the future of Europe's rural areas*, *Agriculture, Ecosystems and Environment* 114, 7–20.
- Węclawowicz G., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Korcelli P., Śleszyński P. 2006, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, Monografie, 6, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Wilkin J. (red.), 2005, *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa.
- World Business Council for Sustainable Development Exploring sustainable development, 1998, *Global scenarios 2000–2050*, WBCSD, London.
- Założenia Strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020*, 2012, Zarząd Województwa Kujawsko-pomorskiego, Toruń.
- Zaktualizowana Strategia Rozwoju Województwa Wielkopolskiego do 2020 Roku*, 2012, Zarząd Województwa Wielkopolskiego, Poznań.

Informacja dla Autorów

Studia Obszarów Wiejskich to seria wydawana w języku polskim lub/i angielskim. Publikuje oryginalne opracowania naukowe z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej, geografii obszarów wiejskich, geografii rolnictwa i przestrzennego zagospodarowania kraju. Zapraszamy Autorów do nadsyłania wartościowych artykułów. Przestrzeganie poniższych zaleceń formalnych usprawni prace redakcyjne i przyczyni się do szybszej publikacji nadsyłanych materiałów.

Uwagi ogólne. Zgłoszenie przez Autora tekstu do Studiów Obszarów Wiejskich oznacza, że nie jest on przewidziany do druku w innym wydawnictwie. Jest także jednoznaczne **z wyrażeniem zgody na jego rozpowszechnianie przez IGiPZ PAN w formie drukowanej i elektronicznej.**

Podstawowym sposobem przekazania materiałów do druku jest przesłanie tekstu i załączników na płycie CD na adres wskazany przez redakcję. Tekst artykułu powinien być napisany zwięźle, ale jasno, przy użyciu edytora MS WORD. Objętość artykułu nie powinna przekraczać 6000 słów. Wszystkie załączniki graficzne muszą być dostarczone w formie osobnych plików. Preferowany format dla danych liczbowych to MS EXCEL, a dla załączników graficznych pliki w formacie JPG i TIF.

Nazwiska i imiona oraz afiliacja Autorów

Na początku artykułu umieszczane są imiona i nazwiska autorów. Cyfry arabskie po nazwisku, umieszczane jako indeks górny, określają odp. afiliację. Dane instytucjonalne i adresowe muszą zawierać: nazwę instytucji, adres oraz e-mail.

Tytuł artykułu

Tytuł nie może być dłuższy niż 120 znaków (wliczając spacje). Tytuł powinien być napisany czcionką Times New Roman 14 Bold w języku polskim i poniżej (oddzielony jedną spacją) tytuł w języku angielskim czcionką Times New Roman 12 Bold

Zarys treści

Zarys treści należy umieścić po części tytułowej. Tekst nie powinien przekraczać 200 słów. Zawarte w nim powinny być główne aspekty i kluczowe zagadnienia artykułu.

Słowa kluczowe

Słowa kluczowe są zamieszczane poniżej zarysu treści. Podaje się nie więcej niż 5 słów kluczowych.

Tekst artykułu

Tekst artykułu pisany jest czcionką Times New Roman 12, interlinia 1,5; marginesy boczne 2,5 cm. Śródtytuły pierwszego rzędu piszemy czcionką Times New Roman Bold 12, drugiego rzędu Times New Roman 12.

Rysunki, fotografie

Rysunki i fotografie powinny być zamieszczone w tekście, a ponadto dołączone w postaci osobnych plików posiadających numerację zastosowaną w tekście. Wymagana jest wysoka rozdzielczość rysunków i fotografii (min. 300 dpi, pliki JPG lub TIF). Tytuł, objaśnienia znaków legendy i źródło w języku polskim i angielskim powinny znajdować się poza rysunkiem, w pliku tekstowym.

Tabele

Powinny być opracowane w programie MS Word i zamieszczone w tekście. Każda tabela powinna zawierać zwięzły tytuł (u góry) w języku polskim, kolejny numer i źródło danych (u dołu). Maksymalny rozmiar tabeli nie może być większy od znormalizowanej strony A4 (marginesy 2,5 cm, czcionka Times New Roman 12). Wszystkie skróty powinny być objaśnione.

Cytowania i spis literatury

W tekście opracowania, przy powoływaniu się na literaturę, należy podawać nazwisko autora oraz rok publikacji, np. (Nowak 2004, Kowalski 2005) lub według A. Nowaka (2006), a przy cytowaniu również numer strony, np. według A. Nowaka (2006, s. 6). W powołaniach na więcej prac tego samego autora, które ukazały się w tym samym roku podaje się: (Nowak 1987a, b). W przypadku wspólnej publikacji dwóch autorów podaje się: (Kowalski i Nowak 1999), a trzech i więcej autorów: (Kowalski i in. 2006). W spisie literatury należy podać wszystkich autorów. Konieczna jest pełna zgodność między nazwiskami i rokiem publikacji w tekście i w spisie literatury.

Spis literatury ograniczony do literatury cytowanej, w porządku alfabetycznym, należy zamieścić poniżej tekstu artykułu według poniższego wzoru:

Artykuły w czasopismach:

Sokołowski D., 1992, *Zróżnicowanie małych miast Polski w aspekcie funkcjonalnym i infrastrukturalnym*, Czasopismo Geograficzne, 63, 3-4, s. 295–312.

Rozdziały w pracach zbiorowych:

Ciok S., Jakubowicz E., Łoboda J., 1998, *Konkurencyjność i przekształcenia strukturalne aglomeracji wrocławskiej w okresie transformacji*, [w:] T. Markowski, T. Marszał (red.), *Gospodarka przestrzenna miast polskich w okresie transformacji*, Biuletyn KPZK PAN, 182, Warszawa, s. 67–80.

Serie wydawnicze:

Kulikowski R., 2002, *Problemy społeczne wsi i rolnictwa w Polsce* [w:] J. Bański, E. Rydz (red.) *Społeczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 9–17.

Książki

Bański J., 2006, *Geografia polskiej wsi*, PWE, Warszawa.

Streszczenie

Na końcu opracowania powinno być zamieszczone streszczenie w języku angielskim, jeśli to możliwe – zweryfikowane przez *native-speakera*. Objętość streszczenia: około 250-400 słów.

Ocena artykułów i dopuszczenie ich do druku

Wszystkie artykuły nie spełniające powyższych zasad będą odsyłane do poprawy. Artykuły podlegają ocenie przez dwóch recenzentów. Wynik recenzji będzie miał decydujący wpływ na możliwość opublikowania materiału w „Studiach Obszarów Wiejskich”

To, co wydarzy się za kilkanaście lub kilkadziesiąt lat jest dla nas wielką niewiadomą, bo o przyszłości możemy powiedzieć z pewnością tylko tyle, że ... nastąpi. Przewidywanie przyszłych zdarzeń jest bardzo interesującym zagadnieniem badawczym. Badania teoretyczne i metodyczne dostarczają nowych rozwiązań i metod pozwalających z większym prawdopodobieństwem formułować i oceniać przyszłe zdarzenia i procesy w różnych horyzontach czasowych. Daje to z kolei podstawę do lepszego planowania i podejmowania decyzji oraz wdrażania działań i analizowania możliwości spełnienia zamierzonych celów.

Niniejsza publikacja będąca rezultatem projektu badawczego NCN podejmuje problematykę przyszłego kształtu Polskiej wsi, w odległej perspektywie połowy XXI wieku. Jej celem jest omówienie teoretyczno-metodycznych podstaw tworzenia scenariuszy rozwoju obszarów wiejskich oraz wskazanie możliwych czynników i kierunków zmian na polskiej wsi. Zbadano także krajowe i regionalne dokumenty strategiczne, które w najbliższych latach kształtować będą strukturę obszarów wiejskich. Wyniki badań posłużyły do wypracowania wizji obszarów wiejskich w 2050 roku.

Ostatnie tomy *Studiów Obszarów Wiejskich*:

Tom 32 Jerzy Bański, Gemma García-Blanco, 2013

European Land Use Patterns

Tom 31 Jerzy Bański (ed.), 2013

Polska wieś w perspektywie długookresowej – ujęcie regionalne

Tom 30 Konrad Ł. Czapiewski, Roman Kulikowski, Jerzy Bański, Maria Bednarek-

Szczepańska, Marcin Mazur, Mariola Ferenc, 2013

Wykorzystanie ICT w rolnictwie Mazowsza – ujęcie przestrzenne

Tom 29 Krystyna Kurowska, Marta Gwiaździńska-Goraj (red.), 2012

Planowanie rozwoju przestrzeni wiejskiej, (Planning spatial development in rural areas)

Tom 28 Jerzy Bański, Maria Bednarek-Szczepańska, Konrad Ł. Czapiewski, Marcin Mazur, 2012

Diagnosis and perspectives for agriculture of Vojvodina

Tom 27 Jerzy Bański (red.), 2012

Local and Regional Development – challenges and policy issues

Tom 26 Monika Wesołowska, (red.), 2011

Wiejskie obszary peryferyjne – uwarunkowania i czynniki aktywizacji

(Peripheral rural areas – conditions and factors stimulating to activity)

Tom 25 Dariusz Świątek, 2010

Infrastruktura techniczna a rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej w regionie Płocka

(Technical infrastructure and development of non-agriculture enterprises in the Plock region)

Tom 24 Ewa Kacprzak, Anna Kołodziejczak (red.), 2010

Rola środków Unii Europejskiej w rozwoju obszarów wiejskich

(The role of EU funds in rural areas development)

Tom 23 Maria Bednarek-Szczepańska, 2010

Rola podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki wiejskiej na wybranych obszarach

Lubelszczyzny, (The role of local actors in the development of rural tourism.

Study of the selected areas in the Lublin province)

Tom 22 Konrad Czapiewski, 2010

Koncepcja wiejskich obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego i ich rozpoznanie

w województwie mazowieckim, (The concept of socio-economic successful rural areas

and their identification in the Mazovia region)